

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпінський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Майей Борский, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 12 від 26.06.2025)

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
зі спеціальності D8 «Право» на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus International* (Республіка Польща)
Ресстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2053 від 13.06.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04884.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
(просп. Науки, буд. 72, м. Дніпро, 49045, cdnp@dnu.dp.ua, тел. (056) 374-98-01.

Мови видання: українська, англійська.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:340.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-1>

Ілин Л. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент Закладу вищої освіти Університет Короля Данила
<https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ДЕСТРУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ПІД ВПЛИВОМ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

TRANSFORMATION AND DESTRUCTION OF THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION UNDER THE INFLUENCE OF SOVIET LEGAL IDEOLOGY

Стаття присвячена дослідженню трансформації та деструкції української правової традиції під впливом радянської правової ідеології та визначенню сучасних перспектив її відновлення в умовах війни, євроінтеграції та глобалізації. У роботі обґрунтовано, що радянська правова доктрина не лише підмінила національні правові цінності адміністративно-командними підходами, а й сприяла формуванню суспільної правосвідомості, орієнтованої на підпорядкування державі, що суперечило принципам верховенства права і демократичного врядування. Визначено, що лише повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році стало переломним моментом (вододілом), який продемонстрував необхідність остаточної відмови від радянських правових рудиментів і повернення до власних історичних традицій правотворення та правозастосування. Автор підкреслює, що критика радянської правової спадщини не є політичним чи ідеологічним явищем, а має суто наукове та прагматичне значення в контексті розбудови сучасної правової держави.

У результаті дослідження визначено основні напрями подолання радянських рудиментів у правовій системі: посилення незалежності судової влади, реформування інститутів публічного управління, впровадження механізмів електронної демократії, розвиток правової освіти та популяризація національних правових традицій. Підкреслено важливість синтезу української правової традиції та європейських стандартів верховенства права як основи для побудови сучасної демократичної держави.

Подолання наслідків радянської правової ідеології є ключовою умовою для формування ефективної та стійкої української правової системи. Повернення до національних правових традицій у поєднанні з інтеграцією європейських цінностей створює підґрунтя для розбудови правової держави, здатної відповідати викликам війни, євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: українська правова традиція, радянська правова ідеологія, деструкція права, правосвідомість, євроінтеграція, правова держава, правові реформи.

The article is devoted to the study of the transformation and destruction of the Ukrainian legal tradition under the influence of Soviet legal ideology and the identification of modern prospects for its restoration in the context of war, European integration, and globalization. The paper substantiates that Soviet legal doctrine not only replaced national legal values with administrative-command approaches but also contributed to forming public legal consciousness oriented toward subordination to the state, contradicting the principles of the rule of law and democratic governance. It is determined that only Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 became a turning point (a watershed) that demonstrated the necessity of finally abandoning Soviet legal remnants and returning to Ukraine's historical traditions of law-making and law enforcement. The author emphasizes that the critique of Soviet legal heritage is not a political or ideological phenomenon but has purely scientific and pragmatic significance in building a modern rule-of-law state.

As a result of the study, the main directions for overcoming Soviet remnants in the legal system are identified: strengthening the independence of the judiciary, reforming public administration institutions, implementing mechanisms of electronic democracy, developing legal education, and promoting national legal traditions. The importance of synthesizing the Ukrainian legal tradition with European standards of the rule of law as the foundation for building a modern democratic state is emphasized.

Overcoming the consequences of Soviet legal ideology is a key condition for forming an effective and resilient Ukrainian legal system. The return to national legal traditions combined with the integration of European values creates

the foundation for building a rule-of-law state capable of responding to the challenges of war, European integration, and globalization.

Key words: *Ukrainian legal tradition, Soviet legal ideology, legal destruction, legal consciousness, European integration, rule-of-law state, legal reforms.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в Україні супроводжуються глибоким переглядом усталених правових орієнтирів, що сформувалися під впливом радянської правової доктрини. Радянська правова ідеологія, яка протягом десятиліть нав'язувалася українському суспільству, не лише спотворила національні правові традиції, а й створила систему цінностей, що суперечила ідеї верховенства права, індивідуальних прав і свобод людини. Довгий час критика радянської правової спадщини розглядалася переважно як політичне питання, що обмежувало можливості наукового осмислення проблеми та унеможливлювало ґрунтовний перегляд її наслідків для сучасного правотворення. Проте саме повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. стало ключовим моментом, який продемонстрував необхідність рішучого відмовлення від радянської правової спадщини та формування нових, національно орієнтованих правових засад. Цей виклик оголив значну кількість рудиментів радянської ідеології в українському праві, що, залишаючись неподоланими, уповільнювали розвиток правової системи та обмежували її адаптацію до сучасних європейських стандартів.

Війна спричинила повернення українського суспільства до власних історико-правових традицій, актуалізувавши ідеї, що раніше розглядалися як другорядні або маргінальні. Зокрема, на перший план вийшли такі концепти, як правова ідентичність, національна правова культура та ідея суверенітету як фундаментальної основи державності. Саме в умовах війни стало очевидним, що критика радянської правової ідеології є не лише допустимою, а й необхідною з наукової та практичної точок зору. Вона перестала сприйматися як політизований дискурс і набула значення об'єктивного аналізу факторів, що гальмували демократичний розвиток України. У цьому контексті наукове осмислення радянської спадщини набуває особливої ваги: йдеться не лише про критику минулого, а й про вироблення ефективних

механізмів подолання його наслідків.

Отже, в умовах сьогодення, постає потреба у ґрунтовному дослідженні трансформації української правової традиції під впливом радянської ідеології з метою її деколонізації та відновлення національних правових орієнтирів. У сучасних умовах євроінтеграції, глобалізаційних процесів і воєнного стану актуалізується завдання вироблення нової моделі правового розвитку, що поєднуватиме кращі надбання національної правової традиції з європейськими цінностями. Тому комплексне дослідження деструкцій, спричинених радянською правовою доктриною, та окреслення шляхів відновлення української правової ідентичності є одним із ключових завдань сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці Д. Вовка, В. Довганича, Ю. Каганова, Ю. Калиновського, А. Луцького, І. Панчука, А. Стечишин, М. Шевчука та ін., які заклали теоретичні підвалини для розуміння специфіки радянської правової доктрини, механізмів її впливу на національні правові інститути та трансформаційних процесів у сфері правосвідомості.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз трансформації та деструкції української правової традиції під впливом радянської правової ідеології, визначити наслідки цього впливу для сучасного правового розвитку та окреслити перспективи відновлення і актуалізації національної правової парадигми в умовах війни, євроінтеграції та глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. У радянський період право перестало виконувати роль самостійного регулятора суспільних відносин і перетворилося на інструмент державної влади, покликаний забезпечувати домінування комуністичної партії та зміцнення тоталітарної системи. Радянська правова ідеологія формувалася на засадах марксистсько-ленінського розуміння права як «системи норм, що виражають волю панівного класу» та була інстру-

ментом класової боротьби [5, с. 118]. Така концепція принципово суперечила українській правовій традиції, що ґрунтувалася на ідеях верховенства права, справедливості, автономії громад і поєднувала правові звичаї, кодифіковані норми та духовно-моральні засади. Відтак, запровадження радянської доктрини спричинило глибинні трансформації не лише правового поля, а й суспільної правосвідомості, витіснивши органічні для українського соціуму цінності.

Одним із ключових механізмів деградації української правової традиції стало витіснення національних інститутів і заміщення їх централізованою радянською правовою системою [4, с. 102]. Було ліквідовано або суттєво обмежено діяльність органів місцевого самоврядування, які традиційно виконували важливу регулятивну функцію, натомість створено жорстко підконтрольні партії та уряду виконавчі органи. У цивільному та кримінальному праві пріоритет надавався нормам, що захищали інтереси держави, а не особи. Приватноправові елементи, що історично формували український правовий простір, зокрема інститути приватної власності, свободи договору чи спадкування, були значною мірою знівельовані або підпорядковані державним інтересам.

Важливим напрямом радянської ідеологічної політики стала трансформація правосвідомості через системи освіти та пропаганди [3, с. 70]. В юридичних навчальних закладах ідеї радянської доктрини права подавалися як єдино правильні, що позбавляло студентів можливості критично оцінювати правові явища та розвивати незалежне мислення. Формування «радянської правосвідомості» супроводжувалося ідеалізацією ролі держави та нівелюванням цінності індивідуальних прав, що закріпило в масовій свідомості уявлення про підпорядкованість особи колективним інтересам. Такі установки гальмували розвиток демократичної правової культури і створювали передумови для толерування репресивних практик.

Окрему увагу слід приділити способам легітимізації радянської ідеології у правовій сфері. Створювалися формальні правові інститути, які імітували демократичні механізми (наприклад, суди чи вибори), проте в реальності залишалися

інструментами утвердження політичної влади. Це призводило до подвійних стандартів: декларовані в конституційних актах права і свободи не мали реального механізму захисту, а правові норми використовувалися для виправдання репресій і придушення інакодумства. Як наслідок, радянське право стало інструментом політичної боротьби, позбавленим універсальних правових цінностей.

Відтак, радянська правова ідеологія не лише змінила нормативну систему, а й здійснила глибокий вплив на культурно-правові орієнтири українського суспільства. Вона витіснила з правосвідомості українців такі фундаментальні для європейської правової традиції принципи, як верховенство права, автономія особистості, баланс між владою та суспільством. Замість цього була нав'язана модель права як інструмента державного примусу та мобілізації ресурсів на користь ідеологічних цілей. Саме ця трансформація правової парадигми створила довготривалі наслідки, які українське суспільство долає і сьогодні.

Власне радянський період чи не найбільше вплинув на трансформацію правової системи України. Радянська правова система, запроваджена на українських землях після встановлення влади більшовиків, стала не лише механізмом політичного контролю, а й інструментом радикальної трансформації суспільних відносин, що призвело до системного відчуження українського права від його історичних джерел і традицій. Українська правова традиція, що формувалася на засадах поєднання звичаєвого права, норм Магдебурзького права, практик гетьмансько-козацької державності та елементів європейських правових моделей, була знівельована шляхом нав'язування доктрини «революційної законності» та примату інтересів держави над правами особи [9, с. 108].

Одним із ключових елементів трансформації стало тотальне одержавлення права. Інститут приватної власності був фактично знищений: землю, засоби виробництва, значну частину житлового фонду було націоналізовано. Це спричинило не лише правові, а й глибокі соціально-економічні наслідки: у правосвідомості закріпилася ідея, що власність належить державі, а права індивіда є вторинними. У цивільному праві це відобразилося у встановленні

суворих обмежень договірної свободи, спадкування та інших приватноправових відносин, що фактично підпорядковувались державним інтересам [1, с. 67].

Кримінальне право стало головним інструментом політичного терору та придушення інакодумства. У ньому активно використовувалися такі категорії, як «контрреволюційна діяльність», «шкідництво» чи «антирадянська пропаганда», що мали надзвичайно розмиті межі і дозволяли переслідувати широке коло осіб. Правові механізми захисту обвинувачених були практично відсутні, а діяльність судових і слідчих органів повністю контролювалася партійною верхівкою [10, р. 799]. Це призвело до девальвації уявлень про суд як незалежний орган правосуддя та закріпило у суспільній свідомості образ суду як інструмента державної репресії.

Суттєвим аспектом трансформації було формування ідеологізованої правосвідомості через систему освіти та пропаганди. Усі навчальні курси права будувалися на засадах марксистсько-ленінської доктрини, що подавалася як єдина наукова істина [11]. Такий підхід не залишав простору для критичного мислення чи творчого осмислення права. Випускники юридичних факультетів готувалися не як незалежні фахівці, а як «провідники» партійної політики у правовій сфері. Це призвело до формування поколінь юристів, для яких пріоритетом була не справедливість чи правова істина, а лояльність до системи.

Важливим напрямом радянської трансформації стало руйнування інститутів місцевого самоврядування. Українська традиція колегіального прийняття рішень у громадах була замінена централізованим управлінням, де будь-які рішення ухвалювалися «згори». Ради, проголошені органами народного самоврядування, фактично виконували директиви партійного керівництва, що унеможливлювало їхню автономію та підривало ідею реального народовладдя [7].

Не менш руйнівним був вплив на правову культуру та правові звички населення. Радянська система привчала громадян до правового нігілізму: закони часто змінювалися, суперечили один одному, а їх виконання було вибіркоким і залежало від політичної доцільності.

У масовій свідомості закріпилося уявлення про право не як про універсальний регулятор суспільних відносин, а як про інструмент державного примусу, яким можна маніпулювати залежно від обставин. Це підривало довіру до права і закону, створюючи сприятливе підґрунтя для корупційних практик і правового патерналізму.

Отже, радянська правова ідеологія не лише трансформувала нормативну систему, але й змінила саму природу права в українському суспільстві: воно перестало бути інструментом захисту прав і свобод, натомість стало засобом контролю, репресії та реалізації державної політики. Ця трансформація мала довготривалі наслідки, які Україна долає і сьогодні, поступово відмовляючись від радянської правової спадщини і повертаючись до власних правових традицій, орієнтованих на людину, верховенство права і демократичні цінності.

Цікаво, що справжнім «вододілом» у процесі відмови від радянської правової спадщини та актуалізації національних правових традицій, стало повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р. Хоч певні спроби об'єктивної критики радянської правової спадщини робилися з початку 1990-х рр., тільки війна, яка стала безпрецедентним викликом для державності, стала ще й критичною точкою переосмислення цінностей і засад правового розвитку країни. Війна оголила глибинні проблеми, що залишилися в українській правовій системі як спадщина радянської доктрини: патерналістське ставлення до держави, фрагментарність правової культури, толерантність до правового нігілізму. Ці риси, роками закріплювані радянською правовою ідеологією, виявилися несумісними з умовами боротьби за національну незалежність та демократичний розвиток.

В умовах війни критика радянської правової спадщини перестала сприйматися як суто академічна чи політизована, а набула ознак практичної необхідності для виживання держави. У свідомості суспільства сформувався чіткий запит на відмову від застарілих радянських правових конструкцій і практик, що гальмують євроінтеграційний рух та модернізацію держави. Зокрема, радянська модель права, орієнтована на примат державних інтересів над правами людини, виявилася не лише дисфунк-

ційною, а й небезпечною в умовах війни, коли саме дотримання прав і свобод, прозорість і підзвітність держави стали ключовими факторами мобілізації суспільства та міжнародної підтримки України.

Військова агресія також стимулювала повернення до національних правових традицій як інструмента консолідації суспільства. Звернення до ідей самоврядування, принципів громадської участі, традицій локальної автономії та взаємодопомоги стало важливим елементом формування нової правової ідентичності [8]. У цьому контексті національна правова традиція перестала бути лише об'єктом наукового інтересу – вона трансформувалася в актуальний ресурс державотворення, здатний забезпечити сталість демократичних процесів навіть у кризових умовах.

Водночас війна прискорила євроінтеграційні процеси, що передбачають не лише формальне запровадження європейських стандартів, а й глибинну трансформацію правової культури [6, с. 12]. Поступове відкидання радянських норм та інститутів супроводжується інтеграцією принципів верховенства права, незалежності судової влади, пріоритетності прав людини, що є спільними для українських правових традицій та європейської правової парадигми.

Отже, війна стала каталізатором відмови від радянської правової спадщини та актуалізації національних традицій у праві. Цей процес не є суто символічним, а має прикладне значення: він формує підґрунтя для побудови правової системи, яка відповідає викликам сучасності, сприяє зміцненню державності та інтеграції України до європейського правового простору. З огляду на це, варто виокремити низку перспектив розвитку правової системи України на основі національної правової традиції та європейських стандартів.

Сучасний етап розвитку української державності визначається необхідністю синтезу двох ключових компонентів – відновлення національних правових традицій та інтеграції до європейського правового простору. Такий підхід є не лише символічним, а й прагматичним, адже він дозволяє побудувати правову систему, яка відповідає як історичним особливостям України, так і сучасним міжнародним стандартам. У цьому контексті перспективним

є поєднання кращих практик української правової культури (громадське самоврядування, колективна відповідальність, пріоритет суспільного блага) з європейськими принципами верховенства права, підзвітності влади та забезпечення прав людини.

По-перше, важливим напрямом є формування нової парадигми правової культури, що відкидає радянські патерналістські моделі та замінює їх орієнтацією на активну громадянську участь, правосвідомість і відповідальність особи. Це передбачає не лише реформу законодавства, а й системні освітні та культурні ініціативи, спрямовані на формування у громадян розуміння значущості права як цінності, а не лише інструмента примусу.

По-друге, пріоритетним завданням є інституційне закріплення принципів демократичного врядування та зміцнення правових механізмів контролю за діяльністю державних органів. У цьому контексті необхідно адаптувати до українських реалій кращі європейські моделі незалежного судочинства, прозорості публічного управління та захисту прав і свобод громадян.

По-третє, ключовим чинником трансформації має стати створення стійкої системи протидії корупції, яка ґрунтується на поєднанні правових і культурних змін. Досвід воєнного часу показав, що толерантність до корупційних практик несумісна з потребами національної безпеки та інтеграції до ЄС [2, с. 91]. Тому боротьба з корупцією повинна стати не лише правовим, а й суспільним пріоритетом.

Насамкінець, в умовах сьогодення, доцільно посилювати цифровізацію правової системи та розбудову електронної демократії, що підвищує доступ громадян до правосуддя, забезпечує прозорість управлінських процесів та посилює довіру суспільства до державних інституцій.

Назагал, перспективи розвитку української правової системи полягають у відході від радянських рудиментів, відновленні національної правової ідентичності та впровадженні європейських стандартів. Такий синтез здатен створити сучасну, стійку і водночас автентичну правову модель, яка відповідатиме як внутрішнім запитам суспільства, так і міжнародним зобов'язанням України.

Висновки. Таким чином, радянська правова ідеологія мала глибокий деструктивний вплив на українську правову традицію, трансформувавши її в бік підпорядкування державним інтересам та нівелювання інститутів громадянського суспільства. Лише повномасштабне вторгнення росії у 2022 році стало тією межею, яка чітко продемонструвала необхідність відмови від радянських правових рудиментів і переорієнтації на національні та європейські цінності. Сучасна Україна, опинившись перед викликами війни, євроінтеграції та глобалізації, відновлює власну правову ідентичність, що ґрунтується на історичних традиціях та ідеях верховенства права. Досвід провідних демократичних країн свідчить, що правова система, заснована на поєднанні національної правової культури та сучасних стандартів прав людини, здат-

на забезпечити стійкість і розвиток держави навіть в умовах кризи.

Важливим напрямом трансформації правової системи є відмова від патерналістських підходів, формування активної правової культури та підвищення правосвідомості громадян. Особливого значення набуває зміцнення інституцій демократичного врядування, посилення незалежності судової влади, прозорості публічного управління та ефективної системи протидії корупції. Загальна перспектива розвитку української правової системи полягає в синтезі національних правових традицій і європейських стандартів, що дозволить сформувати стійку, демократичну та орієнтовану на права людини правову модель. Такий підхід не лише забезпечить ефективне функціонування правової системи, а й сприятиме зміцненню державності України в умовах глобальних і внутрішніх викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. Вип. 1. С. 53–86. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219042>
2. Довганич В.А. Іноземний досвід формування правової культури як елемента антикорупційної стратегії. *Věda a perspektivy*. № 6(49). 2025. С. 86–97.
3. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. Х.: Право, 2008. 288 с.
5. Луцький А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. 312 с.
6. Панчук І. Проблема національної ідентичності у євроінтеграційних процесах: український контекст. *Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот*: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Київ. 2023. С. 11–13.
7. Соскін М. Сутність та особливості радянської концепції бюрократії. *Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ»*. 2013. №1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/990>
8. Стечишин А. В. Формування правової доктрини місцевого самоврядування в період незалежності України: історико-правовий аналіз. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. №12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15770799>. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/326>
9. Шевчук М.Я. Правова традиція та правова культура в системі національно-патріотичного виховання молоді. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 106–111.
10. Sarah J. Reynolds. The Role of Law in the Soviet System: Looking Back and Moving Forward. *Michigan Journal of International Law*. 1994. Volume 15. Issue 3. P. 797–806. <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1575&context=mjil>
11. Vyshinsky A. The law of the Soviet State. New York. 1948. 777 p. URL: <https://legalform.blog/wp-content/uploads/2019/03/vyshinsky-the-law-of-the-soviet-state.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

УДК 340.15«1917/1921»

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-2>

Чубата М. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Карпічков В. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНА ОЦІНКА ТРАНСФОРМАЦІЇ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

LEGISLATIVE ENSHRINEMENT OF THE STATUS OF UKRAINIAN AS THE STATE LANGUAGE: A HISTORIOGRAPHICAL ASSESSMENT OF TRANSFORMATIONS DURING THE STAGES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

В статті здійснено історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних вчених, безпосередньо присвяченого законодавчому забезпеченню статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр. Наголошується, що ґрунтовне осмислення досвіду національного державотворення, зокрема й накопиченого в ході боротьби з російським більшовизмом в революційну добу 1917–1921 рр. має велике значення як в теоретичному плані, так і для сучасної законотворчої діяльності в Україні, що стосується національної мовної політики та її практичного втілення на загальнодержавному та регіональному рівні.

Автори звертають увагу, що різним аспектам проблеми законодавчого забезпечення статусу української мови як державної за доби Української революції присвятили свої публікації не лише правознавці, а також історики та мовознавці, причому більшість цих публікацій стосуються не всієї революційної доби 1917–1921 рр., а її окремих етапів: доби Центральної Ради, Директорії, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки. Зазначається, що перші публікації з досліджуваної проблеми були створені ще у 1918 р. безпосередніми учасниками революційних подій. За радянських часів ця проблема з ідеологічних міркувань або замовчувалась, або ж фальсифікувалась. Через відсутність достатньої кількості джерел праці представників української діаспори з цієї проблематики представлені лише декількома авторами.

Особливу увагу авторами статті присвячено стислому історіографічному огляду сучасного наукового доробку вітчизняних правознавців. У висновку наголошується, що мовно-реформаторські заходи всіх національних урядів у 1917–1921 рр. були послідовними, проте в законодавчих актах за 1917 та 1918 роки навіть не згадувалось про державність української мови і лише у Законі про державну мову в Українській Народній Республіці від 1 січня 1919 р., з'являється норма стосовно державного статусу української мови. Історіографічний огляд наявного наукового доробку з проблеми дає підстави констатувати, що такі її аспекти як впровадження української мови в діяльність органів влади, розвиток освіти українською мовою, законодавча діяльність щодо впровадження української мови у розвиток україномовної періодики, українського книговидавництва, театрального та кіномистецтва, використання української мови в діяльності церкви та ряд інших все ще залишаються малодослідженими і дискусійними та потребують подальшого більш ґрунтовного вивчення, узагальнення та осмислення.

Ключові слова: *законодавство, право, мова, державна мова, українське національне державотворення та правотворення, етапи Української революції 1917–1921 рр., історіографія.*

This article offers a historiographical analysis of the scholarly contributions of Ukrainian researchers specifically focused on the legislative foundations for the status of the Ukrainian language as the state language during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It emphasizes that a thorough understanding of the experience of national state-building, particularly in the context of the struggle against Russian Bolshevism during the revolutionary era, holds considerable significance both in theoretical terms and for the current legislative processes in Ukraine related to national language policy and its implementation at national and regional levels.

The authors underscore that the issue of legislative recognition of Ukrainian as the state language during the revolutionary period attracted attention not only from legal scholars, but also from historians and linguists. However, the majority of such publications focus not on the revolution as a whole, but rather on its distinct phases: the Central Rada, the Directory, the Ukrainian State, and the Western Ukrainian People's Republic. It is noted that the first publications addressing this issue were authored as early as 1918 by direct participants of the revolutionary events. During the Soviet era, the topic was either silenced for ideological reasons or deliberately distorted. Owing to limited access to sources, the Ukrainian diaspora's scholarly contributions on the subject remain sparse and are represented by only a few authors.

Particular attention is devoted to a concise historiographical review of the current scholarly output by Ukrainian legal scholars. The article concludes that although language reform initiatives by all national governments during 1917–1921 were generally consistent, Ukrainian was not explicitly recognized as the state language in legislative acts of 1917 and 1918. Only the Law on the State Language in the Ukrainian People's Republic of January 1, 1919, formally established such a status. The historiographical overview of existing scholarship suggests that many aspects of this issue, including the introduction of Ukrainian in governmental administration, the development of Ukrainian-language education, legislative support for the Ukrainian-language press, publishing, theatre and cinema, the use of Ukrainian in religious institutions etc., remain insufficiently studied, contentious, and in need of deeper scholarly investigation, synthesis, and interpretation.

Key words: *legislation, law, language, state language, Ukrainian national state-building and law-making, stages of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, historiography.*

Актуальність теми дослідження. Розпочата рашистським режимом війна проти України актуалізувала дослідження багатьох аспектів нашого історичного минулого та спонукає науковців до більш ґрунтовного осмислення досвіду національного державотворення, зокрема й накопиченого в ході боротьби з російським більшовизмом в період Української революції 1917–1921 рр. До таких аспектів належить й історія законодавчого закріплення української мови як державної на різних етапах національного державотворення революційної доби. Всебічне осмислення цього досвіду має велике значення як в теоретичному плані, так і для сучасної законотворчої діяльності в Україні, що стосується національної мовної політики та її практичного втілення на загальнодержавному та регіональному рівні.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Різним аспектам проблеми законодавчого забезпечення статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр. присвятили свої публікації не лише правознавці, а також історики та філологи. Як правило, більшість цих публікацій стосуються не всієї революційної доби, а її окремих етапів: доби Української Центральної Ради (далі – УЦР) і доби Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР), Української Держави, Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Зокрема, це праці М. Гаврецької, Г. Грабовської, О. Данилевської, О. Копиленка, О. Куць, Л. Масенко, М. Мацкевича, О. Моро-

зової, Ю. Прадіда, Л. Рапацької, О. Янковського та деяких інших науковців, окремі дослідження яких частково вже охарактеризовані нами в одній з попередніх публікацій [1, с. 23–29].

Метою статті є історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних вчених, безпосередньо присвяченого законодавчому забезпеченню статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр., а також виокремлення малодосліджених аспектів, які потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення з наявним масивом літератури з досліджуваної проблеми та її історіографічний огляд дає нам підстави стверджувати, що в 1917–1921 рр. питання про законодавчий статус державної мови в Україні стояло дуже гостро. Дивлячись на події понад сторічної давності ми усвідомлюємо сьогодні винятково важливу роль держави в зазначених процесах, тому досвід законодавчої діяльності та політики в мовному питанні національних урядів доби Української революції 1917–1921 рр. є досить повчальним і актуальним.

Фактично з розгортанням революційних подій в Україні активізується діяльність спочатку громадських організацій та науковців, а згодом і нових владних структур щодо відродження української мови та її ролі у національних державотворчих процесах. Одним з перших на важливості законодавчого закріплення державного статусу української мови наполягав О. Левицький [2, с. 201–206], згодом це

питання гостро постало в статті С. Шелухіна [3], монографії С. Постернака [4], дуже активно проблема статусу української мови піднімалась також в газетах та часописах тієї доби [5].

За радянських часів ця проблема з ідеологічних міркувань або замовчувалась, або ж фальсифікувалась. Через відсутність достатньої кількості джерел праці представників української діаспори з цієї проблематики представлені лише декількома авторами, зокрема С. Шелухіним [6] та Ю. Шевельовим [7]. Варто звернути увагу, що у жодній з цих публікацій мовна політика українських урядів не була об'єктом глибокого та всебічного аналізу.

Лише з відродженням незалежності України у 1991 р. правознавці, історики та мовознавці починають активно досліджувати різні аспекти цієї важливої проблеми. Першою дисертаційною роботою, в якій комплексно висвітлюється мовно-реформаторська політика українських національних урядів у 1917–1921 рр., стало дослідження О. Данилевської, де виокремлено й систематизовано корпус директивних документів законодавчого забезпечення цієї діяльності українських національних урядів та зроблено висновок про послідовність та наступність мовної політики Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР попри певні відмінності внутрішньополітичного життя в роки діяльності цих урядів [8, с. 178]. До речі, подібний висновок щодо наступності мовної політики висловила в своєму дослідженні й Л. Рапацька [9, с. 11]. Разом з тим дослідниця наголошує, що «мовна політика цього часу не завжди мала законодавче закріплення й часто ґрунтувалася на розпорядженнях центральної адміністрації» [9, с. 11].

Серед теоретичних питань проблеми, що піднімаються дослідниками, важливе місце належить дискусії про співвідношення термінів «державна мова» та «офіційна мова». Згідно з Конституцією України допускається вживання лише терміну «державна мова». Найбільший вклад у вивчення цього аспекту проблеми здійснили у своїх дослідженнях спочатку М. Антонович [10, с. 73–83], а згодом Ю. Прадід [11, с. 128–131]. Від себе добавимо, що першим законодавчим актом, де стосовно української мови було вжито термін «державна мова», став ухвалений 24 березня 1918 р. УЦР

закон «Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері» [12, с. 229].

Досить ґрунтовно ряд аспектів проблеми, безпосередньо пов'язаних з діяльністю Української Центральної Ради щодо мовного питання, Ю. Прадід висвітлює у статтях «Розв'язання мовних питань в Україні за доби Центральної Ради» [13] та «Мовна політика Центральної Ради» [14]. Вчений звертає увагу, що фактично з перших засідань, тобто з березня 1917 р. Центральна Рада переходить на спілкування українською мовою. Він наголошує, що саме УЦР заклала законодавчі основи розв'язання мовних проблем в Україні, які стосувалися як української мови, так і мов національних меншин.

О. Янковський не лише аналізує мовно-реформаторську діяльність Центральної Ради, а й досить вдало, на наше переконання, порівнює цю діяльність з мовною політикою, яку проводили урядовці та законодавці в Українській Державі та за доби Директорії УНР [15, с. 117–135].

Вирішенню мовних проблем у законодавстві доби Української революції 1917–1921 рр. присвятив своє дослідження О. Копиленко [16]. Вчений звертає увагу, що перші місяці діяльності Центральної Ради була досить млявою та наголошує на стихійності мовно-реформаторських процесів, проте згодом УЦР активізувала цю діяльність. Автор справедливо зазначає, що вирішуючи нелегкі завдання сучасної мовної політики ми звертаємось до міжнародних стандартів, практики сусідніх держав, проте вже вкотре не враховуємо власного досвіду, який, на переконання О. Копиленка, «zasлугує на ретельне, а головне – об'єктивне вивчення» [16, с. 44]. На сьогодні всі ці аспекти висвітлені в історико-правових дослідженнях досить стисло і фрагментарно та потребують подальшого вивчення.

Спробуємо тепер з'ясувати ступінь вивчення мовно-реформаторських процесів в Українській Державі 1918 р.

Особливу увагу серед історико-правових видань революційної доби 1917–1921 рр. варто звернути на статтю відомого правознавця С. Шелухіна «Державна мова на Україні» [3]. Фактично «Нова Рада» опублікувала доповідь, передану сенатором С. Шелухіним прем'єр-

міністрові Ф. Лизогубу. Слід зазначити, що головні положення, викладені С. Шелухіним, не втратили актуальності й сьогодні. Автор зазначає, що «похід проти української мови зростає одночасно з зростом походу проти української державності» [3, с. 150].

Здійснюючи екскурс в історію питання, с. Шелухін зазначає, що за Центральної Ради проти української державності пішли більшовики, які, «захопивши Київ, скрізь по Україні нищили все українське національне, рвали портрети Шевченка, шматували прапори, руйнували «Просвіти», убивали свідомих українців і переслідували українську мову, бо вона для них була національною ознакою української державності» [3, с. 150], а за Гетьманату П. Скоропадського «в повнім контакті з більшовиками йдуть проти української державності всі реакціонери, російські шовіністи, централісти, русифікатори і взагалі всі ті, що хочуть знищити українську державність.... Таким діячам на великій перешкоді стоїть українська мова, бо вона є національна ознака української державності» [3, с. 150–151].

С. Шелухін наголошує, «що з приводу державної мови в Українській Державі, як це не дивно, виникли і полеміка, і статті, і інтерв'ю з міністрами і службові сутички та непорозуміння» [3, с. 152]. Власне і цей текст автора, який ми аналізуємо, з'явився саме як реакція С. Шелухіна на виступи антиукраїнських елементів проти державного статусу української мови. Найбільшу шкоду серед тих, що проти української мови, роблять, на думку автора, юристи, «які намагаються зробити законне незаконним, а незаконне законним». Досить ґрунтовно він розвінчує погляди цих юристів щодо дії ст.3 «Основних законів російської імперії», яка встановлювала, що «російська мова «общегосударственная» в Російській єдиній і неділимій імперії і обов'язкова в армії і флоті та в усіх державних і громадських установах» [3, с. 152], наголошуючи, що з розвалом Російської імперії це законодавство втратило свій смисл і значення.

У висновках С. Шелухін наголошує, що «в таких умовах життя безперечно треба видати закон про те, що в українській державі державна мова українська і тільки одна українська. ... Цим не повинно касуватися право на вжи-

вання кожним його рідної мови і на повагу до всіх мов, але ж українська мова, як державна, повинна бути обов'язковою для всіх урядовців і для всіх урядових установ. Коли хто не знає української мови, то, як хоче служити в українській державі, мусить вивчити державної мови. ...треба призначити термін, після якого всі, хто не знатиме державної мови, повинен буде залишити свою службу в державі. Того вимагають, – на переконання С. Шелухіна, – достоїнство української держави і повага до її народу» [3, с. 155].

Порівнюючи здобутки в мовно-реформаторській сфері за доби Центральної Ради та Української Держави, О. Копиленко наголошує, що «відмовившись від багатьох ідеологічних соціально-політичних постулатів Центральної Ради, гетьман П. Скоропадський змінив орієнтири мовної політики. ... гетьманська адміністрація весь тягар державного «примусу» перенесла на організацію вивчення української мови» [16, с. 47]. Щоправда, за часів гетьмана так і не було видано окремого закону про державну мову, а, скажімо, закон про порядок прийому на державну службу взагалі не встановлював вимог знання державної мови для чиновників – «неофітів», але, на думку О. Копиленка, з точки зору перспективи утвердження міцних засад поваги та взагалі всебічного розвитку державної мови, набагато вагомішим автору видається виданий 1 серпня 1918 р. закон «Про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах» [16, с. 148]. Такої ж думки дотримується у своєму дослідженні і Л. Рапацька, наголошуючи, що гетьманський уряд фактично продовжив мовну політику, започатковану Центральною Радою» [9, с. 11].

Як бачимо, ці та інші малодосліджені аспекти проблеми мовної політики, що стосуються Української Держави, висвітлені дослідниками досить стисло, тому на часі їх ґрунтовне вивчення та осмислення.

Що стосується правового регулювання мовної політики за доби Директорії, то варто зазначити, що розгляду цієї проблеми присвячено дуже мало праць. Суто правову оцінку законотворчій діяльності Директорії в мовному питанні подав у своїй статті О. Копиленко. Автор

грунтовно аналізує ухвалений Директорією 1 січня 1919 р. закон про державну мову, що складався лише з двох статей: перша запроваджувала державну українську мову у діяльності всіх державних установ, а друга – традиційно закріплювала за громадянами право звертатися до цих установ своїми національними мовами та наголошує, що попри всю недосконалість цього закону, «ліберальна» спрямованість його була очевидною, адже регулювалось застосування державної мови лише у публічній сфері [16, с. 48]. При порівнянні мовно-реформаторської діяльності Директорії з Центральною Радою та Українською Державою, О. Копиленко констатує, що її політика була суворішою від попередніх режимів [16, с. 48].

Аналізуючи цей аспект проблеми у своїй дисертації, Л. Рапацька зазначає, що Директорія здійснила чимало важливих кроків у розв'язанні мовних проблем. На її думку, важливим чинником у формуванні стосунків Директорії з національними меншинами, а саме на цьому акцентує увагу в своєму дослідженні Л. Рапацька, стала правотворча робота у напрямі проведення виваженої мовної політики.

Як стверджує дослідниця, реалізуючи «Закон про державну мову в УНР» у сфері освіти й мистецтва, міністр цієї галузі 24 січня 1919 р. видав наказ про державну мову, яким забезпечив право національно розмежованим інституціям видавати документи мовою своєї національності [9, с. 11].

Дослідниця також порівнює цей документ з правовими умовами реалізації мовних прав національних меншин ЗОУНР, викладених у відповідному законі про вживання мови, ухваленому УНРадою 15 лютого 1919 р., а також констатує, що «протягом 1917–1920 рр. різні форми української державності не лише декларували, а й забезпечували (більшою чи меншою мірою) права і свободи українського населення та національних меншин, зокрема у сфері застосування та розвитку національних мов: за короткий термін діяльності українських урядів українська мова пододала шлях від майже забуття у сфері офіційного спілкування до статусу державної» [9, с. 11].

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми висвітлюються також в узагальнюючих працях, присвячених мовній політиці в Україні на

різних етапах державотворення [17; 18], а також розвитку освіти та конституційного законодавства про освіту в Україні [19; 20] та ін.

Витокам та суті мовно-реформаторської політики за доби Західно-Української Народної Республіки присвячено статті М. Мацкевича [21], Н. Єфремової [22], О. Морозової [23] та ін. Н. Єфремова, аналізуючи конституційне законодавство ЗУНР, зазначила, що у республіці, яка стояла на принципах справедливого вирішення національного питання, важливого значення надавалось запровадженню української мови. Відповідним законом від 15 лютого 1919 р. УНРада постановила: «Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська» [22, с. 129].

Характеристику цього закону подає в своїй монографії С. Кондратюк, який наголошує, що закон не тільки виважений, а й толерантний до національних меншин, адже для них залишалась «свобода уживання як усно, так і в письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами», тому тогочасні польські політики, урядовці, релігійні діячі й преса безпідставно звинувачували українців в насильницькій українізації неукраїнського населення Галичини [24, с. 151]. Автор аналізує ще один закон, наголошуючи, що «загальному законові про мови був повністю співзвучний ухвалений 13 лютого 1919 р. Закон про основи шкільництва» [24, с. 151–152], адже мовою викладання в державних школах була українська, але національним меншинам надавалось право навчатися в школах з їх рідною мовою.

Прийнятий 15 лютого 1919 р. Українською Національною Радою закон «Про використання мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних влад і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної Республіки», який постановив, що державною мовою на цій території є українська мова, проаналізувала в своїй статті і М. Гаврецька. На думку авторки, якщо порівнювати австрійське законодавство, яке гарантувало своїм громадянам право на розвиток рідної мови, але носило суто декларативний характер, то українське законодавство не лише надавало гарантії, а й забезпечувало

право національних меншин вільно користуватися рідними мовами у повсякденному та державному житті [25, с. 38].

Особливий інтерес для ґрунтовного вивчення проблеми викликає дослідження І. Гирича «Мова і мовці в добу українських революційних трансформацій» [26, с. 103–130]. Вчений наголошує, що боротьба за здобуття окремішнього культурно-політичного статусу української мови відбувалася в три етапи. Останній, під назвою «Етап початку витіснення імперської мови з етнічних українських теренів, на думку І. Гирича тривав до початку сталінщини [26, с. 105].

Таким чином, аналіз історико-правових досліджень, праць інших дослідників, зокрема істориків та мовознавців, а також першоджерел свідчить, що ні в Універсалах УЦР, ні в Конституції УНР 1918 р., ні в законодавчих актах Української Держави навіть не згадувалось про державність української мови. Тільки в ухваленому Директорією Законі про дер-

жавну мову в Українській Народній Республіці від 1 січня 1919 р., а згодом в конституційних проектах 1920 р. з'являється норма стосовно державного статусу української мови. Слід зазначити, що мовно-реформаторські заходи всіх національних урядів у 1917–1921 рр., попри неоднакову стратегію внутрішньої політики, були послідовними. Аналітичний огляд наявної літератури з проблеми дає підстави наголосити, що такі напрями мовної політики доби Української революції 1917–1921 рр. як запровадження української мови як державної в діяльність органів влади, розвиток освіти українською мовою, законодавча діяльність щодо впровадження української мови у сферу культури (розвиток україномовної періодики, українського книговидавництва, театрального та кіномистецтва, використання української мови в діяльності церкви тощо) все ще залишаються малодослідженими і дискусійними та потребують подальшого більш ґрунтовного вивчення, узагальнення та осмислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капелюшна М. В. (Чубата М. В.) Висвітлення в історико-правових дослідженнях законодавчого забезпечення мовної політики за доби Української революції 1917–1921 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління*. К., 2013. Вип. 1. С. 23–29.
2. Левицький О. Про навчання рідної мови в українській початковій школі. *Вільна українська школа*. 1918. №8–9. С. 201–206.
3. Шелухін С. Державна мова на Україні. *Віче*. 1994. №2. С.149–55. (Передрук зі статті в газеті «Нова Рада» за 1918 р. від 8 вересня, стор. 2).
4. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції, 1917–1919 роки. К.: Друкар, 1920. 128 с.
5. Про нашу державну мову. *Народня справа*. 1918. №36. С.4–6; Державна мова. *Народня справа*. 1918. №19. С. 27–29; 3 приводу питання про державну мову. *Відродження*. 1918. №150. С. 5 та ін.
6. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 248 с.
7. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 295 с.
8. Данилевська О. М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Оксана Миколаївна Данилевська; Ін-т української мови НАН України. К., 2004. 217 с.
9. Рапацька Л. П. Правове регулювання мовної політики в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХІ ст. (на матеріалах Криму): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Леся Павлівна Рапацька; Ін-т законодавства ВР України. К., 2005. 17 с.
10. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект). *Право України*. 1999. №6. С. 73–83.
11. Прадід Ю. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній науці. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Х., 2001. Вип. 16. С. 128–131.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1997. Т. 2. 422 с.
13. Прадід Ю. Розв'язання мовних питань в Україні за доби Центральної Ради. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2002. №3. С. 281–289.
14. Прадід Ю. Мовна політика Центральної Ради. *Українська мова*. 2002. №3. С. 19–20.
15. Янковський О. Посягання на мову – посягання на державність. *Віче*. 1993. №4. С. 117–135.
16. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917–1920 рр. *Право України*. 1998. №9. С. 44–48.

17. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України. Харків, 2004. 276 с.
18. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. К., 2010. 243 с.
19. Грабовська Г. М. Організаційно-правові засади розвитку освіти в період Української національної революції 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ганна Миронівна Грабовська. К., 2010. 20 с.
20. Рябошапко Л., Грабовська Г. Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. 1917–2011. Львів, 2011. 469 с.
21. Мацкевич М. Мова як фактор національного відродження. *Право України*. 2000. №5. С. 97–100.
22. Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Наталія Володимирівна Єфремова; Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2002. 187 с.
23. Морозова О. Мовне питання як головна передумова формування західноукраїнської державності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 256–262.
24. Кондратюк С. ЗУНР: державно-правові засади розвитку парламентаризму (Історико-правове дослідження). Монографія. Л.: Край, 2008. 216 с.
25. Гаврецька М. Й. Законодавче закріплення правового статусу української мови в нормативних актах ЗУНР. *Часопис Київського університету права*. 2012. №3. С. 36–41.
26. Гирич І. Мова і мовці в добу українських революційних трансформацій // Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (березень 1917 – січень 1918 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. С. 103–130.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-3>

Ігнатова А. С.,

*аспірантка кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: АНАЛІЗ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

IDENTITY OF NATIONAL MINORITIES: AN ANALYSIS THROUGH THE LENS OF SELF-IDENTIFICATION THEORY

Дослідження присвячене комплексному аналізу ідентичності як багатогранної категорії, що набуває особливого значення в сучасних умовах державотворення та формування політики щодо національних меншин та корінних народів. Ідентичність розглядається не лише як психологічне чи культурне явище, а як правова категорія, що має фундаментальний вплив на взаємини між особою, суспільством та державою.

На початку статті здійснено системний теоретичний огляд сучасних підходів до розуміння ідентичності в міждисциплінарному контексті, включаючи правові, соціологічні, психологічні та культурологічні аспекти. Аналізуються праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, що дозволяє сформулювати цілісне уявлення про еволюцію поглядів на проблематику ідентичності в різних наукових парадигмах. Особлива увага приділяється трансформації розуміння ідентичності від індивідуально-психологічного феномену до колективної соціально-правової категорії.

Основний аналітичний фокус роботи зосереджено на розмежуванні понять етнічної та національної ідентичностей, що є принципово важливим для формування державної політики у сфері міжетнічних та міжнаціональних відносин. Детально досліджено критерії диференціації цих категорій та їх взаємозв'язок, зокрема аналізуються такі маркери як мова, культура, історична пам'ять, релігійні традиції та їх роль у формуванні колективної свідомості. Проведено аналіз співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі самоідентифікації особи та груп.

У роботі проведено порівняльний аналіз норм українського та міжнародного законодавства щодо регулювання питань ідентичності. Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі категорії «національна конституційна ідентичність», яка в українській правовій науці розглядається відносно нещодавно та потребує детального теоретичного осмислення. Досліджено генезис цього поняття в європейській правовій традиції.

Практичне значення роботи полягає у формуванні теоретичної основи для вдосконалення законодавства у сфері захисту прав національних меншин та збереження культурної різноманітності. Результати дослідження можуть бути використані при розробці державних програм збереження культурної спадщини, формуванні державної політики та вдосконаленні механізмів захисту прав людини. Запропоновані рекомендації спрямовані на гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту ідентичності та забезпечення сталого розвитку багатокультурного суспільства.

Ключові слова: *законодавство, права людини, конституційне право, національні меншини, національні інтереси, ідентичність, міжнародний захист прав людини.*

The study is devoted to a comprehensive analysis of identity as a multifaceted category, which acquires special importance in modern conditions of state formation and policy formation regarding national minorities and indigenous peoples. Identity is considered not only as a psychological or cultural phenomenon, but as a legal category that has a fundamental impact on the relationship between the individual, society and the state.

At the beginning of the article, a systematic theoretical review of modern approaches to understanding identity in an interdisciplinary context, including legal, sociological, psychological and cultural aspects, was carried out. The works of leading domestic and foreign scientists are analyzed, which allows to form a holistic view of the evolution of views on identity issues in various scientific paradigms. Special attention is paid to the transformation of the understanding of identity from an individual-psychological phenomenon to a collective socio-legal category.

The main analytical focus of the work is focused on the distinction between the concepts of ethnic and national identities, which is fundamentally important for the formation of state policy in the field of inter-ethnic and inter-ethnic

relations. The criteria for the differentiation of these categories and their relationship are studied in detail, in particular, such markers as language, culture, historical memory, religious traditions and their role in the formation of collective consciousness are analyzed. An analysis of the ratio of objective and subjective factors in the process of self-identification of a person and groups was carried out.

The work provides a comparative analysis of the norms of Ukrainian and international legislation regarding the regulation of identity issues. The novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the category «national constitutional identity», which in Ukrainian legal science is considered relatively recently and requires a detailed theoretical understanding. The genesis of this concept in the European legal tradition has been studied.

The practical significance of the work lies in the formation of a theoretical basis for improving legislation in the field of protection of the rights of national minorities and preservation of cultural diversity. The results of the study can be used in the development of state programs for the preservation of cultural heritage, the formation of state policy and the improvement of human rights protection mechanisms. The proposed recommendations are aimed at harmonizing Ukrainian legislation with European standards in the field of identity protection and ensuring the sustainable development of a multicultural society.

Key words: *legislation, human rights, constitutional law, national minorities, national interest, identity, international protection of human rights.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах активної інтеграції України до європейського правового простору питання ідентичності національних меншин набуває особливого значення не стільки як джерело правових чи соціальних проблем, скільки як сфера, що потребує глибокого наукового осмислення та концептуального переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ідентичності, зокрема національної та конституційної, отримала відображення у значній кількості міждисциплінарних праць. Зокрема, В. Давидюк у своїй роботі «Національно-конституційна модель ідентичності як запорука консолідації українського суспільства» акцентує на тому, що лише гармонійне поєднання «духу народу» та універсальних цінностей конституціоналізму є гарантією розвитку сучасної національної конституційної держави [6]. М. Савчин у навчальному посібнику «Порівняльне конституційне право» розкриває різні підходи до тлумачення конституційної ідентичності та аналізує механізми її правового захисту [7]. Н. Хазратова в статті «Етнонаціональна і громадянська ідентичність: пошук емпіричних індикаторів» досліджує проблеми розмежування і уточнення суті феноменів етнонаціональної і громадянської ідентичності особистості [8]. М. Шульга у праці «Конституційний патріотизм: українські контексти та європейські практики» розглядає концепцію конституційного патріотизму як одну з моделей формування громадянської солідарності [9]. Водночас, попри наявність таких напрацювань, у науці конституційного права все ще

бракує єдиного підходу до визначення сутності та правової природи поняття «національна конституційна ідентичність» як самостійної правової категорії.

Метою цієї наукової статті є комплексне теоретико-правове дослідження ідентичності національних меншин крізь призму концепції самоідентифікації, виявлення її ключових ознак та правових наслідків, а також обґрунтування концепції національної конституційної ідентичності як інструменту консолідації суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням є: здійснити доктринальний аналіз поняття ідентичності національних меншин; визначити співвідношення об'єктивних та суб'єктивних чинників формування ідентичності національних меншин; проаналізувати норми національного та міжнародного законодавства, що регулюють питання ідентичності та правовий статус національних меншин; розкрити зміст і структуру категорії «національна конституційна ідентичність» та з'ясувати її відмінність від суміжних понять («конституційна ідентичність», «конституційний патріотизм»).

«Свою ідентичність ми носим у генах,

Свій дух – у суспільній ідеї віків.

Як небо і сонце – найвищі знамена...»

Оксана Дністран

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання ідентичності набуває особливої актуальності, оскільки воно безпосередньо впливає на процеси державотворення, визначення статусу національних меншин та корінних

народів, а також на формування нової моделі «національної конституційної ідентичності».

Поняття «ідентичність» належить до міждисциплінарних категорій, що одночасно використовуються у філософії, соціології, психології та праві. У найзагальнішому сенсі ідентичність можна визначити як усвідомлення індивідом власної унікальності та приналежності до певних соціальних груп і культурних спільнот, яке формується в процесі взаємодії із суспільством та внутрішньої рефлексії. Ідентичність охоплює як особистісні характеристики (світогляд, цінності, психологічні риси), так і соціально-правові/соціально-політичні ознаки (громадянство, етнічна належність, політичні орієнтації) [10]. У своєму дослідженні Нігора Хазратова зазначає: «усі соціально-політичні ідентичності особистості можна умовно поділити на природні (ті, що не залежать від свідомого вибору людини, є «вродженими» і залишаються константними протягом життя особи) і культурні ті, що є витвором людської культури, а відповідно, залежать від свідомого вибору, який протягом життя може змінюватися» [8, с. 144-145]. Такі зміни можуть тривати все життя, оскільки ідентичність не є раз і назавжди сталою категорією, а постійно перебуває в процесі уточнення та переосмислення.

Ідентичність особи складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, що різняться за ступенем стабільності. Сталі елементи зазвичай визначаються при народженні або формуються на ранніх етапах життя – це стать, ім'я, етнічне походження, мова, культура, традиції тощо. Вони задають базу самосприйняття та рідко зазнають радикальних змін упродовж життя. Наприклад, відповідно до статті 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (2010 р.): «державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Походження дитини визначається відповідно до Сімейного кодексу України. Державна реєстрація народження дитини проводиться за письмовою або усною заявою батьків чи одного з них за місцем її народження або за місцем проживання батьків або за заявою, поданою в електронній формі» [2]. Таким чином ще при народженні дитина вже отримує

ознаки які відрізняють її від інших осіб, зокрема ім'я, прізвище, по батькові та походження. Водночас з часом особа може змінювати елементи ідентичності, що можуть трансформуватися під впливом життєвого досвіду, соціальних умов та інших факторів.

Важливо підкреслити, що сучасна особа характеризується множинністю ідентичностей, не обмежуючись однією формою самоідентифікації. Індивід одночасно може бути громадянином конкретної держави, членом сім'ї, учасником релігійної спільноти та носієм інших соціальних ролей. У залежності від критеріїв ідентифікації в юридичній доктрині та міжнародному праві виокремлюють етнічні, мовні, релігійні, національні меншини тощо. Наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а саме у статті 27, закріплено: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» [1]. Кожна з цих форм ідентичності може мати специфічне правове значення та тягнути за собою відповідні права і обов'язки.

Оскільки предметом даного дослідження є питання ідентичності національних меншин, тому зосередимось саме на властивостях які притаманні їй. У статті 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.) зазначено: «Кожний громадянин України має право вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот). Таке рішення або здійснення прав у зв'язку з цим не повинно завдавати шкоди такій особі. Ніхто не може бути примушений декларувати свій статус особи, яка належить до національної меншини (спільноти). У разі якщо в особи є потреба у користуванні правами, які гарантуються особам, які належать до національних меншин (спільнот), достатнім є висловлення бажання користуватися такими правами» [3]. Положення національного законодавства підтверджують наведені вище аргументи щодо множинності форм ідентичностей та свободи особи самостійно визначати належ-

ність до тієї чи іншої групи. Проте факт самоідентифікації ще не означає автоматичного набуття статусу національної меншини в розумінні закону.

Цікавим є визначення «українська національна ідентичність» закріплене у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 1 липня 2022 року: «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самотутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [4]. Таке визначення підкреслює, що національна ідентичність охоплює як об'єктивні (походження, мова, історія), так і суб'єктивні (усвідомлення належності, прийняття цінностей) компоненти. Вона формується на перетині культурних, історичних і політичних факторів, але водночас залишається відкритою до індивідуального вибору та особистісного переживання.

У контексті правового розуміння ідентичності важливо відрізнити національні та етнічні меншини, адже критерії їх визначення істотно різняться. Національною меншиною визнається група осіб, яка є громадянами певної держави, але водночас має етнічне походження, відмінне від титульної нації цієї держави. Такий статус передбачає, що держава надає своїм громадянам-меншинам особливі культурні та мовні права, закріплені на рівні національного законодавства. Натомість етнічна меншина є культурно-етнічною категорією, і може включати осіб з громадянством та без громадянства. Такий підхід дозволяє пояснити, чому, наприклад, українські громадяни, що опинилися за межами України внаслідок міграційних процесів чи вимушеного переміщення під час воєнного стану, не визнаються національною меншиною в країнах свого перебування, якщо вони не набули громадянства цих держав. У такому випадку вони можуть розглядатися як етнічні групи або особи зі статусом біженців чи тимчасового захисту, але їх правовий статус і обсяг гарантій визначаються іншим законодавством, а не нормами про національні меншини.

Етнічна ідентичність зазвичай базується на об'єднанні таких факторів як: спільне походження, культура, традиції та ін. тоді як національна ідентичність у конституційно-правовому контексті частіше пов'язана з належністю меншин до громадян певної держави. Наприклад, у статті 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.) зазначено «національна меншина (спільнота) України – стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самотутність» [3]. Таким чином, для того щоб певна група осіб була визнана національною меншиною, необхідна наявність кількох взаємопов'язаних ознак.

По-перше, громадянство держави проживання: національні меншини складаються виключно з громадян відповідної держави, що надає їм можливість користуватися всіма основними правами та одночасно накладає певні обов'язки.

По-друге, спільне етнічне походження та культурна самотутність: члени меншини повинні усвідомлювати свою належність до певного етносу, який відрізняється від титульної нації, і прагнути зберегти власні традиції, мову, звичаї та історичну пам'ять.

По-третє, територіальна та правова інтеграція: члени меншини проживають у межах міжнародно визнаних кордонів держави, що гарантує їм доступ до правових механізмів захисту.

Ці ознаки є комплексними: лише їх поєднання дозволяє кваліфікувати групу як національну меншину. Це дає підстави зробити проміжний висновок: наявність громадянства та правового зв'язку з державою є ключовим критерієм для формування національної меншини, тоді як етнічна ідентичність може існувати поза межами певної держави.

Разом із тим, результати міжнародного науково-дослідного проекту ENRI-East, проведеного соціологами ХНУ імені В.Н. Каразіна та Східноукраїнського фонду соціальних дослі-

джень (м. Харків) у 2011 р. [5], свідчать про цікаву тенденцію: більшість респондентів легше ідентифікують себе за етнічною складовою, ніж за «національною» або «громадянською». Ця проблема, на мою думку, потребує окремого глибокого аналізу в межах подальших досліджень.

Варто зазначити, що за останні роки з'явилась нова категорія: «національна конституційна ідентичність» – яка, на мою думку, є похідною від двох взаємопов'язаних, проте самостійних понять – «конституційного патріотизму» та «національної ідентичності». Саме поєднання цих категорій дозволяє створити нову категорію, яка водночас ґрунтується на універсальних цінностях конституціоналізму та унікальності національної складової держави. Зокрема, Давидюк В. визначає національну конституційну ідентичність як «комплекс національних правових цінностей та особливостей конституційного ладу, які водночас консолідують громадян в одну націю та відрізняють державу від інших держав, міжнародних і регіональних інституцій чи народів світу» [6, с. 138]. У цьому визначенні підкреслюється подвійна функція цієї ідентичності: внутрішня (консолідаційна) та зовнішня (диференційна). М. Савчин зазначає: «...в основі національної конституційної ідентичності лежить ідеяполітичної нації як єдності громадян конкретної держави. Національноконституційну ідентичність складають такі основні елементи:

- а) національна конституційна культура і доктрина;
- б) правовий стиль ухвалення юридичних рішень;
- в) система судового конституційного контролю;
- г) інституційний дизайн: горизонтальний і вертикальний поділ влади;
- г) вибори та контроль над владою» [7, с. 28].

У цьому контексті важливо зауважити, що категорія «національна конституційна ідентичність» є відносно новою у вітчизняній науці, а в зарубіжній як зазначає Давидюк В.: «...у європейській конституційній теорії та практиці привичним є взаємозамінне використання дефініцій «національна ідентичність» і «конституційна ідентичність»» [6, с. 139]. У більшос-

ті наукових робіт (М. Гранат, О. Никорак, А. ван Богданді та ін.) превалює використання понять – «конституційний патріотизм» та «конституційна ідентичність». Проте обидві ці категорії здебільшого акцентують увагу на прихильності до конституційних принципів і цінностей, закріплених у Основному Законі, та не охоплюють належним чином культурно-історичний, ментальний та традиційний виміри, притаманні конкретній нації. Як слушно зазначає професор Шульга М.А.: «у загальному розумінні конституційний патріотизм визначає прив'язка патріотизму до конституції, політичних свобод та відповідних їм інститутів, а не до національної культури» [9, с. 45]. Водночас «національна конституційна ідентичність» включає у себе культурно-історичний, ментальний та традиційний аспекти. Саме це поєднання дозволяє розглядати національну конституційну ідентичність як окрему категорію, що відрізняється її і потребує подальшого ґрунтовного теоретико-правового опрацювання.

Поняття ідентичності у сучасному правовому полі розкриває не лише індивідуальну належність особи до певної спільноти, але й відображає фундаментальні орієнтири державотворчих процесів. Розвиток концепції національної конституційної ідентичності відкриває перспективи формування нової моделі взаємин між державою і громадянами.

Висновки. Проведене дослідження показало, що ідентичність національних меншин у сучасних правових умовах має багатовимірний характер, поєднуючи культурні, психологічні та правові аспекти. Вона не лише визначає самовідчуття індивідів, але й впливає на формування політики держави щодо захисту прав людини та підтримки культурного розмаїття. Аналіз українського та міжнародного законодавства свідчить про поступове зближення норм у напрямі європейських стандартів, однак залишаються виклики, пов'язані з гармонізацією термінології та практичними механізмами реалізації прав меншин. Виявлена новизна категорії «національна конституційна ідентичність» відкриває перспективи її подальшого теоретичного розвитку та практичного застосування для консолідації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 25.07.2025).
2. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 25.07.2025).
3. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20> (дата звернення: 25.07.2025).
4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20> (дата звернення: 25.07.2025).
5. Interplay of European, National and Regional Identities: Nations between states along the new eastern borders of the European Union [Електронний ресурс]. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/ENRI-EastFinalReport.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).
6. Давидюк В. Національно-конституційна модель ідентичності як запорука консолідації українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 79. С. 138–143.
7. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
8. Хазратова Н. Етнонаціональна і громадянська ідентичність: пошук емпіричних індикаторів. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2018. № 1 (19). С. 143–149.
9. Шульга М. А. Конституційний патріотизм: українські контексти та європейські практики. *Політичні технології пропаганди та контрпропаганди у російсько-українській війні* : зб. матеріалів круглого столу, м. Київ, 21 лют. 2023 р. Київ : КНЕУ, 2023. С. 45–48.
10. Громадянська освіта та методика її навчання. [Електронний ресурс] // Український освітянський видавничий центр «Оріон». URL: file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/GROMAD_OSVITA.pdf (дата звернення: 21.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.4: 618.177-089.888.11

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-4>

Андрущенко Т. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Пенітенціарної академії України
<https://orcid.org/0000-0002-5128-3261>

МАТЕРІАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF CONCLUDING A SURROGACY AGREEMENT

В статті автором розглядається правова природа та процесуальні аспекти укладення, нотаріального посвідчення договору сурогатного материнства. Договір сурогатного материнства вважається найбільш суперечливим та дискусійним в науці сімейного права, і відповідно проблематичним при його застосуванні. Автором зазначається, що причиною є прогалини в законодавстві, оскільки в СКУ не передбачається порядок врегулювання таких ситуацій, коли сурогатні батьки відмовляються забирати дитину, сурогатна мати штучно перериває вагітність, сурогатна мати не виконує рекомендації лікаря, народжуються дві або більше дитини, сурогатна мати відмовляється віддавати дитину.

Автор акцентує увагу на тому, що правову природу досліджуваного договору, слід розглядати через призму двох аспектів: медичному та правовому. Також в статті проаналізовані підходи щодо визначення правової природи даного договору. Так, деякі вчені зазначають, що договір є сімейним, оскільки договір хоч і укладається між подружжям та сурогатною матір'ю, але спрямований на виникнення відносин між біологічними батьками та новонародженою дитиною. Інші вчені що предметом договору дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини, тобто надання послуги, що має результат – народження дитини сурогатною матір'ю і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини батьками, в такому разі, договір сурогатного материнства має всі ознаки договору підряду або договору надання послуг.

Досліджена обмежувальна політика сурогатного материнства через досвід таких країн як Швеції, Франція, Німеччина, Австрія, Норвегія, Данія, Канада, Ізраїль, Нідерланди, Нова Зеландія.

Враховуючи алеаторний характер договору сурогатного материнства автор пропонує за необхідне закріпити на законодавчому рівні обов'язкове нотаріальне посвідчення даного виду договору. В той же час достатньої законодавчої регламентації потребує питання щодо процедури укладення договору сурогатного материнства. Доцільним вважаю внесення доповнень до Наказу Міністерства юстиції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 № 296/5, деталізувавши процедуру укладення договору сурогатного материнства з врахуванням стадій нотаріального процесу.

Ключові слова: договір, сімейно-правовий договір, сурогатне материнство, нотаріальне посвідчення, стадії нотаріального процесу, нотаріальне провадження.

The article examines the legal nature and procedural aspects of concluding and notarizing a surrogacy agreement. The surrogacy agreement is considered the most controversial and debatable in the science of family law, and accordingly problematic in its application. The author notes that the reason is gaps in the legislation, since the UWC does not provide for a procedure for regulating such situations when surrogate parents refuse to take the child, the surrogate mother artificially terminates the pregnancy, the surrogate mother does not follow the doctor's recommendations, two or more children are born, the surrogate mother refuses to give the child.

The author emphasizes that the legal nature of the contract under study should be considered through the prism of two aspects: medical and legal. The article also analyzes approaches to determining the legal nature of this contract. Thus, some scholars note that the contract is family, since the contract, although concluded between the spouses and the surrogate mother, is aimed at the emergence of relations between biological parents and the newborn child. Other scholars believe that the subject of the contract is the surrogate mother's actions regarding the bearing and birth of the child, that

is, the provision of a service, which has the result of the birth of a child by a surrogate mother and the surrogate mother's consent to the registration of the child by the parents, in which case the surrogate motherhood contract has all the features of a contract of employment or a contract for the provision of services.

The restrictive policy of surrogacy is studied through the experience of such countries as Sweden, France, Germany, Austria, Norway, Denmark, Canada, Israel, the Netherlands, New Zealand.

Given the aleatory nature of the surrogacy contract, the author suggests that it is necessary to establish at the legislative level mandatory notarial certification of this type of contract. At the same time, the issue of the procedure for concluding a surrogacy agreement requires sufficient legislative regulation. I consider it advisable to make amendments to the Order of the Ministry of Justice "On the Procedure for Performing Notarial Actions by Notaries of Ukraine" dated 22.02.2012 No. 296/5, detailing the procedure for concluding a surrogacy agreement, taking into account the stages of the notarial process.

Key words: *contract, family law contract, surrogacy, notarial certificate, stages of the notarial process, notarial proceeding.*

Постановка проблеми. Договір сурогатного материнства вважається найбільш суперечливим та дискусійним в науці сімейного права, і відповідно проблематичним при його застосуванні. Враховуючи, що в більшості розвинених країн таких як Франція, Німеччина, Австрія, Норвегія, Швеція та деяких штатах США сурогатне материнство заборонено повністю. В деяких юрисдикціях дозволено некомерційне, благодійне сурогатне материнство без отримання винагороди, допустимим є тільки оплата поточних витрат сурогатної матері (Данія, Канада, Ізраїль, Нідерланди, Нова Зеландія тощо). Україна, як і більшість пострадянських країн, ще до початку повномасштабного вторгнення вважалась «столицею сурогатного материнства», що є, безперечно, негативною тенденцією. Саме допустимість та високий попит послуг комерційного сурогатного материнства в Україні, є «лакмусом» низького рівня економіки та високого рівня безробіття. Причиною є також прогалини в законодавстві, оскільки в СКУ не передбачається порядок врегулювання таких ситуацій, коли:

- сурогатні батьки відмовляються забирати дитину;
- сурогатна мати штучно перериває вагітність;
- сурогатна мати не виконує рекомендації лікаря;
- народжуються дві або більше дитини;
- сурогатна мати відмовляється віддавати дитину

Саме внаслідок недосконалого та «поверхневого» законодавчого врегулювання порядку надання послуг сурогатної матері в Україні, врегульовується тільки в договірному порядку,

а саме шляхом укладення договору сурогатного материнства. Проте на сьогодні не існує єдиного підходу щодо визначення правової природи, порядку, форми укладення та особливості виконання.

Мета дослідження. Проаналізувати правову природу договору сурогатного материнства, визначити порядок та процедуру укладення.

Стан опрацювання проблематики. Дане питання було предметом дослідження багатьох вчених таких як Чернега В., Жилінкова, Оніщенко О., Розгон О., Шуміло І., Коренга Ю., Майданник Р., Федорченко Н., та інші, проте на сьогодні існує низка проблематичних питань пов'язаних із застосуванням та реалізацією норм сімейного та цивільного права при укладенні та виконанні договорів сурогатного материнства, що вимагає подальшого доопрацювання та систематизації.

Виклад основного матеріалу. Правову природу досліджуваного договору, поняття сурогатного материнства слід розглядати через призму трьох аспектів: морально-етичного, медичного та правового. Наразі в Україні сформувався єдиний підхід щодо сурогатного материнства, а саме заборона як «комерційного» так і «альтруїстичного» надання послуг сурогатної матері». Так була в травні 2020 року була підготовлена петиція до Президента України: «Заборонити сурогатне материнство в Україні!», яка на жаль, не отримала потрібної кількості голосів. В петиції акцентується увага на тому, що наша держава стала центром того, чого «боїться і засуджує увесь цивілізований світ» [1]. Ініціатори петиції зазначають, що сурогатне материнство узаконене національним законодавством є «ганебним явищем»,

оскільки «діти трактуються як товар який можна замовити, купити та продати» [1]. «Безпліддя не лікується сурогатним материнством. Проблема безпліддя не вирішується, а оминається, морально недопустимим способом. Це також стосується й т.зв. альтруїстичного сурогатного материнства, яке не може мати іншої моральної оцінки, бо навіть якщо намір сурогатної матері є добрим, то недобрими є засоби та сам предмет. Жодні обставини та наслідки не можуть виправдати практику сурогатного материнства» [1].

Ініціатори та підписанти даної петиції зазначають, що практика сурогатного материнства порушує міжнародне та європейське законодавство, зокрема Хартію основоположних прав Європейського Союзу ст. 1 і 3, (2000 р.), Конвенцію про права дитини ст. 7 і 3 (1989 р.), та Протокол щодо торгівлі дітьми ст. 2 (2000), Конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації жінок ст. 6 (1979), Про усиновлення дітей ст. 4с (3) (1967 та 1993), Про торгівлю людьми ст. 4; (2005), Права людини та біомедицина ст. 21 (1997) [1].

Слід зазначити, що Європейський Парламент однозначно засудив практику сурогатного материнства, не розрізняючи його «альтруїстичного» та «комерційного» аспектів. Зокрема, 5 квітня 2011 р. Європейський Парламент прийняв резолюцію, в якій просить «держави-члени визнати серйозну проблему сурогатства, яка являє собою експлуатацію жіночого організму та її репродуктивних органів» [2].

Не дивлячись на негативне сприйняття юристами сурогатного материнства як торгівлю людьми, медики вважають можливість запліднення «in vitro» результатом медичного прогресу та досягнень репродуктивної медицини. Громадська організація "Донори за життя" акцентує увагу на позитивних аспектах сурогатного материнства: «Цей метод відкриває нові можливості для безплідних пар та людей з медичними проблемами, які не мали б цієї нагоди ніяк інакше. Він відображає прогресивний підхід до вирішення проблем безплідності та забезпечення репродуктивних прав людей. Сурогатне материнство також може мати позитивний соціальний вплив. Воно допомагає створювати сім'ї та підтримує ідею різноманітності сімейних форм. Крім того, цей процес спри-

яє розвитку міжнародних зв'язків та співпраці, оскільки безплідні пари та замовники можуть шукати сурогатних матерей за межами своєї країни» [2]. Інформація на сайтах медичних клінік, що спеціалізуються на наданні репродуктивних послуг, акцентує увагу, що в світі існує величезна кількість пар, для яких використання послуг сурогатної матері – це єдиний спосіб мати дитину. Тільки за допомогою сурогатного материнства одностатеві пари можуть мати дитину, яка буде генетично рідною хоча б одному з них [3]. На сайті однієї з подібних клінік, зазначається, що сурогатне материнство має безліч плюсів починаючи від морального задоволення від благородного вчинку і завершуючи фінансовою винагородою. Єдиним мінусом є це «неоднозначне ставлення суспільства до сурогатного материнства. Але якщо в багатьох європейських країнах цей метод заборонений законом, в Україні сурогатне материнство легальне і регламентується нормативно-правовими актами. Якщо це не суперечить законодавству, думка громадськості не має значення, адже мова йде про бажання мати рідну дитину» [4].

Сурогатне материнство з медичної точки зору передбачає перенесення ембріона, отриманого заплідненням яйцеклітини біологічної матері – дружини спермою біологічного батька – чоловіка, в порожнину матки іншої жінки та виношування дитини, яка є біологічно "чужою" для жінки. Найбільше визнання, що відображає сутність сурогатного материнства, отримало визначення, наведене ВООЗ у 2001 році: «Гестаційний кур'єр – жінка, у якій вагітність настала в результаті запліднення ооцитів, які належать третій стороні. Вона виношує плід із тією умовою (або відповідно до договору), що батьками народженої дитини буде одна або обидві людини, чий гамети використовувались для запліднення» [4, с. 66].

У правовому аспекті під сурогатним материнством розуміють "запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини, яка в подальшому буде визнана такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю". Так,

деякі вчені зазначають, що договір є сімейним, оскільки договір хоч і укладається між подружжям та сурогатною матір'ю, але спрямований на виникнення відносин між біологічними батьками та новонародженою дитиною [4, с. 66]. З такою позицією важко погодитись, оскільки договір хоч і впливає з передбаченого статтею 49, 50 СКУ права на материнство та батьківство, проте укладається між особами, які не мають кровоспоріднених зв'язків, а отже його контрагенти не є суб'єктами сімейних правовідносин [5]. Крім того даний договір не може бути спрямований на виникнення відносин між батьками та новонародженою дитиною, оскільки остання хоч і набуває правоздатності з моменту народження, проте не наділена необхідним обсягом цивільної дієздатності.

Інші вчені наприклад такі Ю. В. Коренга зазначає, що предметом договору дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини, тобто надання послуги, що має результат – народження дитини сурогатною матір'ю і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини батьками (батьком або матір'ю) [6, С. 10]. Відповідно, в такому разі, договір сурогатного материнства має всі ознаки договору підряду. Р. А. Майданник також відносить договір сурогатного материнства до цивільно-правових договорів, а саме договорів надання послуг: «За своїм предметом цей договір є договором про надання послуги сурогатного материнства, яка споживається в процесі вчинення відповідних фактичних і юридичних дій сурогатної матері. Ембріон і дитину, народжену сурогатною матір'ю, можна розглядати як своєрідний об'єкт договору» [7, с. 24]. Таким чином в доктрині сімейного права вже сформувався традиційний підхід щодо визначення правової природи договору сурогатного материнства як договору про надання послуг. Проте з такими поглядами складно погодитись виходячи ні тільки з суто морально-етичних аспектів, а й з точки зору основоположних прав людини. Так відповідно до положень статті 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, людина не може бути предметом чи об'єктом права власності [8]. На разі йде мова не тільки про торгівлю дитиною, а й торгівлю тілом сурогатної матері. Аналіз практики Європейського суду з прав людини надає підстави стверджувати,

що сурогатне материнство представляє собою сучасну «легалізовану форму рабства» (торгівлю людьми). У зауваженнях організації «Інтерайтс» і в пояснювальній записці до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми це явище охарактеризовано сурогатне материнство як сучасна форма загальносвітової работоргівлі на кшталт тієї, що існувала в давньому минулому.

Досить цікавий досвід обмежувальної політики сурогатного материнства як форми сучасного можна простежити через досвід Швеції. В 1980-х роках був підготовлений звіт «Діти, зачаті шляхом запліднення *in vitro*», зміст якого містив рекомендації щодо заборони сурогатного материнства та донорство яйцеклітин. Офіційна політика Швеції щодо сурогатного материнства є однозначно незмінною і негативно-нетерпимою і до сьогодні. Сурогатне материнство «не є етично-обумовленим і виправданим», так як передбачає, що «діти стають об'єктами фінансових торгів», а сурогатна матір втрачає право на недоторканність свого тіла. Також в звіті була акцентована увага на скоріш комерційній, а ніж альтруїстичній діяльності у разі наданні послуг сурогатної матері.

Отже ставлення в суспільстві до використання даного виду допоміжних репродуктивних технологій є неоднозначним, а враховуючи відсутність законодавчого регулювання надає можливість визнати цей договір для сторін край ризиковим. Саме тому вбачається на необхідне доповнити положення до Сімейного кодексу де передбачити необхідність обов'язкового нотаріального посвідчення договору сурогатного материнства. Існує вже стала судова практика щодо відсутності підстав для визнання договору про виношування вагітності недійсним у зв'язку з недотримання нотаріальної форми і яскравим прикладом такої позиції є ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 липня 2014 року № 6-7887св14, де зазначено: «оскільки законодавством та умовами спірного договору не встановлено вимоги, щодо його обов'язкового нотаріального посвідчення, в той час вимог щодо такої дії починаючи з моменту його укладення ОСОБА не заявляла, а навпаки виконала умови даного

договору, що свідчать про його укладеність, зокрема виношування вагітності, яка настала після перенесення в порожнину матки сурогатної матері ембріонів, отриманих в результаті проведення процедури запліднення з використанням яйцеклітини та сперми, що належать батькам – замовникам громадянам Італії ОСОБА_15 та ОСОБА_16, колегія суддів погоджується із висновком судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову» [9].

Крім того доцільним буде внесення доповнень до Наказу Міністерства юстиції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 № 296/5, в котрому необхідно деталізувати процедуру укладення договору сурогатного материнства з врахуванням стадій нотаріального процесу.

Питання щодо є стадійності нотаріального процесу у науці нотаріального процесу є дискусійним. Зокрема, В. Баранкова відокремлює три стадії нотаріального процесу, називають їх дещо по іншому:

- 1) порушення нотаріального провадження;
- 2) підготовка до вчинення нотаріальної дії;
- 3) розгляд нотаріальної справи по суті та прийняття нотаріального акту [10, с. 85].

Л. Радзівська виокремлює аж п'ять стадій нотаріального процесу – три обов'язкових (порушення нотаріальної діяльності, попередня підготовка до вчинення нотаріальної дії та розгляд заяви по суті і вчинення нотаріальної дії) та дві не обов'язкових (оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні та виконання нотаріального акту) [11, с. 15].

С. Фурса вважає, що є три стадії нотаріального процесу:

- 1) відкриття нотаріального провадження;
- 2) підготовка до вчинення нотаріального провадження;
- 3) безпосереднє вчинення нотаріальної дії, яке закінчується посвідченням нотаріального акту та його видачею [12, с. 360].

Відповідно до зазначених підходів вважаю за необхідне розглянути кожен етап процедури нотаріального посвідчення договору сурогатного материнства. Стадія відкриття нотаріального провадження є першою стадією нотаріального процесу, яка пов'язується із поданням особою письмової заяви та прийняттям її нотаріусом, або зверненням до нотаріу-

са з усної заявою. Підготовка до вчинення нотаріального провадження є другою стадією нотаріального процесу, яка має на меті забезпечення вчинення нотаріальної дії та посвідчення законного й обґрунтованого нотаріального акта [12]. Складається дана стадія з перевірки нотаріусом:

- 1) належності правового питання (нотаріальної дії) до компетенції нотаріуса;
- 2) відсутності обмежень у праві вчинення нотаріального провадження;
- 3) наявності визначених нормами матеріального права умов звернення до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження;
- 4) відсутності заборони на вчинення нотаріальної дії;
- 5) відповідності вчинюваного нотаріального провадження вимогам законодавства України та міжнародним актам;
- 6) право та дієздатність юридичної і фізичної особи.
- 7) наявності певних юридичних фактів, які визначають право особи на вчинення нотаріального провадження – дії, події, стану;
- 8) угода, яка укладається від імені юридичної особи, не повинна суперечити цілям, вказаним в її статуті чи положенні;
- 9) наявності повноважень у представника на вчинення нотаріального провадження в інтересах іншої особи, передбачених законом (представництво за законом, статутне представництво) [12].

Стадія безпосереднього вчинення нотаріального провадження – стадія нотаріального процесу, яка являє собою сукупність процесуальних дій нотаріуса та інших учасників процесу, спрямованих на безпосереднє вчинення правочину та посвідчення законного й обґрунтованого нотаріального акта [12].

- 1) оформлення нотаріусом правочину на спеціальному нотаріальному бланку (оригінал);
- 2) підписання нотаріально посвідченого правочину його учасниками чи їхніми представниками (особами, які беруть участь у нотаріальному провадженні), іншими особами, якщо заявник має фізичні вади (ч. 3 ст. 45 Закону), чи особисте підтвердження особами своїх підписів на документі, який посвідчується;
- 3) вчинення нотаріусом посвідчувального напису на документі, який посвідчується;

- 4) реєстрація нотаріального акта;
- 5) видача оригіналів нотаріального акта учасникам правочину

Висновки. Таким чином, враховуючи алеаторний характер договору сурогатного материнства, вважаю за необхідне закріпити на законодавчому рівні обов'язкове нотаріальне посвідчення даного виду договору. В той же час достатньої законодавчої регла-

ментації потребує питання щодо процедури укладення договору сурогатного материнства. Доцільним вважаю внесення доповнень до Наказу Міністерства юстиції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 № 296/5, деталізувавши процедуру укладення договору сурогатного материнства з врахуванням стадій нотаріального процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. <https://petition.president.gov.ua/petition/96306> (дата звернення 25 квітня 2025)
2. <https://donorslife.com/blog/surogatne-maternstvo-za-i-proty.html> (дата звернення 25 квітня 2025)
3. <https://surogatnoematernstvo.com.ua/statti/surogatne-maternstvo-argumenty-za-i-proty/> (дата звернення 25 квітня 2025)
4. Наталія Федорченко. Особливості укладення договору про сурогатне материнство. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2016. С. 65-68.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
6. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства у сімейному праві України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2014. 20 с.
7. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ. Алерта, 2013. 48 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.97 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.07.2014 № 6-7887св14. ліга360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/36474257> (дата звернення: 15.05.2024).
10. Комаров В. В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні. Харків. Право, 2011. 384 с.
11. Радзівська Л.К., Пасічник С.Г. Нотаріат в Україні. Київ. Юрінком Інтер, 2000. 528 с
12. Теорія нотаріального процесу. Київ. Алерта. Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Булат Є. А.,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України*

Зуб І. В.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

COMPARATIVE ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

У статті здійснено комплексний порівняльний аналіз чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності в контексті його відповідності нормам і стандартам Європейського Союзу. У зв'язку з активними процесами євроінтеграції особливої актуальності набуває визначення рівня гармонізації національного законодавства у сфері інтелектуальної власності з *acquis* ЄС, зокрема, в частині охорони та реалізації прав інтелектуальної власності.

В статті здійснено аналіз поточного стану законодавства щодо змін, що вже відбулися і визначення подальших напрямів для реалізації політики наближення законодавства до європейських цінностей у зазначеній сфері.

Авторами проаналізовані основні законодавчі акти, інші нормативні документи, що регулюють сферу інтелектуальної власності, в контексті положень Паризької конвенції про охорону промислової власності.

Окремо в статті приділено увагу нормотворчій діяльності у сфері інтелектуальної власності щодо законопроектів з питань інтелектуальної власності, ухвалення яких матиме вплив на подальший розвиток відповідного законодавства. У цих законопроектах шляхом внесення відповідних змін до ЦК України та спеціальних законів зазначеної сфери пропонується визначити особливості розподілу прав інтелектуальної власності на об'єкти, що створюються військовослужбовцями у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також окремих питань створення об'єктів інтелектуальної власності, набуття та здійснення прав інтелектуальної власності державою в особі суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Авторами підкреслено необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової площини зазначеної сфери з урахуванням специфіки національного законодавства і стратегічних євроінтеграційних цілей. Визначена позитивна динаміка розвитку законодавства стосовно відповідності його *acquis* ЄС і зазначено, що подальші зміни щодо окремих його об'єктів потребуватиме, у майбутньому, поглибленого вивчення і застосування міжнародної практики у зазначеній сфері.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, правова охорона, удосконалення законодавства, європейська інтеграція, чинне законодавство, об'єкти інтелектуальної власності, оновлення законодавства.*

The article provides a comprehensive comparative analysis of the current legislation of Ukraine in the field of intellectual property in the context of its compliance with the norms and standards of the European Union. In connection with the active processes of European integration, the definition of the level of harmonization of national legislation in the field of intellectual property with the EU *acquis*, in particular in terms of the protection and implementation of intellectual property rights, is of particular relevance.

The article analyzes the current state of legislation regarding the changes that have already taken place and determines further directions for the implementation of the policy of approximation of legislation to European values in the specified area.

The authors analyzed the main legislative acts, other regulatory documents regulating the field of intellectual property, in the context of the provisions of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property.

Besides, special attention is given to law-making activities in the field of intellectual property, particularly regarding draft laws which adoption will impact on the further development of relevant legislation. These draft laws propose

amendments to the Civil Code of Ukraine and special laws in the specified field to define the peculiarities of distributing intellectual property rights to objects created by military personnel in connection with the performance of their official duties, as well as certain issues regarding the creation of intellectual property objects, and the acquisition and implementation of intellectual property rights by the state represented by entities from the security and defense sector.

The authors emphasized the necessity for further improvement of the regulatory framework in this field, taking into account the specifics of national legislation and strategic goals of European integration.

The positive dynamics of the development of legislation regarding the compliance of its EU *acquis* is determined and it is stated that further changes regarding its individual objects will require, in the future, in-depth study and application of international practice in the specified field.

Key words: *intellectual property, legal protection, improvement of legislation, European integration, current legislation, objects of intellectual property, updating of legislation.*

Постановка проблеми. Останні зміни, пов'язані з рекодифікацією цивільного законодавства і, у тому числі, інтелектуальною власністю, свідчать про необхідність подальшої адаптації і гармонізації законодавства зазначеної сфери з нормами і стандартами Європейського Союзу.

Водночас, законодавство в сфері інтелектуальної власності потребує аналізу в контексті його оновлення і відповідності Директивам і Регламентам ЄС, іншим міжнародним нормативно-правовим актам. З огляду на це, вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі законодавчих змін у сфері промислової власності згідно Паризької конвенції з охорони промислової власності. П. 2 ст. 1 цієї Конвенції охороні підлягають патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції [1]. Саме щодо зазначених об'єктів і буде здійснений аналіз чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової охорони інтелектуальної власності в тому числі, в контексті рекодифікації цивільного законодавства висвітлювались в наукових працях О. О. Кота, Н. С. Кузнецової, А. Б. Гриняка, О. П. Орлюк, Ю. М. Капіци, Г. О. Андрощука, О. Ф. Дорошенка, І. Є. Якубівського, О. І. Харитонової, А. О. Кординця, О. В. Кохановської, та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, необхідність приведення законодавства у сфері інтелектуальної власності у відповідність з *acquis* ЄС і потребує аналізу змін законодавства, що вже відбулися і визначення подальших напря-

мів для реалізації політики наближення законодавства до європейських цінностей у зазначеній сфері.

Метою дослідження є аналіз поточного стану чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності щодо відповідності його Директивам і Регламентам ЄС та іншим міжнародним нормативно-правовим актам.

Виклад основного матеріалу. Одним із істотних моментів, який стосується практично всіх, без виключення об'єктів інтелектуальної власності, є забезпечення можливості подання заявок на них в електронній формі що, безумовно, дозволяє зекономити час і оптимізувати процес подальшої комунікації з Установою, до якої надсилаються документи, спростити і прискорити процес реєстрації і отримання відповідних охоронних документів.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» від 21 липня 2020 р., № 816-IX започатковані реформаційні зміни у модернізації національної системи охорони прав на об'єкти промислової власності.

Зокрема, у відповідність до Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions («Про правову охорону біотехнологічних винаходів») [2], було приведено Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [3], в бік уточнення переліку об'єктів, на які не поширюється правова охорона і, зокрема, визначено неможливість надання правової охорони процесам модифікування генетичної totoжності людських істот на підставі зародкової лінії та процесам клонування людських істот [4, с. 195]. Ст. 27¹ Закону запропоновано встановлення додаткової охорони для лікарського

засобу, об'єктом якого є активний фармацевтичний інгредієнт, що передбачає можливість для володільця продовження строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на такий винахід (додаткову охорону) строком, що не перебільшує п'яти років [3]. Це положення також частково корелюється з Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use (Директивою ЄС «Про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів призначених для застосування людиною») [5], Regulation (EU) № 469/2009 of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 concerning the supplementary protection certificate for medicinal products (Регламенту ЄС № 469/2009 «Про додатковий охоронний сертифікат для лікарських засобів») [6]. Для досягнення належного та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності в Законі передбачено застосування процедури «post grand opposition», що передбачає визнання прав на об'єкти промислової власності недійсними в адміністративному порядку і дозволяє уникнути того чи іншого спору або рішення в суді [7]. Саме така стратегічна мета визначена і Угодою про асоціацію з ЄС [8].

До Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [9], внесено зміни згідно Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs (Директива № 98/71/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС «Про правову охорону промислових зразків») [10], щодо визначення промислового зразка. Зокрема, згідно п. 2. ст. 5 Закону визначено, що промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням [9]. Обсяг правової охорони та вимог охороноздатності, які пред'являються до промислового зразка, приведені у відповідність до Директиви № 98/71/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про правову охорону промислових зразків і Council Regulation (EC) № 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs (Регламенту Ради ЄС «Про промислові зразки Європейської Спіль-

ноти») [11]. Зокрема, п. 1 ст. 6 Закону визначено, що промисловий зразок відповідає критеріям охороноздатності, якщо є новим і має індивідуальний характер. З метою подальшої гармонізації законодавства передбачено видачу свідоцтва замість патенту на промисловий зразок. Зміни торкнулися також і строків охорони промислового зразка. Так, згідно ст. 10 і ст. 12 Регламенту відповідно і п. 5 ст. 5 Закону, строк чинності майнових прав на зареєстрований промисловий зразок становить п'ять років від дати подання заявки і може продовжуватися на один або більше п'ятирічних строків, але загальний строк чинності майнових прав на зареєстрований промисловий зразок не може становити більш як 25 років від дати подання заявки.

Внесено зміни до законодавства щодо засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, зокрема, торговельних марок, фірмових найменувань і географічних зазначень.

Так, зміни до законодавства України щодо охорони прав на торговельні марки спрямовані на імплементацію положень Угоди про Асоціацію України з ЄС, Сінгапурського договору і Протоколу до Мадридської Угоди [12]. 18.09.2024 р. набули чинності нові «Правила складання, подання заявки на торговельну марку, заявки на міжнародну реєстрацію торговельної марки та проведення експертизи заявки на торговельну марку, міжнародної реєстрації торговельної марки з поширенням на Україну» [13]. В них враховані основні євроінтеграційні зобов'язання, які взяла на себе Україна в контексті охорони торговельних марок. Зокрема, п. 1. абз. 1 Правил передбачено можливість подання заявок на реєстрацію словесних зображувальних, тривимірних, комбінованих, звукових, позиційних, орнаментних, рухових, голографічних, мультимедійних позначень, а також кольорів як таких або комбінації кольорів без окреслення контурами [13]. Згідно Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks (recast) (Директива ЄС 2015/2436 про наближення законів держав-членів щодо торговельних марок) [14], а також Commission Delegated Regulation (EU) 2018/625 of 5 March 2018 supplementing

Regulation (EU) 2017/1001 of the European Parliament and of the Council on the European Union trade mark, and repealing Delegated Regulation (EU) 2017/1430 (Регламент ЄС 2017/1430) [15], узгоджуються у частині спрощення процедура подання заявок; положення щодо заборони підготовки до порушення (п. 26). Підготовчі дії, такі як поширення і продаж ярликів, етикеток, упаковки та подібних предметів, які згодом можуть комбінуватися з контрафактними виробами, будуть розглядатися як такі, що потенційно порушують право [16, с. 202], порядок перевірки факту застосування щодо заявника або держави заявника спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), а також правові наслідки реалізації санкцій; порядок відмови в реєстрації торговельної марки у разі якщо заявником є особа, пов'язаною із державою-агресором [17].

Законодавство України у сфері географічних зазначень зазнало суттєвих змін у 2024–2025 роках, спрямованих на гармонізацію з нормами Європейського Союзу та посилення захисту прав виробників. З 16 серпня 2024 року набули чинності нові «Правила реєстрації географічних зазначень», підготовлених Міністерством економіки для українських виробників, які передбачають наявність чітких вимог до реєстрації сільськогосподарських продуктів, спиртних напоїв і харчових продуктів. Згідно документу визначено, хто має право на реєстрацію, визначено, які для цього потрібні документи і як оформити специфікацію товару [18].

Також одночасно було затверджено «Порядок ведення переліку користувачів, що визначає процедуру внесення, оновлення та виключення відомостей про користувачів географічних зазначень, що охороняються в Україні на підставі міжнародних договорів» [19]. Зазначені зміни будуть позитивно відображатися і сприяти гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу, що дозволяє українським виробникам реєструвати географічні зазначення, які визнаються на території ЄС. Це відкриває нові можливості для просування українських продуктів на європейських ринках [20].

Охорона фірмових найменувань передбачена п. 2 ст. 1 Паризької конвенції про охорону

промислової власності. Натомість, ст. 8 зазначено, що фірмове найменування охороняється в усіх країнах Союзу без обов'язкового подання заявки чи реєстрації і незалежно від того, чи є воно частиною товарного знака [1].

Як вбачається з Книги 4 «Право інтелектуальної власності» ЦК, зокрема, ст. 90, сьогодні використовується поняття «комерційного» найменування. На думку фахівців, вже тривалий час дискутується питання щодо співвідношення понять «найменування» і «комерційне найменування». Ми погоджуємось з тим, що комерційне найменування відрізняється від звичайного тим, що користується правовою охороною як об'єкт інтелектуальної власності [21, с. 188]. А визначення «комерційне» або «фірмове» потребує лише усунення протиріччя суто термінологічного характеру, що підтверджується і позицією, викладеною в Концепції з рекодифікації (оновлення) ЦК України [22, с. 32].

Зазнало відповідних змін і оновлень і законодавство у сфері охорони компонувань напівпровідникових виробів. Ці зміни були внесені Законом №111-IX від 19 вересня 2019 р. і передбачали усунення термінологічних протиріччя. Зокрема, змінено назву закону з «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» на «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів». Введено нові терміни «компонування напівпровідникового виробу» та «напівпровідниковий виріб». Окрім цього, в законі були уточнені умови охороноздатності компонування, зокрема визначено, що правова охорона надається компонуванням, які є оригінальними та не були використані на комерційній основі до подання заявки або до їх першого використання. Визначені строки чинності виключних майнових прав ІВ, уточнено права і обов'язки, що впливають із державної реєстрації компонування напівпровідникового виробу, включаючи право дозволяти або забороняти використання компонування третіми особами [23]. Зміни до законодавства були спрямовані на імплементацію положень статей 224–227 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також Директиви Ради 87/54/ЄС від 16 грудня 1986 р. про правову охорону топографій напівпровідникових виробів [24].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу», спрямований на наближення українського законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин до положень законодавства Європейського Союзу [25].

Закон був приведений у відповідність з Директивами і Регламентами ЄС. Основні зміни стосувалися встановлення вимог до назви сорту відповідно до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин (UPOV); визначення однакової термінології (назви) для сорту в Україні та країнах ЄС; спрощення процедури реєстрації для вже зареєстрованих сортів (країни ЄС та інші), що дозволяє українським агровиробникам отримувати доступ до новітніх сортів одночасно з закордонними агровиробниками; визначено термін розгляду заявки на сорт – 20 календарних днів, скасовано процедуру формальної експертизи заявки та експертизи назви сорту; введено поняття фальсифікованого насіння та/або садивного матеріалу; скорочення строків чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин: 30 років для сортів деревних та чагарникових культур і винограду, 25 років – для всіх інших сортів; спрощення процедур імпорту. Закон передбачає спрощені процедури ввезення насіння та садивного матеріалу, особливо під час дії воєнного стану, що відповідає принципам вільного руху товарів у ЄС [26].

Розробниками § 4.4. Концепції оновлення цивільного кодексу України запропоновано адаптацію правових режимів охорони комерційної таємниці та ноу-хау до законодавства ЄС. Відповідно до Директиви (ЄС) 2016/943 щодо охорони нерозкритого ноу-хау та бізнесової інформації (комерційної таємниці) проти їх неправомірного набуття, використання та розкриття, у складі комерційної таємниці виділяють два види об'єктів: творчого характеру – ноу-хау та нетворчого – бізнесової інформації. У зв'язку з цим, пропонується: (1) доповнити главу 15 ЦК України окремою статтею «Комерційна таємниця» (див. § 1.13); (2) главу 46 ЦК «Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю» замінити главою «Право

інтелектуальної власності на ноу-хау»; (3) передбачити, що особливості охорони прав на комерційну таємницю визначаються законом [22, с. 32]. Хоча наразі в Україні не прийнято нових законодавчих актів, спрямованих безпосередньо на охорону ноу-хау, чинне законодавство вже містить положення, що забезпечують захист комерційної таємниці. Подальша гармонізація з європейськими стандартами, зокрема з Директивою (ЄС) 2016/943, є важливим кроком для посилення правової охорони ноу-хау в Україні.

Водночас, відбувається і активна нормотворча діяльність у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, у Верховній Раді України на різних стадіях розгляду перебуває значна кількість законопроектів з питань інтелектуальної власності, ухвалення яких матиме вплив на подальший розвиток відповідного законодавства. Деякі з цих проектів вже прийняті у першому читанні і очікують на подальший розгляд найближчим часом. Зокрема, йдеться про взаємопов'язані між собою проекти Законів України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби» (реєстр. № 13110 від 17.03.2025 та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби» (реєстр. № 13111 від 17.03.2025), які 15.04.2025 прийняті за основу у першому читанні. У цих законопроектах шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України, Законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» пропонується визначити особливості розподілу прав інтелектуальної власності на об'єкти, що створюються військовослужбовцями у зв'язку

з виконанням службових обов'язків, а також окремих питань створення об'єктів інтелектуальної власності, набуття та здійснення прав інтелектуальної власності державою в особі суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Висновки. Проведений аналіз основних нормативних актів у сфері інтелектуальної власності в контексті відповідності їх *aquis* ЄС, Директивам і Регламентам ЄС, іншим нормативно-правовим актам свідчить про позитивну

динаміку розвитку законодавства, що також підтверджується і нормотворчою діяльністю стосовно законопроектів з питань інтелектуальної власності, прийняття яких матиме вплив на подальший розвиток законодавства. Водночас, внесення подальших змін і оновлень до чинного законодавства щодо окремих його об'єктів потребуватиме, у майбутньому, поглибленого вивчення і застосування міжнародної практики у зазначеній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Паризька конвенція з охорони промислової власності від 20.03.1883 р. № 995_123. Дата оновлення: 25.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text (дата звернення 16.07.2025);
2. Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1998/44/oj> (дата звернення 08.07.2025);
3. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. Дата оновлення: 15.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 01.07.2025);
4. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / за ред. Ю. М. Капіци: кол. авторів: Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробйов та ін. К.: Видавничий дім Слово, 2006. 1104 с;
5. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/83/oj> (дата звернення: 27.06.2025);
6. Regulation (EC) No 469/2009 of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 concerning the supplementary protection certificate for medicinal products (Codified version) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/469/oj> (дата звернення: 20.06.2025);
7. Знайомимось ближче із новим функціоналом Апеляційної Палати. URL: <https://polikarpov.legal/znajomimos-blizhche-iz-novim-funkczionalom-apelyaczijno%D1%97-palati/> (дата звернення 02.07.2025);
8. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Дата оновлення 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 03.07.2025);
9. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993. № 3688-XII. Дата оновлення 16.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата звернення 15.07.2025);
10. Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1998/71/oj> (дата звернення 08.07.2025);
11. Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/6/oj> (дата звернення 08.07.2025);
12. Набули чинності нові Правила реєстрації торговельних марок. URL: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/novi-pravya-reiestratsii-tm-20092024> (дата звернення 04.07.2025);
13. Про затвердження Правил складання, подання заявки на торговельну марку, заявки на міжнародну реєстрацію торговельної марки та проведення експертизи заявки на торговельну марку, міжнародної реєстрації торговельної марки з поширенням на Україну: наказ Міністерства економіки України від 06.08.2024 № 198-89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1263-24#Text> (дата звернення 09.07.2025);
14. Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks (recast) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2436/oj/eng> (дата звернення 02.07.2025);
15. Commission Delegated Regulation (EU) 2018/625 of 5 March 2018 supplementing Regulation (EU) 2017/1001 of the European Parliament and of the Council on the European Union trade mark, and repealing Delegated Regulation (EU) 2017/1430. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2018/625/oj (дата звернення 02.07.2025);
16. Ткачук Г. В. Зближення законодавства України про торговельні марки з правом ЄС. Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 р.) / за ред. Турченко О. Г. Вінниця, ДНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 201-217;

17. Орлюк О. Набули чинності нові Правила реєстрації торговельних марок. URL: <https://nipo.gov.ua/novi-pravya-reiestratsii-tm/j> (дата звернення 04.07.2025);
18. Нові правила захисту місцевих продуктів: українські виробники зможуть реєструвати географічні зазначення. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-pravya-zakhystu-mistsevykh-produktiv-ukrainski-vyrobnyky-zmozhut-reiestruvaty-heohrafichni-zaznachennia> (дата звернення 30.06.2025);
19. Порядок ведення переліку користувачів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 16 травня 2024 року № 1513. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0934-24#Text> (дата звернення 01.07.2025);
20. Нові правила реєстрації географічних зазначень набули чинності. URL: <https://eba.com.ua/novi-pravya-reyestratsiyi-geografichnyh-zaznachennia> (дата звернення 01.07.2025);
21. Оновлення регулювання приватних відносин: проблеми і перспективи: монографія. Київ: Алерта, 2024. 296 с;
22. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім АртЕк, 2020. 128 с;
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів: Закон України від 19.09.2019 р. № 111-IX. Дата оновлення 26.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-20#Text> (дата звернення 01.07.2025);
24. Council Directive 87/54/EEC of 16 December 1986 on the legal protection of topographies of semiconductor products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1987/54/oj> (дата звернення 29.06.2025);
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу: Закон України від 16.11.2022 р. № 2763-IX. Дата оновлення 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2763-20#Text> (дата звернення 03.07.2025);
26. Половець В. Основні зміни до деяких законодавчих актів України. URL: <https://myronivka-mrada.gov.ua/news/1742204609/> (дата звернення 27.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

УДК [347.122:347.214.2]+[349.6+349.4]
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-6>

Спесівцев Д. С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ДЕРЖАВИ НА ЛІС ЯК ОБ'ЄКТ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ (ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТРУКЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ НЕРУХОМОСТІ)

THE STATE'S OWNERSHIP RIGHTS TO FORESTS AS OBJECTS OF SAFEGUARDING AND PROTECTION IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE ECOLOGICAL SUSTAINABILITY OF FOREST ECOSYSTEMS (THE EVOLUTION OF THE CONCEPT THROUGH THE PRISM OF REAL ESTATE THEORY)

Стаття присвячена розгляду окремих особливостей еволюції конструкції «право власності на ліс» в аспекті у тому числі приватно-правової охорони та захисту як компонентів комплексного механізму забезпечення екологічної стійкості лісових екосистем.

Автором окреслюється глибина проблеми забезпечення екологічної стійкості лісу в умовах кліматичних змін на планеті й вдосконалення підходу до використання лісових ресурсів в економіці ЄС. Визначається характер участі держави Україна у забезпеченні екологічної стійкості лісу, ураховуючи у тому числі фактичний стан монополії державної власності на лісові екосистеми. Встановлюються фактори, що детермінували розвиток на нормативно-правовому рівні конструкції «ліс» у контексті системи об'єктів майнових відносин, а тому і уявлення про характер, зміст і географічні (локальні) прив'язки прав на відповідне майно як об'єкт у тому числі приватно-правової охорони та захисту.

Формується висновок, що починаючи з 2000-х років у ході створення механізмів ідентифікації природних об'єктів нерухомості на місцевості одночасно почався і процес більш ретельної фрагментації об'єктів у межах категорії «ліс» результатом чого стало введення в понятійно-категоріальний апарат лісового права таких категорій як «лісова ділянка», «земельна лісова ділянка», «природні ліси», «праліси», «квазіпраліси», «самозалісена ділянка», «інші лісовкриті землі» тощо. Усі зазначені категорії є результатом формалізованої структуризації «лісу» як особливого об'єкта нерухомого майна з визначенням різних за масштабом та характером об'єктів нерухомості, права на які мають більш локалізований відносно місцевості характер, що дозволяє забезпечувати більш ефективне управління такими об'єктами в умовах досягнення екологічної стійкості лісу, а також забезпечувати більш оперативну та ефективну охорону й захисту прав на них як інструментарію функціонування механізмів екологічної стійкості.

При цьому в охоронно-захисному аспекті це відкриває можливості більш цільового використання способів охорони та захисту права власності держави на ліси та більш широкого й ефективного використання цивільно-правового інструментарію задля досягнення цілей забезпечення екологічної стійкості лісових ресурсів.

Ключові слова: охорона, захист, нерухомість, права на нерухомість, право власності, речові права, захист прав на нерухомість, охорона прав на нерухомість, ліси, лісове господарство, екологічна стійкість лісів, сталий (стійкий) розвиток, захист рослин.

The article is devoted to the consideration of certain features of the evolution of the concept of “forest ownership” in terms of, among other things, private law protection and defense as components of a comprehensive mechanism for ensuring the ecological sustainability of forest ecosystems.

The author outlines the depth of the problem of ensuring the ecological sustainability of forests in the context of global climate change and improving the approach to the use of forest resources in the EU economy. The nature of Ukraine's participation in ensuring the ecological sustainability of forests is determined, taking into account, among other things, the actual state of the monopoly of state ownership of forest ecosystems. The factors that determined the development of the concept of “forest” at the regulatory and legal level in the context of the system of property relations, and therefore

the ideas about the nature, content, and geographical (local) ties of rights to the relevant property as an object, including private legal protection and defense, are outlined.

The conclusion is that since the 2000s, during the creation of mechanisms for identifying natural real estate objects in the field, a process of more thorough fragmentation of objects within the category of “forest” began, resulting in the introduction of -categorical apparatus of forest law of such categories as “forest plot,” “land forest plot,” “natural forests,” “primeval forests,” “quasi-primeval forests,” “self-forested plot,” “other forest-covered lands,” etc. All of these categories are the result of the formalized structuring of “forest” as a special type of immovable property, with the definition of immovable property objects that vary in scale and nature, the rights to which are more localized in relation to the locality, which allows for more effective management of such objects in terms of achieving environmental sustainability of the forest, as well as ensuring more efficient and effective protection and defense of rights to them as a tool for the functioning of environmental sustainability mechanisms.

At the same time, in terms of security and protection, this opens up opportunities for more targeted use of methods to protect and defend the state's property rights to forests and for broader and more effective use of civil law instruments to achieve the goals of ensuring the environmental sustainability of forest resources.

Key words: *protection, defense, real estate, real estate rights, property rights, real rights, protection of real estate rights, protection of real estate rights, forests, forestry, environmental sustainability of forests, sustainable development, plant protection.*

Постановка проблеми. Протягом усієї історії розвитку людства відносини, що склалися з приводу володіння, користування та розпорядження лісом, ставали особливим об'єктом правового регулювання.

Річ у тім, що з самого зародження людської цивілізації дерево стало основним енергоресурсом, заготівля якого була надзвичайно доступною порівняно з «викопним паливом» енергетичні властивості якого могли бути виявлені лише з досягненням людством певного рівня еволюції, а розробка здійснюватися лише за наявності відносно складних технологій.

При цьому протягом тривалого часу деревина також виступала основним будівельним матеріалом. Більше того, біорізноманіття лісів забезпечувало людство їжею та лікарськими засобами. Крім того, як і у сучасних умовах основні мисливські угіддя знаходилися на землях, вкритих у тому числі лісовими насадженнями.

Тим не менше сьогодні роль лісу у забезпеченні життєдіяльності людини залишається надзвичайно високою. Адже на сучасному етапі еволюції людство зіштовхнулося з масштабною проблемою у сфері використання та відтворення лісових ресурсів. Йдеться про підвищення температури на планеті, зміну кліматичних зон і при цьому збільшення обсягів використання людством енергії, що змушує переосмислити використання такого багатофункціонального ресурсу як ліс. Характер проблеми і її глибину можна досить чітко зрозуміти посередництвом статистичних і прогнозованих даних, викладе-

них у Новій лісовій стратегії ЄС до 2030 року (далі – Стратегія).

Зокрема, як зазначається у програмному документі, наразі біоенергія на основі деревини виступає основним джерелом відновної енергії в ЄС, складаючи долю у розмірі 60% у загальному обсязі останньої. При цьому ліси та лісисті землі займають 43,52% площі ЄС. У той же час в якості мети покращення управління лісовою сферою в умовах зміни клімату Стратегією визначена необхідність зниження обсягів шкідливих викидів в атмосферу на 55% до 2030 року й перетворення Європи у кліматично нейтральний континент до 2050 року, що при цьому, як планується, повинно одночасно супроводжуватися підвищенням абсорбції шкідливих речовин природними поглиначами (включаючи ліс), зокрема шляхом використання якомога більшої кількості продукції з довговічних деревних матеріалів, і водночас впровадженням каскадного принципу та замкнутого циклу в економіці при паралельному зниженні темпів зменшення площ, вкритих лісами [1, с. 2, 4, 7].

Окреслене наділяє концепцію екологічної стійкості (сталості) лісів як частини глобальної ідеї [2, с. 256] значенням парадигми й принципу досягнення необхідних екологічних цілей шляхом гармонізації економічної, екологічної та соціальної складових [3, с. 73–74] потенціалу лісу, тобто здійснення лісогосподарювання у спосіб, що забезпечує одночасно досягнення відповідних екологічних та економічних цілей з активним використанням лісових ресурсів для задоволення потреб людства.

Ураховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, окреслене визначає необхідність приєднання вітчизняного правопорядку до досягнення відповідних цілей, а тому і застосування більш виваженого законодавчого підходу до формування усього механізму правового регулювання відносин, що складаються з приводу володіння, користування та розпорядженням лісом. Однак, в цій частині окреслена проблема набуває особливого характеру, адже, по-перше, такі відносини мають інтегральний характер, оскільки регулюються положеннями різних галузей права; по-друге, особливе місце у механізмі їх правового регулювання займають охорона та захист прав на ліси, як засоби забезпечення реалізації учасниками відповідних відносин визначених нормами права моделей поведінки; по-третє, самі «ліси» як об'єкт суб'єктивних прав мають певні особливості, зокрема у контексті поділу речей на рухомі та нерухомі, що, своєю чергою, впливає і на порядок охорони та захисту таких прав у межах у тому числі приватно-правових механізмів як складових загальної системи засобів ефективного управління лісовим господарством.

У зв'язку з цим розгляд прав на ліс як об'єкта правової охорони та захисту у межах у тому числі приватно-правової складової комплексного механізму забезпечення екологічної стійкості лісових ресурсів, що виступає ключовою проблемою використання лісових екосистем, є однією з умов комплексного наукового осмислення усієї концепції такого механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми природи суб'єктивних прав на ліси у тому числі як на об'єкти нерухомого майна, їх охорони та захисту, а також управління лісовими ресурсами для забезпечення екологічної стійкості лісових екосистем тією чи іншою мірою ставали предметом розгляду таких вчених-правників як Г. В. Анісімова, Ю. П. Боснюк, Г. М. Буканов, М. А. Гордійчук, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, А. М. Демчук, О. В. Донець, Р. Г. Дубас, А. В. Духневич, О. О. Кот, О. А. Котенко, Н. С. Кузнецова, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, О. С. Летнева, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, М. В. Осядла, С. П. Погребняк, А. І. Ріпенко, В. Є. Рубаник, І. В. Спасибо-Фатєєва, Д. Л. Фелонюк, М. В. Шульга, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні окремих особливостей еволюції конструкції «право власності на ліс» в аспекті у тому числі приватно-правової охорони та захисту як компонентів комплексного механізму забезпечення екологічної стійкості лісових екосистем.

Основний матеріал дослідження. Згідно з актуальними статистичними даними 73% усіх лісів, розташованих на території України, належать державі, 13% перебувають у комунальній власності, 1% – в управлінні Міністерства оборони України, 7% – не надано у користування, і лише 0,1% перебуває у приватній власності [4, с. 3].

Ураховуючи такий стан речей, тобто монополію власності держави у сфері лісогосподарювання, питання забезпечення екологічної стійкості лісових ресурсів значною мірою перебуває в імперативному віданні публічної влади. У зв'язку з цим сам юридичний механізм досягнення відповідної мети, як вбачається, забезпечується у тому числі посередництвом законодавчих актів та інституційної системи держави, тобто у тому числі ієрархією органів державної влади, їх службових та посадових осіб. Тобто у такому разі держава у відповідному процесі виконує дві ролі. З одного боку вона виступає суб'єктом правотворчості, який запроваджує законодавчий механізм екологічної стійкості лісів в Україні, а з іншого боку – вона ж виступає основним власником відповідного майна, а тому і забезпечує виконання вимог такого механізму.

При цьому саме законодавче забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні визначається М. А. Гордійчуком як запровадження положеннями екологічного законодавства України юридичних механізмів збереження та(або) відновлення здатності лісових екосистем України чи окремих її регіонів втримувати свої екологічні властивості під впливом зовнішнього навантаження у формі природного та антропогенного впливу, що забезпечується посередництвом регламентації поведінки суб'єктів ведення лісового господарства та суб'єктів правозастосування щодо володіння, користування та розпорядження лісами й втілюється в умовах практики у реалізації визначених відповідними нормами схем розвитку

екологічних правовідносин у межах комплексної законодавчо детермінованої концепції [2, с. 261].

Поряд із цим, як відзначається у сучасних наукових дослідженнях, підтримання обов'язковості права навіть у демократичному правовому суспільстві [5, с. 79] забезпечується державним примусом [6, с. 43]. При цьому той факт, що держава України виступає одночасно і суб'єктом, який впроваджує посередництвом правотворчості правила поведінки відносно володіння, користування та розпорядження лісом в умовах необхідності забезпечення стійкості лісових ресурсів, і водночас є основним власником лісу, на якого такі правила поширюються, жодним чином не применшує значення «примусового» (який насправді є «охоронно-захисним») компоненту (модулю) механізму забезпечення екологічної стійкості. Адже, з одного боку це визначається тією обставиною, що державний механізм має складний характер у зв'язку з чим некоректне функціонування певної ланки щодо реалізації окреслених правоможностей стосовно лісу може набувати ознаки неправомірної поведінки, яка перешкоджає досягненню конкретних коротко-, середньо- та довгострокових завдань, що у сукупності з іншими цілями повинні у кінцевому рахунку наблизити рівень екологічної стійкості лісу до запланованого. А з іншого боку – треті особи, зокрема фізичні та юридичні своєю протиправною поведінкою також можуть втручатись у дію відповідного механізму, перешкоджаючи досягненню його цілей.

Однак однією з ключових проблем охоронно-захисного впливу на учасників відносин, що складаються з приводу володіння, користування та розпорядження лісом, виступає інтегральна проблема об'єкта охорони та захисту. Адже для того, щоб охорона та захист мали адресний та найбільш ефективний характер, охоронно-захисний вплив повинен не просто спрямовуватися на певних фізичних та (або) юридичних осіб, а визначати таких осіб за моделями протиправної поведінки і у результаті вчинення ними протиправних актів і при цьому запроваджувати такі охоронно-захисні механізми реакції, що здатні відновити дію механізму забезпечення екологічної стійкості лісу у відповідній частині або принаймні міні-

мізувати негативні наслідки відповідної протиправної поведінки третіх осіб.

У цьому сенсі необхідно зважати на те, що досить тривалий час сама категорія «ліс» розглядалася як досить масштабна абстракція, що своєю чергою негативно впливало і на функціонування механізмів охорони та захисту прав на «ліси».

Річ у тім, що вже у середньовіччі з більш чіткою диференціацією правових режимів речей на рухоме та нерухоме майно «ліс» почав чітко ідентифікуватися як різновид нерухомості. Однак при цьому така «нерухомість» була надзвичайно абстрактним об'єктом як у фізичному, так і у юридичному аспектах, зокрема і у зв'язку з недостатньою розвиненістю інструментарію формалізації відповідних майнових благ як предметів економічного обороту. Це ж безпосередньо відображалось і на природі суб'єктивного права на ліс як об'єкта захисту, а тому і на характері охоронно-захисного інструментарію. Адже, як відзначається у сучасних дослідженнях, лише з XV століття у межах тогочасних правових систем починають запроваджуватися юридичні механізми фіксації меж земельних ділянок у ході процедур санкціонування (легалізації) фактів виникнення та переходу прав на нерухоме майно [7, с. 99]. Водночас саме ці механізми виступали і продовжують виступати основним засобом узгодження об'єкта та прав на нього, зокрема шляхом визначення чітких характеристик першого, а тому і просторових меж поширюваного на нього права власності. Однак ці нововведення також не були довершеними, особливо на ранніх стадіях. Варто пригадати практику набуття у другій половині XVII – на початку XVIII століття у власність цілих міст, сіл, угідь козацькою старшиною і зверненням за захистом своїх прав у зв'язку з позбавленням нерухомості польською шляхтою [8, с. 207–212]. Вочевидь, юридична ідентифікація відповідних об'єктів була занадто абстрактною, щоб стверджувати про існування права власності на чітко визначену нерухому річ у тому числі як об'єкт ефективної юридичної охорони та захисту, особливо зважаючи на кількість юридичних спорів, що існували на момент початку генерального межування у тому числі на території України (кінець XVIII століття) щодо земель-

них ділянок серед яких були у тому числі і лісові угіддя і на вирішення яких у тому числі таке межування спрямовувалося [9, с. 92–95].

Своєю чергою у радянський період проведена націоналізація внаслідок якої держава стала монопольним власником лісових земель значною мірою нейтралізувала проблему ідентифікації меж об'єкта захисту, адже норм про адміністративну та кримінальну відповідальність, підкріплену адміністративним апаратом вистачало для забезпечення охорони та захисту прав держави на ліси.

Однак ця проблема певною мірою латентно актуалізувалася зі здобуттям Україною незалежності, а концепція екологічної стійкості лісу, яка вимагає ретельного комбінування у межах механізму правого регулювання відносини, що складаються з приводу лісових ресурсів, регулятивних та охоронних (у широкому розумінні) компонентів, лише підсвітила окремі її сучасні прояви або ж інакше кажучи, окреслила її масштаб.

Мова йде про саму конструкцію «право на ліс» як об'єкт захисту.

Річ у тім, що розгляд лісу як об'єкта суб'єктивних прав – нерухомого майна, визначає специфіку його охорони та захисту, зокрема і у зв'язку з легітимацийними процедурами, багато з яких у цивільному обороті нерухомості виконують саме охоронну роль [10, с. 255–256]. Більше того, якщо йдеться про захист прав на нерухомість, а не про «деревину» як рухому річ, визначену родовими ознаками, то у такому разі значно розширюється діапазон захисного інструментарію, який дозволяє застосувати у першу чергу реституцію та віднакцію, тобто відновні способи, які дуже складно застосувати до захисту прав на речі, визначені родовими ознаками. Своєю чергою комплексне охоплення посередництвом окремих юридичних категорій усіх аспектів лісу як об'єкта суб'єктивних прав, а тому і суб'єктивних прав на ліс дозволяє ефективно формувати нормативно-правові механізми забезпечення екологічної стійкості лісових екосистем, оскільки сама екологічна стійкість, будучи інтегральним концептом, охоплює досить широкий спектр актів поведінки стосовно лісу. Це включає і планування формування нових лісів, і сертифікація існуючих, і визначення системи засобів зі збережен-

ня лісового покриву земельних ділянок, і організація боротьби зі шкідниками, і моніторинг негативного антропогенного впливу на ліси у межах відповідних правових режимів, і організація заготівлі деревини тощо.

І у цій частині категорія «права на ліс» як об'єкт у тому числі цивільно-правової охорони та захисту, пройшла певний шлях еволюції.

Зокрема, якщо звернутися до першої редакції ЛК України 1994 року, то вона, у сутності, відображає досить абстрактний підхід до осмислення лісу. Частиною першою статті 3, зокрема встановлювалося, що ліс являє собою сукупність землі, рослинності в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів [11, ст. 3]. Надзвичайно широкий підхід явно ускладнював процес формування охоронно-захисних механізмів, а також практику правореалізації та правозастосування, адже за такого підходу складно встановити, що саме є об'єктом охорони та захисту, зокрема права на рухомі чи нерухомі речі, а тому і у який спосіб найбільш ефективно захищати такі права.

Більше того, як показали проведені нами раніше дослідження, практика багатьох країн з правового регулювання відносини у сфері обороту нерухомості йшла шляхом віднесення до нерухомих речей у тому числі урожаю на корені, а також лісів як частини земельної ділянки [10, с. 231], хоча доцільність такого підходу також викликала запитання, зокрема у контексті можливості використовувати захисний інструментарій, розроблений під нерухомість, для захисту прав на врожай, який, наприклад, було скошено (зібрано).

Тим не менше, окреслений вище підхід, що отримав закріплення у першій редакції ЛК України, слід з одного боку вважати результатом розвитку традиції «нероздільності» лісового комплексу як об'єкта цивільних прав, що панував у тому числі у радянській період розвитку лісового господарства, а з іншого – спробою запровадити у межах сучасного вітчизняного правопорядку принципу єдності комплексного і практично нероздільного об'єкта захисту, навіть незважаючи на те, що на рівні статті 7 ЛК України у редакції 1994 року також отримало закріплення поняття «лісових ресурсів», яким охоплено деревину, технічну

і лікарську сировину, кормові, харчові та інші продукти лісу [11, ст. 7].

Хоча при цьому слід відмітити і те, що станом на початок 90-х років у цілому юридичні уявлення про нерухомість як об'єкт цивільних прав і суб'єктивні права на неї як специфічний об'єкт цивільно-правового захисту не були розвинені достатньою мірою в аспекті парадигми ринкових відносин. Звідси слідує і те, що самі охоронні та захисні інструменти не перебували на необхідному рівні еволюції.

Але більша проблема полягає у тому, що у даному випадку сама конструкція «право власності на ліси» як об'єкт захисту мала «безформенний» характер, тобто не прив'язувалася до відносно чітких географічних контурів.

Тим не менше розвиток права та юридичних конструкцій в умовах ринкової економіки продемонстрував неактуальність окресленого підходу. Формування нормативно-правового фундаменту для розвитку майнового обороту пов'язувалося, по-перше, з необхідністю чіткої ідентифікації об'єктів нерухомості (природної та штучно створеної) як умови надання нерухомим речами (ринку яких не існувало як явища у радянській період у зв'язку з обмеженням приватної власності на відповідне майно) цивільної оборотоздатності; по-друге, зі створенням додаткових гарантій для учасників цивільного обороту шляхом запровадження систем фіксації юридично-важливих обставин щодо нерухомості (вчинення правочинів, набуття, переходу та припинення прав тощо); по-третє, з визнанням держави повноцінним учасником цивільного обороту нерухомості з її участю у ньому на засадах юридичної рівності з чим пов'язується і можливість вчинення державою в особі відповідних суб'єктів юридично важливих дій щодо належного їй на праві власності нерухомого майна, включаючи лісові ділянки та інші об'єкти нерухомого майна.

До чого це призвело в умовах сьогодення і які наслідки еволюція відповідних конструкцій спричинила для забезпечення екологічної стійкості лісів?

Поглиблення категоризації природних об'єктів нерухомості призвело до введення у 2006 році у понятійно-категоріальний апарат ЛК України крім категорій «ліс» також категорій «лісова ділянка» та «земельна лісова ділян-

ка» з наступним його доповненням у 2017 році категоріями «природні ліси», «праліси», «квазіпраліси», «самозалісена ділянка», «інші лісовкриті землі» [12, ст. 1].

Відхід від використання загальної категорії «ліс» у сторону конкретних різновидів об'єктів нерухомого майна, пов'язаних з лісовими екосистемами, по-перше, дозволяє юридично локалізувати їх як об'єкт управління у межах заходів із забезпечення екологічної стійкості лісу, а, по-друге, чітко визначати матеріальний об'єкт права власності у тому числі держави, що сприяє більш ефективній у тому числі індивідуальній охороні [див.: 13, с. 27, 29] відповідних об'єктів, зокрема і шляхом поширення на них спеціальних природоохоронних режимів, а також більш ефективно захищати права на них у тому числі цивільно-правовими інструментами.

Інакше кажучи, встановлення чітких географічних меж об'єктів лісових відносини дозволяє здійснювати управління ними більш ефективно, що сприяє виконанню цілей на шляху досягнення екологічної стійкості. Своєю чергою із охоронно-захисної точки зору об'єкти, права на які підлягають охороні та захисту, є чітко визначеними на місцевості, що дозволяє шляхом встановлення щодо них окремих охоронних режимів, а також здійснення охоронно-захисних заходів забезпечувати максимальне дотримання руху в напрямку досягнення екологічної стійкості. Адже, як зазначає Р. Г. Дубас, еколого-економічна складова механізму сталого управління лісоресурсною сферою потребує наявності інформаційно-аналітичних та моніторингових систем для забезпечення об'єктивної оцінки лісоресурсного потенціалу та ефективності лісогосподарювання [14, с. 105] чому, безумовно, сприяє у тому числі чітка географічна ідентифікація об'єкта управління.

Своєю чергою положеннями розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06 вересня 2012 року № 5245-VI практично завершено процес розмежування державної та комунальної власності на землі внаслідок чого наразі в Україні майже немає безхазяйних лісів

та земель, тобто усі ліси та землі перебувають або у приватній або у державній або у комунальній власності [15]. Формування на їх основі ділянок лише перетворює «ліс» чи «землю» у «лісову ділянку» або «земельну ділянку» відповідно.

Існування конкретного об'єкта нерухомого майна у формі лісової ділянки або земельної лісової ділянки замість абстрактного «лісу», дозволяє ефективно використовувати, зокрема компенсаційні цивільно-правові механізми у випадку завдання шкоди лісовим екосистемам. Адже такий підхід дозволяє здійснювати ефективний моніторинг стану лісових насаджень, виконання посадовими та службовими особами обов'язків з утримання лісу і правил ведення лісогосподарювання, а у разі необхідно – вираховувати розмір завданої шкоди і порядок її відшкодування.

З цього приводу слід у цілому визнати, що розгляд нерухомості як певного простору, що можна зустріти у сучасних дослідженнях, не є новелою сьогодення [16, с. 828]. Прикладом цього виступає як раз категорія «ліс» якою охоплювалися і землі, і рослинність, і тварини, і мікроорганізми, що надавало і праву власності на цей об'єкт характер відносно «локалізаційної» та «об'єктної» невизначеності, ураховуючи, що усі зазначені об'єкти можуть мати відносно самостійний характер. Однак це не знижує цінність зазначеної наукової концепції, а навпаки демонструє наповнення відповідного підходу новим якісним змістом по ходу розвитку уявлень про природу нерухомості, а також прав на неї як об'єкта охорони та захисту і, крім того, окреслене дозволяє дещо глибше поглянути на еволюцію формальної визначеності права як його властивості у межах позитивістського підходу [17, с. 66].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок під викладеним вище, слід констатувати, що формалізація права власності на ліси як необхідний елемент ефективного управління лісовими екосистемами пройшло досить тривалий шлях еволюції. При цьому багато у чому специфіка розвитку уявлень про зміст такого права, а також особливості його охорони та захисту визначалися уявленнями про об'єкт права власності, тобто про ліс як особливий різновид нерухомості.

У силу своїх властивостей лісові екосистеми, будучи джерелом енергетичних матеріалів і корисних для життєдіяльності людини ресурсів, завжди наділялися учасниками майнових правовідносин особливою цінністю, а тому з одного боку розглядалися як суспільне надбання, а з іншого – виступали об'єктом індивідуальних посягань.

Протягом усієї історії розвитку вітчизняного правопорядку ліси переважно залишалися у суспільній (державній або комунальній) власності у зв'язку з чим з початком розвитку самостійної правової системи України саме Український народ (право власності якого на природні ресурси здійснюють відповідні органи державної влади, їх службові та посадові особи) залишився основним власником лісових екосистем. І при цьому сучасні глобальні виклики у вигляді зміни клімату на тлі властивостей лісу, що визначають його важливу роль у досягненні кліматичної нейтральності на планеті, у тому числі шляхом збільшення площ лісів і водночас більш активного використання лісових матеріалів у ході виробництва предметів матеріального світу, змушують формувати більш ефективні системи управління лісовим господарством, важливим елементом яких виступають механізми охорони та захисту прав учасників лісових відносин як один з компонентів (модулів) механізму забезпечення виконання завдань з досягнення екологічної стійкості лісу, як засоби забезпечення кліматичної нейтральності на планеті. За таких умов «права на ліс» як об'єкт охорони та захисту набули характеру досить «абстрактної», а також «локалізаційно» та «об'єктно» невизначеної конструкції, оскільки охоплювали надзвичайно широке коло об'єктів права власності у межах одного комплексного об'єкта, включаючи як нерухомі, так і рухомі речі (кожна з яких виступає окремим об'єктом у тому числі охоронних правовідносин), що не сприяло ефективному упорядкуванню відносин у сфері лісогосподарювання. Саме у зв'язку з цим, починаючи з 2000-х років у ході створення механізмів ідентифікації природних об'єктів нерухомості на місцевості одночасно почався і процес більш ретельної фрагментації об'єктів у межах категорії «ліс» результатом чого стало введення в понятійно-категоріальний апарат лісового права таких

категорій як «лісова ділянка», «земельна лісова ділянка», «природні ліси», «праліси», «квазі-праліси», «самозалісена ділянка», «інші лісовкриті землі» тощо. Усі зазначені категорії є результатом формалізованої структуризації «лісу» як особливого об'єкта нерухомого майна з визначенням різних за масштабом та характером об'єктів нерухомості, права на які мають більш локалізований відносно місцевості характер, що дозволяє забезпечувати більш ефективне управління такими об'єктами в умовах досягнення екологічної стійкості лісу, а також забезпечувати більш оперативну та ефективну охорону й захисту прав на них як інструментарію функціонування механізмів екологічної стійкості.

Це ж дозволяє стверджувати і про те, що, зокрема у сфері природної нерухомості, уявлення про нерухоме майно, а тому і права на нього пройшло два етапи розвитку: 1) формування відносно абстрактного (в аспекті географічних ідентифікаторів та суб'єктивних прав) поняття «ліс» (а також «земля») як результату диференціації рухомих та нерухомих речей – об'єктів майнового обороту; 2) конкретизація абстрактного поняття у видових категоріях

внаслідок чого утворюється система родових та видових понять, які дозволяють оптимізувати правове регулювання суспільних відносин, що складаються з приводу відповідних об'єктів, і забезпечити застосування для охорони та захисту права власності на них більш широкого і структурованого інструментарію.

В охоронно-захисному аспекті це відкриває можливості більш цільового використання способів охорони та захисту права власності держави на ліси та більш широкого й ефективного використання цивільно-правового інструментарію задля досягнення цілей забезпечення екологічної стійкості лісових ресурсів.

В якості наступного етапу розвитку відповідних конструкцій варто розглядати поглиблення співвідношення, у тому числі в аспекті правових режимів і пріоритету охорони та захисту, між різними об'єктами і правами на них, наприклад «ділянка надр – земельна ділянка», «земельна ділянка – об'єкт нерухомості, розміщений на земельній ділянці» тощо, що також необхідно урахувати у ході модернізації механізму правового регулювання лісових відносин під час планування та реалізації заходів із забезпечення екологічної стійкості лісів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels, 16 July, 2021) (COM (2021) 572 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2021%3A572%3AFIN> (access date: 29.07.2025).
2. Гордійчук М. А. Поняття законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні. *Юрид. вісн.* 2024. № 1. С. 256–264.
3. Буканов Г. М. Концепція сталого розвитку як основа формування державної екологічної політики на державному та регіональному рівнях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2020. Том 31 (70). № 3. С. 71–76.
4. Публічний звіт Голови Державного агентства лісових ресурсів України за 2024 рік. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/uploaded-files/%20звіт%20за%202024%20рік.pdf> (access date: 17.07.2025).
5. Котенко О. А. Правове регулювання та правовий вплив: теоретичні аспекти. *Часопис Київ. ун-ту права.* 2012. № 1. С. 76–80.
6. Погребняк С. Про засоби забезпечення обов'язковості права. *Вісн. Акад. правових наук України.* 2008. № 2 (53). С. 36–46.
7. Лєтєнєва О. С. Механізми державного управління у сфері реєстрації речових прав на нерухоме майно: дис. ... канд. наук з держ. упр-ня (спеціальність 25.00.02). Київ, 2019. 224.
8. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: Історико-правове дослідження. Харків: Легас, 2002. 346 с.
9. Петрова І. Генеральне межування південної України (історико-правовий аспект). *Схід.* 2014. № 6 (132). С. 90–101.
10. Спесівцев Д. Лекційні записи. *Нотаріус як спеціальний суб'єкт державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (нормативно-правова база та лекційні записи).* Київ: Укра-

їнська нотаріальна палата / Інституту підвищення кваліфікації працівників органів нотаріату, 2013. С. 231–299.

11. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ (у редакції Кодексу станом на 21.01.1994). *Відом. Верхов. Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

12. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99 (із змінами).

13. Спесівцев Д. С., Демчук А. М. «Охорона» і «захист» суб'єктивних цивільних прав: проблеми співвідношення понять. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 25–32.

14. Дубас Р. Г. Передумови переходу лісоресурсної сфери на засади сталого розвитку. *Університетські наук. записки*. 2017. № 61. С. 101–107.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5245-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. № 36. ст. 472 (зі змінами).

16. Ріпенко А. І. Земельні ділянки та інші нерухомі речі як правові абстракції. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2013. №. 1. С. 822–830. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_139 (дата звернення: 21.07.2025).

17. Осядла М. В. Правове відображення свободи в основних концепціях праворозуміння. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2013. № 4. С. 65–70.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-7>

Добровольська В. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Ляховецький О. О.,

*аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЦИФРОВИХ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

THE ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF DIGITAL BANKING SERVICES

Стаття присвячена аналітичній характеристиці банківської послуги як господарсько-правової категорії та її окремій формі – цифровому форматі. Надано поняття «цифрова трансформація банківської діяльності» як комплексний, багатогранний процес фундаментальних змін у бізнес-моделях, операційних процесах, корпоративній культурі та взаємодії з клієнтами банків, що здійснюється через повне та інтегроване впровадження цифрових технологій. Це не просто автоматизація існуючих процесів, а радикальна перебудова всього банку з орієнтацією на цифрові можливості та очікування сучасного клієнта. Доведено, що банківська послуга є фундаментальним елементом і кінцевим продуктом банківської діяльності, яка не просто супроводжує операції банку, а є суттю того, що банк пропонує своїм клієнтам, задовольняючи їхні фінансові потреби та інтереси.

Визначено, що цифровізація діяльності банку представляє собою процес інтеграції цифрових технологій в усі аспекти функціонування банку, що включає переведення інформації та процесів з аналогової (паперової) в цифрову форму, автоматизацію рутинних операцій, впровадження нових цифрових інструментів та платформ для взаємодії з клієнтами та управління внутрішньою діяльністю. Доведено, що цифровізація діяльності банку сприяє цифровій трансформації банківської діяльності, яка представляє собою комплексний, багатогранний процес фундаментальних змін у бізнес-моделях, операційних процесах, корпоративній культурі та взаємодії з клієнтами банків, що здійснюється через повне та інтегроване впровадження цифрових технологій. Це не просто автоматизація існуючих процесів, а радикальна перебудова всього банку з орієнтацією на цифрові можливості та очікування сучасного клієнта. Перевагами цифрових банківських послуг як інструментів розрахунків є: швидкість, зручність і доступність, економія часу та витрат, безпека, прозорість та контроль та інновації.

Ключові слова: банківська послуга, банк, фінансові послуги, суб'єкт господарювання, господарське право, інтернет-банкінг, цифровізація, господарське законодавство.

The article is devoted to the analytical characteristics of banking services as an economic and legal category and its separate form – the digital format. The concept of “digital transformation of banking” is presented as a complex, multifaceted process of fundamental changes in business models, operational processes, corporate culture and interaction with bank clients, which is carried out through the full and integrated implementation of digital technologies. This is not just the automation of existing processes, but a radical restructuring of the entire bank with an orientation towards digital capabilities and expectations of the modern client. It is proved that banking services are a fundamental element and the final product of banking activities, which do not simply accompany bank operations, but are the essence of what the bank offers its clients, satisfying their financial needs and interests.

It is determined that the digitalization of bank activities is the process of integrating digital technologies into all aspects of the bank's functioning, which includes the transfer of information and processes from analog (paper) to digital form, automation of routine operations, implementation of new digital tools and platforms for interaction with customers and management of internal activities. It is proven that the digitalization of bank activities contributes to the digital transformation of banking activities, which is a complex, multifaceted process of fundamental changes in business models, operational processes, corporate culture and interaction with bank customers, which is carried out through the full and integrated implementation of digital technologies. This is not just the automation of existing processes, but a radical

restructuring of the entire bank with an orientation towards digital capabilities and expectations of the modern client. The advantages of digital banking services as settlement tools are: speed, convenience and accessibility, time and cost savings, security, transparency and control, and innovation.

Key words: *banking service, bank, financial services, business entity, commercial law, internet banking, digitalization, commercial legislation.*

Вступ. Цифрові банківські послуги є ключовим інструментом для здійснення розрахунків у сучасній економіці, між різноманітними суб'єктами господарювання, забезпечуючи швидкість, зручність, ефективність та безпеку фінансових операцій. Вони трансформували традиційні способи оплати та переказу коштів, роблячи їх доступними практично з будь-якого місця та в будь-який час.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення та надання змістовної характеристики банківської послуги як господарсько-правової категорії, з урахуванням норм чинного законодавства та положень сучасних наукових дискусій.

Виокремленням та дослідженням поняття та ознак терміну «банківська послуга» займалися чимало вчених, як економістів так й юристів, зокрема, це: І. Андрющенко, О. Береславська, Н. Кирєєва, С. Клейменова, С. Святошнюк, В. Шпильовий та інші. Але потребує наукового обґрунтування зазначене поняття як певна господарсько-правова дефініція, з урахуванням самостійно-кваліфікованих чинників та ознак.

Результати дослідження. У сучасних умовах господарювання вельми поширеними є банківські послуги, адже, майже кожен суб'єкт господарювання використовує їх задля проведення чисельних різновидів фінансово-розрахункових операцій. Відповідно до ч. 2 ст. 334 ГК банки – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб та саме «виконання банками цих функцій (здійснення відповідних банківських операцій) в сукупності є банківською діяльністю» [2, с. 90]. Тобто, законодавець виокремлює банківську послугу як невід'ємну складову банківської діяльності. Банківська послуга є фундаментальним елементом і кінцевим продуктом банківської діяльності, яка не

просто супроводжує операції банку, а є суттю того, що банк пропонує своїм клієнтам, задовольняючи їхні фінансові потреби та інтереси. Без надання послуг банк втрачає своє функціональне призначення як фінансовий посередник та інститут.

Норми чинного законодавства не містять таку важливу дефініцію як «банківська послуга», а в літературі вчені досить по-різному надають її трактування. Так, на думку С. Клеймєнєвої «банківська послуга – це результат комплексу банківських операцій, які направлені на задоволення потреб клієнта, несуть певну вигоду споживачу, пов'язані з переміщенням фінансових активів чи наданням фінансової інформації» [2, с. 293]. На думку В. А. Шпильового «банківську послугу можна визначити як комплексний результат діяльності банку із максимального задоволення зростаючих із часом вимог клієнта при проведенні банківських операцій або із залучення тимчасово вільних ресурсів, спрямована на одержання прибутку» [3, с. 29]. «... Окремі ознаки фінансових послуг, які властиві всім послугам, зокрема нематеріальність, нетранспортабельність та незбережність. Такі ж ознаки як невіддільність, непостійність якості послуги є характерними для окремих видів фінансових послуг, які охоплюються поняттям «традиційні» [4, с. 122]. Таким чином, банківська послуга – це сукупність фінансових операцій, що здійснюються банком або іншою фінансовою установою за дорученням та/або в інтересах клієнтів (фізичних або юридичних осіб) на умовах платності, повернення та строковості, з метою задоволення їхніх потреб у сфері фінансового обслуговування.

До ключових характеристик (ознак) банківської послуги відносяться наступні:

1. Фінансовий характер, тобто основна суть полягає в операціях з грошовими коштами, цінними паперами, дорогоцінними металами та іншими фінансовими інструментами.

2. Платність, тобто більшість банківських послуг надаються на платній основі (комісії, відсотки, тарифи).

3. Повернення та строковість, що особливо стосується кредитних та депозитних операцій, де передбачається повернення коштів у певний строк.

4. Договірний характер означає, що надання банківської послуги завжди оформлюється відповідним договором між банком та клієнтом.

5. Регульованість, адже банківські послуги є одними з найбільш регульованих видів діяльності, що підлягають жорсткому контролю з боку центрального банку та інших державних регуляторів для забезпечення стабільності фінансової системи та захисту прав споживачів.

6. Нематеріальний характер, тобто банківські послуги є послугами, а не товарами, вони не мають матеріальної форми, але є результатом діяльності банку. Банківський продукт має двояке вираження – з одного боку, це надання різного роду послуг шляхом проведення активних, пасивних та комісійно-посередницьких операцій, а з іншого – це створення безготівкових платіжних засобів, що є результатом тих самих операцій

Сучасні банківські послуги здебільшого здійснюються в цифровій формі, що свідчить про процес цифрової трансформації банківської діяльності, що потребує належного нормативного забезпечення, у тому числі, й з метою контролю та «доцільним вбачається нормативно закріпити мінімальні вимоги, які висуваються до технологічного та програмного забезпечення суб'єктів господарювання, що надають електронні фінансові послуги» [5, с. 26]. Тобто, «цифрова трансформація банківської діяльності, спрямована на клієнтоорієнтованість та оптимізацію операційних процесів, зумовлюють формування бізнес-моделей в кожному вітчизняному банку, незважаючи на його масштаби. Сьогодні цифрові технології присутні у будь-якій сфері банківського бізнесу, так як глобальний процес цифровізації неспроможний залишити його осторонь. Тому бізнес-моделі банків трансформуються за рахунок цифровізації його структурних елементів» [6]. У даному контексті слушною є думка

І. Андрющенко та В. Скидана «... що цифрова трансформація – це не тільки зміна технологій, ... бізнес-моделей, а й зміна організаційної стратегії, яка відображається в іншому способі мислення» [7, с. 80–81]. Через поняття «цифрова трансформація» можливо говорити про цифровізацію діяльності банку як «системи заходів, спрямованих на поглиблення співпраці з фінтех-стартапами з метою досягнення довгострокових цілей розвитку пов'язаних з впровадженням інноваційних методів роботи, нових банківських продуктів і послуг для збільшення та розширення клієнтської бази і підвищення конкурентоспроможності банку» [8]. Отже, саме цифровізація діяльності банку представляє собою процес інтеграції цифрових технологій в усі аспекти функціонування банку, що включає переведення інформації та процесів з аналогової (паперової) в цифрову форму, автоматизацію рутинних операцій, впровадження нових цифрових інструментів та платформ для взаємодії з клієнтами та управління внутрішньою діяльністю.

Цифрова трансформація банківської діяльності – це комплексний, багатогранний процес фундаментальних змін у бізнес-моделях, операційних процесах, корпоративній культурі та взаємодії з клієнтами банків, що здійснюється через повне та інтегроване впровадження цифрових технологій. Це не просто автоматизація існуючих процесів, а радикальна перебудова всього банку з орієнтацією на цифрові можливості та очікування сучасного клієнта. Економісти виділяють «п'ять основних етапів цифровізації банківської діяльності: поява digital-каналів (банкомати, інтернет-банкінг, POS-термінали); створення та впровадження цифрових продуктів (безконтактні платежі, віртуальні платежі); зміна бізнес-моделей банків; використання штучного інтелекту та побудова «цифрової ДНК». Українська банківська система зараз перебуває на третьому етапі та активно завершує трансформацію до цифрового формату. І хоча лідери ринку вже вийшли на наступний етап і використовують більш інтелектуальні цифрові інструменти, більшість учасників ринку сильно відстають у цьому процесі» [9].

Ключовими аспектами цифрової трансформації є наступні:

1. Зміна клієнтського досвіду (Customer Experience – CX), яка складається з наступних чинників:

- омніканальність, тобто безшовний досвід взаємодії клієнта з банком через різні канали (мобільний додаток, вебсайт, кол-центр, відділення) з єдиним доступом до інформації та послуг;
- персоналізація, тобто використання даних та штучного інтелекту для надання індивідуальних продуктів, послуг та рекомендацій, адаптованих до потреб кожного клієнта;
- самообслуговування, тобто розширення можливостей для клієнтів самостійно здійснювати операції (відкриття рахунків, отримання кредитів, вирішення типових питань) онлайн, без відвідування відділень.

2. Оптимізація та автоматизація операційних процесів, які включають наступні складові:

- діджиталізація бек-офісу, тобто переведення внутрішніх процесів (оформлення документів, схвалення заявок, обробка транзакцій) у цифрову форму та їх автоматизація за допомогою роботизованої автоматизації процесів (RPA), штучного інтелекту та машинного навчання;
- зниження витрат, а саме автоматизація дозволяє скоротити ручну працю, мінімізувати помилки та підвищити ефективність, що веде до зниження операційних витрат;
- прискорення операцій, що означає значне скорочення часу на виконання банківських операцій та прийняття рішень (наприклад, видача кредитів за кілька хвилин).

3. Використання передових технологій передбачає використання наступних цифрових інструментів:

- штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML) використовуються для аналізу великих даних, виявлення шахрайства, персоналізації пропозицій, скорингу, роботи чат-ботів та віртуальних асистентів;
- Big Data, тобто збір та аналіз величезних обсягів даних про клієнтів та ринок для прийняття обґрунтованих рішень;
- хмарні технології (Cloud Computing), що означає перенесення інфраструктури та даних у хмару для підвищення гнучкості, масштабованості та безпеки;
- блокчейн використовується для підвищення прозорості та безпеки транзакцій,

смарт-контрактів, оптимізації міжбанківських розрахунків;

- відкритий банкінг (Open Banking) та API передбачають створення відкритих інтерфейсів програмування додатків (API) для інтеграції з фінтех-компаніями та іншими сервісами, розширення екосистеми банку.

4. Зміна корпоративної культури та навичок передбачає:

- гнучкість та інновації, тобто перехід до більш гнучких методологій розробки (Agile, Scrum) та заохочення інновацій всередині організації;
- нові компетенції, тобто необхідність перекваліфікації та найму фахівців з даними, кібербезпеки, AI, UX/UI дизайну.

Також, важливим аспектом практичного застосування банківських послуг в цифровому форматі є певні наявні переваги, так, на думку Ю. Кривенко «використання системи Інтернет-банкінгу дає низку переваг: а) клієнт банку має можливість 24 години на добу контролювати власні рахунки (надходження та зняття коштів з рахунку); б) можливість відстеження операцій, які виконуються з використанням пластикових карток клієнта; в) швидкий та безпечний доступ до послуг Інтернет-магазинів; г) відсутність необхідності встановлювати об'ємне програмне забезпечення на персональний комп'ютер клієнта, тобто доступність системи для клієнта, оскільки немає прив'язки до конкретного персонального комп'ютера. І у клієнта банку з'являється можливість працювати з будь-якого пристрою, який має доступ до Інтернету» [10, с. 307]. Тобто, перевагами цифрової трансформації для банків є:

- Підвищення лояльності клієнтів, тобто зручні та персоналізовані послуги покращують клієнтський досвід.
- Зростання ефективності, що передбачає автоматизацію процесів, оптимізація витрат, прискорення операцій.
- Конкурентна перевага, тобто можливість створювати нові продукти та послуги, випереджаючи конкурентів та фінтех-стартапи.
- Підвищення безпеки, тобто впровадження сучасних технологій шифрування, біометричної аутентифікації та систем моніторингу для захисту даних та запобігання шахрайству.

– Нові джерела доходу яєрез створення нових бізнес-моделей та екосистем.

Можливо визначити й виклики цифрової трансформації, до яких відносяться наступні:

– Застарілі (Legacy) системи, тобто це старі ІТ-інфраструктури, які важко інтегрувати з новими технологіями.

– Кібербезпека, а саме: зростання ризиків кібератак та необхідність постійного вдосконалення систем захисту даних.

– Регуляторне середовище, тобто необхідність адаптації законодавства до швидких технологічних змін.

– Культурний опір, тобто саме через опір змінам з боку персоналу, необхідність навчання та зміни мислення.

– Високі інвестиції, адже цифрова трансформація вимагає значних фінансових вкладень.

– Збір та управління даними, а саме: складність консолідації та ефективного використання великих обсягів даних.

Цифрова трансформація є не просто трендом, а необхідністю для банків, щоб залишатися конкурентоспроможними та відповідати зростаючим вимогам клієнтів у сучасному цифровому світі.

Висновки. Банківська послуга – це не просто доповнення, а серцевина банківського бізнесу, яка є прямим втіленням фінансової посередницької діяльності, рушійною силою для отримання прибутку, ключовим елементом конкурентної боротьби та незамінним інстру-

ментом для функціонування та розвитку сучасної економіки.

Цифрова банківська послуга – це будь-яка банківська послуга, яка надається та/або споживається клієнтом переважно або повністю за допомогою цифрових технологій та каналів зв'язку, без необхідності фізичного відвідування відділення банку та яка базується на використанні інтернету, мобільних додатків, штучного інтелекту, блокчейну та інших сучасних технологій для автоматизації та оптимізації банківських процесів.

Ключовими характеристиками цифрової банківської послуги є наступні положення:

– дистанційність, тобто можливість отримати послугу з будь-якої точки світу, де є доступ до інтернету, без потреби йти до відділення;

– автоматизація, тобто мінімізація участі людини у процесах обробки запитів та операцій;

– швидкість, тобто моментальне або дуже швидке виконання операцій;

– доступність 24/7, тобто послуги доступні цілодобово, без вихідних та свят;

– персоналізація, що означає можливість адаптації послуг під індивідуальні потреби та поведінку клієнта;

– безпаперовість, тобто максимальне використання електронного документообігу;

– безпека, тобто використання сучасних криптографічних методів, біометричної автентифікації та інших технологій для захисту даних та транзакцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. Одеса : НУ "ОЮА", 2021. 166 с.
2. Клейменова С.М. До питання про ознаки банківських послуг. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 84: частина 1. С. 292-296.
3. Шпильовий В.А. Підходи щодо класифікації банківських послуг. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 27-30.
4. Святошнюк С.С. Цивільно-правове регулювання надання фінансових послуг в Україні: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Одеса. 2023. 184 с.
5. Киреева Н. С. Особливості правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15, № 1-2. С. 23-30.
6. Береславська О.І. Трансформації банківських послуг в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 60. URL: <https://economyandsociety.in.ua/>
7. Андрищенко І.С. Скидан В.Л. Цифрова трансформація банківського сектора України. *Бізнес-інформ*. 2023. № 12. С. 77–82.
8. Кльоба Л.Г. Цифровізація – інноваційний напрям розвитку банків. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
9. Бондаренко Л., Подарін А. Діджиталізація АТ «ПУМБ» як приклад цифрових процесів українського банківського сектора. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/>

10. Кривенко Ю.В. «До питання цифровізації банківських послуг. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 84: частина 1. С. 305-310.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-8>

Богослов А. В.,

аспірант

Класичного приватного університету

СТАДІЇ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

STAGES OF PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES, PROBLEMATIC ISSUES AND POSSIBLE WAYS OF IMPROVING THEIR LEGAL REGULATION

Стаття присвячена дослідженню стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення. Розкривається важливість цього питання як в теоретичній площині, так і в сфері практичного застосування. Шлях України до Європейського Союзу потребує осучаснення та приведення адміністративно-деліктного законодавства у відповідність із європейськими стандартами. На сьогоднішній день у чинному адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві, на відміну від інших процесуальних галузей законодавства, відсутнє повноцінне визначення та закріплення стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення. Це обумовлено як застарілістю діючого законодавства в сфері адміністративно-деліктного права, так і залишенням протягом тривалого часу з боку законодавця поза увагою відповідних питань щодо зміни законодавства. Такий стан речей не сприяє забезпеченню належного дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також забезпеченню інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, адже невизначеність початку та закінчення перебігу тієї або іншої стадії провадження може призвести до порушення прав учасників такого провадження. Побудова в Україні правової демократичної держави потребує вдосконалення адміністративно-деліктного процесуального законодавства, у тому числі чіткого та зрозумілого визначення стадійності відповідної діяльності уповноважених органів у сфері адміністративно-деліктної діяльності, здійснення останніми діяльності у суворій відповідності із такими стадіями. Представлені як різні підходи та точки зору до визначення кожної зі стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, так і власне розуміння кожної з таких стадій. В статті зроблена спроба розкрити суть, зміст, структуру та поняття стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, проаналізоване відповідне законодавство, яке регулює питання здійснення провадження про адміністративні правопорушення, запропоновані можливі шляхи вдосконалення діючого законодавства у відповідній сфері.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, провадження у справах про адміністративні правопорушення, стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення.

The article is devoted to the study of the stages of proceedings in cases of administrative offenses. The importance of this issue is revealed both in the theoretical plane and in the field of practical application of the stages of the proceedings. Ukraine's path to the European Union needs to be modernized and administrative and tort legislation brought into line with European standards. To date, in the current administrative-delict procedural legislation, unlike other procedural branches of law, there is no full definition and consolidation of the stages of proceedings in cases of administrative offenses. This is due both to the obsolescence of the current legislation in the field of administrative and tort law, and to the abandonment by the legislator for a long time of the relevant issues regarding the change of legislation. This state of affairs does not contribute to ensuring proper observance of the rights and freedoms of a person and a citizen, as well as ensuring the interests of individuals and legal entities, society and the state during proceedings in cases of administrative offenses, because the uncertainty of the beginning and end of one or another stage of the proceedings may lead to violation of the rights of the participants of such proceedings. The construction of a legal democratic state in Ukraine requires the improvement of administrative-delict procedural legislation, including a clear and understandable definition of the stages of the relevant activities of authorized bodies in the field of administrative-delict activities, the implementation of the latter activities in strict accordance with such stages. Both different approaches and points of view to determin-

ing each of the stages of proceedings in cases of administrative offenses, as well as one's own understanding of each of these stages, are presented. The article attempts to reveal the essence, content, structure and concept of the stages of proceedings in cases of administrative offenses, analyzes the relevant legislation that regulates the issue of conducting proceedings on administrative offenses, proposes possible ways to improve the current legislation in the relevant field.

Key words: *administrative offenses, proceedings in cases of administrative offenses, stages of proceedings in cases of administrative offenses.*

Постановка проблеми. Діюче адміністративно-деліктне процесуальне законодавство не визначає чіткі стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення. Вказане може призводити до порушення прав і свобод учасників провадження про адміністративне правопорушення у зв'язку із правовою невизначеністю таких стадій. Серед іншого до цього часу є невизначеним момент початку провадження у справах про адміністративне правопорушення. Така ситуація серед іншого призводить до невизначеності строків здійснення провадження про адміністративне правопорушення на початковій стадії, що може призводити до зловживань з боку органів та посадових осіб, уповноважених здійснювати ті або інші процесуальні дії необмежений проміжок часу. Інші стадії, які в ті або іншій мірі закріплені у діючому законодавстві також потребують вдосконалення їхнього правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями, які стосуються дослідженню стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення у тій або іншій мірі займалися такі вчені як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, с. В. Ващенко, І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, І.О. Картузова, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Н.П. Матюхіна та інші. Проте деякі аспекти наукових досліджень в цій сфері потребують додаткового вивчення. Також потребує вдосконалення правового регулювання стадій провадження про адміністративні правопорушення на основі теоретично обґрунтованих аспектів цієї проблематики.

Метою статті є з'ясування суті, поняття та завдань стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, можливі шляхи вдосконалення їх правового закріплення та регулювання.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб повною мірою зрозуміти та розкрити суть стадій провадження у справах про адміністра-

тивне правопорушення слід спочатку з'ясувати значення терміну «провадження у справах про адміністративне правопорушення». З цього питання існують різні думки.

Так, В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко визначають провадження у справах про адміністративні правопорушення як особливий різновид адміністративного процесу, який значною мірою врегульований правовими нормами, що сконцентровані в розділах IV та V КУпАП (глави 18-33) [1, с. 292].

Ю.П. Битяк визначає провадження в справах про адміністративні правопорушення як низку послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності й забезпечення виконання винесеної постанови [2, с. 220].

С. Ківалов, Л. Біла-Тіунова зазначають, що провадження у справах про адміністративні проступки є досить складною процедурою, яка являє собою сукупність відносно самостійних взаємообумовлених та взаємопов'язаних частин, що логічно прямують одна за одною і в цілому становлять адміністративно-юрисдикційне провадження [3, с. 739].

В свою чергу В. Галуцько, В. Провоторова визначають провадження у справах про адміністративні проступки як особливий різновид адміністративно-деліктних проваджень у системі адміністративного процесу, який значною мірою врегульований правовими нормами, що сконцентровані в розділах IV та V КУпАП (глави 18–33), та складається з чотирьох стадій [4, с. 515].

Проаналізувавши наукову літературу, а також діяльність уповноважених органів і посадових осіб, які здійснюють свою діяльність під час провадження у справах про адміністративні правопорушення можна зробити висновки, що під стадією провадження у спра-

вах про адміністративне правопорушення слід розуміти певний процесуальний послідовний етап здійснення діяльності уповноважених органів та посадових осіб, спрямований на виконання завдань та прийняття рішень обумовлений певною стадією, що здійснюються визначеними формами та засобами.

Досить дискусійним в адміністративно-деліктному праві є визначення кількості та назв стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Так В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко поділяють провадження у справах про адміністративні правопорушення на такі стадії: 1) порушення справи; 2) адміністративне розслідування; 3) розгляд справи та її вирішення; 4) перегляд постанови; 5) виконання постанови [1, с. 301].

Натомість Ю.П. Битяк виділяє такі стадії: 1) порушення справи про адміністративне правопорушення; 2) розгляд справи про адміністративне правопорушення й винесення по справі постанови; 3) оскарження (або опротестування) постанови по справі про адміністративне правопорушення (виникає в тих випадках, коли особа, яку притягають до адміністративної відповідальності, або потерпілий не згоді з винесеною постановою); 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [2, с. 223-224].

С. Ківалов, Л. Біла-Тіунова виділяють наступні стадії у провадженні про адміністративне правопорушення: 1) порушення провадження у справах про адміністративні проступки; 2) розгляд справи про адміністративний проступок і винесення в ній постанови; 3) оскарження постанови у справі про адміністративний проступок; 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [3, с. 739].

В свою чергу В. Галунько, В. Провоторова виділили такі стадії у провадженні про адміністративне правопорушення: 1) порушення справи та адміністративне розслідування; 2) розгляд та ухвалення рішення у справі; 3) оскарження ухваленого рішення; 4) виконання постанов у справі про адміністративні проступки [4, с. 515].

На нашу думку найбільш точно виражає послідовність процесуальних дій уповноважених органів та посадових осіб, які здійснюють

свою діяльність під час провадження у справах про адміністративне правопорушення стадійність, яка складається з наступних стадій: 1) порушення справи; 2) адміністративне розслідування; 3) розгляд справи та винесення рішення; 4) перегляд постанови; 5) виконання постанови.

На сьогоднішній день в Україні є два нормативно-правові акти, які регулюють провадження у справах про адміністративне правопорушення, а саме Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі-КУпАП) [5] та Митний кодекс України (далі-МКУ) [6].

При цьому КУпАП не містить визначення поняття «стадія провадження у справі про адміністративне правопорушення» та переліку стадій такого провадження у своїй структурі. Лише назви та виокремлення деяких глав і розділів КУпАП дає можливість говорити про наявність у цьому нормативно-правовому акті певних стадій провадження у справах про адміністративне правопорушення. Так, глава 22 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» КУпАП називається «Розгляд справи про адміністративне правопорушення», глава 23 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» КУпАП має назву «Постанова по справі про адміністративне правопорушення», глава 24 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» названа як «Оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення». Також розділ V КУпАП має назву «Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень». Зі структури побудови розділів та глав КУпАП можна зробити висновок, що вказаний нормативно-правовий акт закріплює у більш менш структурованій формі такі стадії провадження про адміністративні правопорушення: 1) розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення рішення; 2) оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення; 3) виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.

Цікавим для порівняння з точки зору законодавчого регулювання є положення іншого законодавчого акту у сфері адміністративно-деліктного законодавства, а саме положення МКУ. Так, МКУ містить главу 69 розділу XIX «Про-

вадження у справах про порушення митних правил», яка має назву «Порядок провадження у справах про порушення митних правил». Стаття 488 глави 69 розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» МКУ називається «Порушення справи про порушення митних правил». Глава 71 розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» має назву «Процесуальні дії про порушення митних правил та порядок їх проведення». Стаття 508 глави 71 «Процесуальні дії про порушення митних правил та порядок їх проведення» розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» називається як «Проведення процесуальних дій». Стаття 522 глави 71 «Процесуальні дії про порушення митних правил та порядок їх проведення» розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» містить назву «Органи, уповноважені розглядати справи про порушення митних правил». Глава 72 розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» має назву «оскарження постанов у справах про порушення митних правил». Глава 73 розділу XIX «Провадження у справах про порушення митних правил» називається як «Виконання постанов митних органів про накладення адміністративних стягнень за порушення митних правил».

Таким чином зі структури МКУ випливає, що у цьому законодавчому акті структуровано можна виділити такі стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення за порушення митних правил: 1) порушення справи та адміністративне розслідування; 2) розгляд справи та винесення рішення; 3) перегляд постанови; 4) виконання постанови.

Аналізуючи наукову літературу та діюче адміністративно-деліктне право спробуємо розкрити суть кожної із стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Стадія порушення справи. В першу чергу слід зауважити, що на сьогоднішній день у діючому КУпАП не визначена стадія порушення справи про адміністративне правопорушення. МКУ в свою чергу лише закріплює момент початку такої стадії з моменту складання протоколу про порушення митних правил, однак не визначає момент її закінчення, тривалість, зміст та інші аспекти. Ця стадія є початковою

стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, під час цієї стадії з'ясовуються приводи та підстави для порушення справи, встановлюються ознаки адміністративного правопорушення. У діючому адміністративно-деліктному законодавстві не визначено, що є приводом та підставою для порушення справи.

Наприклад, Кузьменко О.В. визначає приводами для порушення справ про адміністративні правопорушення заяви громадян, повідомлення представників громадськості, установ, підприємств і організацій, преси та інших засобів інформації, а також безпосереднє виявлення проступку уповноваженою особою [7, с. 283].

На нашу думку приводи для порушення справи про адміністративне правопорушення можна визначити як заяви та повідомлення фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб про вчинене адміністративне правопорушення, а також самостійне виявлення з будь-якого джерела уповноваженою особою обставин, що можуть свідчити про вчинення адміністративного правопорушення.

Голосніченко І.П. визначає, що підставою для порушення провадження про адміністративне правопорушення є достатність даних, які переконливо свідчать про наявність ознак проступку [8, с. 75].

Ми в свою чергу хочемо визначити підставу для порушення справи про адміністративне правопорушення як наявність достатніх даних, які містяться у заявах та повідомленнях фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та можуть свідчити про вчинення адміністративного правопорушення.

До цього часу досить дискусійним залишається питання моменту порушення справи про адміністративне правопорушення та відповідно початку провадження у справі про адміністративне правопорушення. Деякі науковці притримуються позиції, що момент порушення справи про адміністративне правопорушення пов'язаний безпосередньо із складанням протоколу про адміністративне правопорушення.

Так, Ю.П. Битяк стверджує, що на стадії порушення справи основним моментом, який фіксує порушення справи, є складення протоко-

лу [9, с. 202]. Аналогічної думки О.М. Бандурка і М.М. Тищенко, які зазначають про те, що «складання протоколу – це одночасно і порушення адміністративної справи» [10, с. 178]. Також і О.В. Терещук, зазначає, що процесуальним моментом порушення справи є момент складання протоколу або реєстрації інформації про проступок [11, с. 13].

Однак с таким підходом до визначення моменту порушення справи про адміністративне правопорушення важко погодитися. В першу чергу слід відразу зауважити, що сам по собі протокол про адміністративне правопорушення є досить комплексним документом, він і фіксує факт вчинення адміністративного правопорушення, і одночасно містить у собі відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності; місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, прізвище викривача, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи; відомості про заподіяну матеріальну шкоду, якщо така була заподіяна, а також він є одним із доказів по справі. Якщо виходити з того, що момент складання протоколу про адміністративне правопорушення є моментом порушення справи, то виникає цілком законне питання про те, чому багато процесуальних дій проводиться до початку порушення справи, значна кількість доказів збирається до порушення справи. Наприклад, здійснюються такі заходи як адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів. Також уповноваженою особою збираються докази у виді пояснень учасників провадження, уповноважена особа отримує висновки експерта, речові докази, показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, а також інші документи. Іншими словами проводяться процесуальні дії, спрямовані на забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, отримання доказів у цих справах, і вже після вчинення таких процесуальних дій та збирання доказів, уповноваженою особою на підставі

отриманих відомостей під час вжиття заходів забезпечення провадження, зібраних доказів, у тому числі під час вжиття зазначених заходів, складається протокол про адміністративне правопорушення. Цілком очевидним, що провадження у справі про адміністративне правопорушення у часовому проміжку вже мало місце до складання протоколу про адміністративне правопорушення, а не після нього. Додатковим аргументом проти такого підходу у визначенні моменту порушення справи є і те, що по деяким категоріям справ протокол про адміністративне правопорушення не складається взагалі, тобто якщо застосувати саме такий підхід у визначенні моменту порушення справи, то виходить, що справа про адміністративне правопорушення взагалі не порушується.

На нашу думку підхід О. А. Банчука є більш правильним. Так, останній зазначає, що початком адміністративно-деліктного провадження слід вважати не складання формального протоколу, а момент отримання інформації про вчинення порушення, самостійного виявлення ознак діяння чи вчинення певних дій щодо особи [12, с. 222].

Резюмуючи викладене можемо зробити висновок, що стадія порушення справи про адміністративне правопорушення-це початкова стадія провадження про адміністративне правопорушення, яка розпочинається з моменту отримання уповноваженою особою заяви або повідомлення фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб про вчинення адміністративного правопорушення, а також самостійне виявлення з будь-якого джерела уповноваженою особою обставин, що можуть свідчити про вчинення адміністративного правопорушення та на якій з'ясовується наявність або відсутність достатніх даних про ознаки адміністративного правопорушення.

Стадія адміністративного розслідування. Стадія адміністративного розслідування прямо не закріплена у діючому адміністративно-деліктному законодавстві, лише, як нами було зазначено вище, у МКУ міститься норма про те, що у справі про порушення митних правил процесуальні дії проводяться з метою отримання доказів, необхідних для правильного вирішення цієї справи. Вказане формулювання

свідчить про фактичну наявність такої стадії у провадженні про адміністративні правопорушення митних правил.

Підходи науковців до визначення поняття такої стадії як адміністративне розслідування у справах про адміністративне правопорушення як і взагалі існування цієї стадії у провадженні про адміністративне правопорушення є чи не найдискусійнішим.

Так, В.К.Колпаков та О.В.Кузьменко виділяють стадію адміністративного розслідування як самостійну стадію провадження у справах про адміністративне правопорушення. При цьому визначають її як комплекс процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин проступку, їх фіксування і кваліфікацію [1, с. 304]. І.Б.Тацишин вважає адміністративне розслідування як частину стадії порушення справи, яка за наповненням та процесуальними діями має ширший вимір і передбачає «повний» розгляд та вивчення обставин вчинення протиправних дій та бездіяльності [13, с. 151]. В свою чергу М. В. Завальний визначає адміністративне розслідування як особливу форму порушення справи про адміністративні правопорушення [14, с. 160]. М.В.Ковалів, с. Р.Леськів, с. С.Єсімов, Н.В.Баб'як визначають адміністративне розслідування як процесуальну форму, тобто сукупність однорідних і взаємопов'язаних процедурно-процесуальних вимог, виражених в нормативно-правових актах, що пред'являються до учасників процесу для досягнення певного матеріально-правового результату; являє собою ускладнену форму провадження у справі про адміністративне правопорушення, що розвивається відповідно до стадій провадження [15, с. 8].

Ми все ж таки схилиємося до думки, що адміністративне розслідування є окремою стадією провадження у справах про адміністративне правопорушення.

На стадії адміністративного розслідування уповноваженою особою здійснюється комплекс процесуальних дій з метою встановлення усіх обставин адміністративного правопорушення, їх фіксування та правову кваліфікацію адміністративного правопорушення. На цій стадії уповноважена особа серед іншого опитує осіб, вилучає (отримує) речові докази, документи, може призначати експертизи. З метою забез-

печення подальшого провадження у справі про адміністративне правопорушення уповноважена особа може здійснювати заходи забезпечення провадження, у тому числі може затримувати особу, здійснювати особистий огляд речей і документів, вилучати речі і документи.

Встановивши усі обставини адміністративного правопорушення, особу, яка його вчинила, уповноважена особа повинна скласти протокол про адміністративне правопорушення стосовно такої особи. У подальшому такий протокол має бути надісланий до відповідного органу (посадової особи), уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення.

Цікавим, на наш погляд, є те, що має робити уповноважена особа, яка після проведення адміністративного розслідування встановила обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбачених статтею 247 КУпАП: 1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 цього Кодексу; 8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі у кримінальному провадженні по даному факту; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі; 10) проходження військової служби особою, щодо якої розпочато провадження в справі про адміністративне правопорушення, передбачене статтями 210 і 210-1 цього Кодексу.

Законодавець цілком очевидно прописав у КУпАП, що у такому випадку провадження навіть не може бути розпочате. Однак, як нами

зазначалося вище, законодавець не встановив момент початку провадження у справі про адміністративне правопорушення, відповідно не є зрозумілим, що він мав на увазі встановивши обставини, які виключають навіть початок такого провадження.

Якщо виходити з того, що провадження розпочинається зі стадії порушення справи про адміністративне правопорушення (саме такої думки й дотримуємося ми), яка оформлюється отриманням уповноваженою особою заяви або повідомлення від фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб про вчинене адміністративне правопорушення, або самостійним виявленням з будь-якого джерела уповноваженою особою обставин, що можуть свідчити про вчинення адміністративного правопорушення, то на стадії порушення справи уповноважена особа не може встановити наявності або відсутності обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, оскільки для цього треба провести певне «розслідування» за результатами якого можна стверджувати про наявність або відсутність таких обставин. Відповідно формулювання про неможливість розпочати провадження про адміністративне правопорушення з практичної точки зору є, на наш погляд, невдалим.

Якщо ж виходити з того, що провадження про адміністративне правопорушення розпочинається зі стадії порушення провадження у справі, яка оформлюється протоколом про адміністративне правопорушення, то виникає запитання про те, на якій підставі та в межах якої процесуальної діяльності уповноважена особа проводить певні дії за результатами проведення яких встановила наявності обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, як ця діяльність розцінюється з точки зору закону. Адже цілком очевидним є те, що до складання протоколу про адміністративне правопорушення уповноважена особа збирає докази для того, щоб вирішити чи є підстави для складання протоколу про адміністративне правопорушення або не має таких підстав, тобто фактично проводить процесуальну діяльність направлену на встановлення обставин наяв-

ності чи відсутності події і складу адміністративного правопорушення та інших обставин правопорушення тощо. Як приклад, можна привести діяльність спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, які перед тим, як скласти протокол про адміністративне правопорушення завжди збирають докази (витребовують документи, опитують осіб тощо), на підставі яких у подальшому складається відповідний протокол про адміністративне правопорушення. Тому якщо виходити з того, що провадження у справах про адміністративне правопорушення розпочинається зі складання протоколу про адміністративне правопорушення, то як може уповноважена особа, поза межами провадження про адміністративне правопорушення збирати докази вчинення (невчинення) такого правопорушення. Отже формулювання про те, що провадження про адміністративне правопорушення не може бути розпочате і в такому випадку є невдалим, оскільки таке провадження вже йде шляхом збирання доказів уповноваженою особою до складання протоколу про адміністративне правопорушення.

На нашу думку, для того, щоб ми мали правову визначеність в даному питанні, потрібно в законі закріпити момент початку провадження у справах про адміністративне правопорушення.

Повернемося до розгляду питання про те, що робити уповноваженій особі, яка після проведення адміністративного розслідування встановила наявності підстав, які виключають можливість провадження у справі про адміністративне правопорушення. На жаль законодавець також не врегулював це питання. Припускаємо ситуацію, що уповноважена особа здійснила адміністративне розслідування під час якого збрала докази, що свідчать про відсутності події або складу адміністративного правопорушення, однак що в даному випадку робити такій особі не є зрозумілим. На наш погляд уповноважена особа має скласти акт (довідку) про наявності обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Завершенням стадії адміністративного розслідування, на нашу думку, є надіслання протоколу про адміністративне правопорушення

до органу (посадової особи), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення, або складання відповідного акту (довідки) про наявність обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Стадія розгляду справи та винесення рішення. На відміну від попередніх стадій провадження у справах про адміністративне правопорушення стадія розгляду справи та винесення рішення закріплена в адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві. Як нами зазначалося вище, глава 22 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» КУпАП називається «Розгляд справи про адміністративне правопорушення», глава 23 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» КУпАП має назву «Постанова по справі про адміністративне правопорушення». Стадія розгляду справи та винесення рішення є центральною стадією провадження.

В.К.Колпаков та О.В.Кузьменко визначають стадію розгляду справи як стадію на якій приймається остаточний акт, в якому компетентний орган офіційно визнає громадянина винним або невинним і визначає міру його відповідальності [1, с. 305].

В свою чергу Ю.П. Битяк вважає, що під стадією розгляду справи про адміністративне правопорушення і винесення постанови слід розуміти як стадію на якій компетентний орган (посадова особа) проводить остаточне розслідування у справі й дає правову оцінку діям особи, яку зазначено в протоколі як правопорушника [2, с. 225].

С.Ківалов, Л.Біла-Тіунова визначають таку стадію як центральну стадію провадження, на якій вирішуються його основні питання [3, с. 743].

В.Галуцько, В.Провоторова дають визначення стадії розгляду справи та винесення рішення як основній стадії провадження в справах, коли вирішуються найважливіші завдання цього провадження. Ці завдання полягають у встановленні винних і забезпеченні правильного застосування законодавства з тим, щоб до кожного правопорушника було застосовано справедливі заходи адміністративного впливу [4, с. 517].

Згідно статті 279 КУпАП розгляд справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає дану справу. Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права і обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і вирішуються клопотання.

Відповідно до частини першої та другої статті 283 КУпАП розглянувши справу про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить постанову по справі. Постанова виконавчого органу сільської, селищної, міської ради по справі про адміністративне правопорушення приймається у формі рішення.

Згідно статті 284 КУпАП по справі про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить одну з таких постанов: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 цього Кодексу; 3) про закриття справи.

Постанова про закриття справи виносить при оголошенні усного зауваження, передачі матеріалів на розгляд громадської організації чи трудового колективу або передачі їх прокурору, органу досудового розслідування, а також при наявності обставин, передбачених статтею 247 цього Кодексу.

Враховуючи загальнотеоретичні засади визначення стадії розгляду справи та винесення рішення та практичні аспекти правового регулювання такої стадії можемо дати визначення, що під стадією розгляду справи та винесення рішення слід розуміти стадію провадження у справах про адміністративне правопорушення на якій орган(посадова особа) розглядає по суті справу про адміністративне правопорушення з'ясовуючи наявність чи відсутність складу адміністративного правопорушення, яке ставиться в провину особі, що притягається до адміністративної відповідальності та інших обставин справи

і за результатами такого розгляду виноситься рішення.

Стадія перегляду постанови. Стадія перегляду постанови є факультативною стадією. На цій стадії відбувається перегляд постанови (рішення), винесеної (винесеного) за результатами розгляду справ про адміністративне правопорушення. Перегляд відбувається за скаргою певних учасників провадження у справах про адміністративне правопорушення. Стадія перегляду постанови закріплена в адміністративно-деліктному законодавстві. Так, глава 24 розділу IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» КУпАП називається «Оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення».

На думку Кашинського А.В. в адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві закріплена багатоваріативна модель перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення, яка передбачає адміністративний, судовий та квазісудовий (апеляційний) порядок перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення. Адміністративний та квазісудовий порядки перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення закріплені у КУпАП, а судовий у КАСУ [16, с. 8]. Також Кашинський А.В. вважає, що зазначена багатоваріативність говорить про те, що перегляд постанов у справах про адміністративні правопорушення не завжди знаходить свою реалізацію в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення. Так, перегляд постанов у справах про адміністративні правопорушення в порядку адміністративного судочинства не є стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, а є самостійним видом провадження, яке врегульоване окремим процесуальним законом [17, с. 8].

Стадію перегляду постанови у справах про адміністративне правопорушення можна визначити як стадію провадження на якій здійснюється перегляд постанови винесеної органом (посадовою особою), що розглянули по суті справу з новою оцінкою фактів та винесенням власного рішення за результатами такого перегляду.

Стадія виконання постанови. Виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення є фінальною стадією адміністративно-деліктного провадження. Така стадія провадження має важливе значення, адже можна стверджувати, що якщо постанова у справі про адміністративне правопорушення не буде виконана, то втрачається правовий результат усіх стадій провадження, які передували стадії виконання. Невиконана постанова свідчить, що діяльність уповноважених на здійснення провадження суб'єктів була марною. Саме за результатом виконання постанови можна оцінити ефективність провадження у справах про адміністративне правопорушення, чи були досягнуті кінцеві цілі і завдання такого провадження.

Стадія виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення виокремлена в розділ V «Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень» КУпАП.

Хоча слід зауважити, що існує думка про те, що стадія виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення не є стадією провадження у справі про адміністративне правопорушення, а є окремим адміністративно-юрисдикційним провадженням, яке здійснюється органом державної влади чи іншим уповноваженим суб'єктом [18 с.211].

Отже, на нашу думку, стадія виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення є завершальною стадією провадження на якій уповноваженим на те органом виконуються застосовані до особи адміністративні стягнення, а також виконуються інші заходи, передбачені постановою та потребуючи їх виконання уповноваженим органом.

Висновки. Вважаємо, що на сьогоднішній день потребує вдосконалення як теоретична база визначення та розуміння стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, так і практичне закріплення в діючому адміністративно-деліктному законодавстві відповідних стадій, вказане дасть можливість вдосконалити адміністративно-деліктний процес, забезпечити більш ефективну реалізацію завдань під час провадження про адміністративні правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
2. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
3. Загальне адміністративне право України: Підручник / за заг.ред.акад. С.Ківалова і проф. Л.Білої-Гіунової; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія».-Одеса: Фенікс, 2023.-792 с.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. – Видання четверте. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. – 656 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984// Відомості Верховної Ради УРСР-1984-№51-ст.1122.
6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, ст.552.
7. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. К.: Атіка, 2005. 352 с.
8. Голосніченко І.П. Прогалини у правовому регулюванні порушення провадження в справі про адміністративне правопорушення // Право України. 2003. № 7. С. 73-77.
9. Битяк Ю.П. Адміністративне право України . Х.: Право, 2000. 520 с.
10. Бандурка А.М., Тищенко Н.М. Административный процесс: учебник. Х.: Изд-во НУВД, 2001. 352 с.
11. Терешук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец.12.00.07. О., 2000. 20 с.
12. Адміністративно-деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О.А. Банчук. К.: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.
13. Тацишин І. Б. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. – Львів: Науковий світ-2000, 2011. – 307 с.
14. Завальний М. В. Порушення справи про адміністративне правопорушення та її розслідування. Університетські наукові записки. 2009. № 4. С. 160-165.
15. Ковалів М.В., Леськів С.Р., Єсімов С.С., Баб'як Н.В. Сутність адміністративного розслідування правопорушень. Право та науки. 2018. №2. С.4-9.
16. Кашинський А.В. Процесуальні засади перегляду постанов по справах про адміністративні правопорушення: Автореф.дис.канд.юр.наук/ А.В.Кашинський.-Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України.-2012.-22 с.
17. Кашинський А.В. Перегляд постанов по справах про адміністративні правопорушення в структурі адміністративно-деліктного процесу/ А.В.Кашинський// Правовий вісник Української академії банківської справи.-2011.-№2 (5).-С.41-45.
18. Лівар, Ю. О. "Про структуру адміністративно-деліктного процесу." Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція 12 (1) (2014): 210-212.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Боровик А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
<https://orcid.org/0000-0003-1834-404X>

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ВСТАНОВЛЕНІ ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN ESTABLISHING CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN UKRAINE

У статті здійснено дослідження ролі прокуратури у встановленні правосуддя дружнього до дитини в Україні. Зауважено, що передумовами впровадження правосуддя дружнього до дитини в Україні стало ряд проблемних аспектів здійснення правосуддя за участю дітей, подолання яких шляхом впровадження в Україні правосуддя дружнього до дитини, в т.ч. зумовлене необхідністю забезпечення ефективної реалізації відповідних міжнародних стандартів цієї сфери. Підкреслено, що особливого значення для впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини мають відповідні міжнародні нормативно-правові акти, зокрема, Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, а на національному рівні основою такого впровадження стали відповідні накази Мініюсту України, МВС, Офісу Генерального прокурора та пілотні проєкти відновлення неповнолітніх правопорушників, залучення психологів та центри надання безоплатної правової допомоги, імплементація міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини та ін. Узагальнено, що дані НПА містять норми щодо особливого підходу до дітей, які є учасниками проваджень, забезпечення їхніх прав на захист, створення належних умов для дотримання стандартів, які зменшують травматизацію дітей під час юридичних процедур, забезпечення конфіденційності інформації про дитину, а також зменшення негативного впливу правосуддя на психіку дітей і допомогу їм успішній інтеграції в суспільство після «конфлікту із законом». Визначено, що органи прокуратури активно впроваджують міжнародні стандарти правосуддя дружнього до дитини, шляхом низки важливих ініціатив, зокрема, були розроблені Директиви щодо кримінальних проваджень за участю дітей, укладено Меморандум про взаєморозуміння для сприяння впровадженню моделі «Barnahus» в Україні, запущено процес створення спеціальних «зелених кімнат», активно проводяться навчальні заходи, наради та науково-практичні конференції, організовують візити до зарубіжних країн для обміну досвідом, участі органів прокуратури в міжвідомчих програмах, які надають комплексну психологічну, соціальну та правову підтримку дітям, що забезпечує більш ефективний захист їхніх прав та інтересів в рамках правосуддя. Підкреслено, що поряд з цим існує ряд викликів щодо впровадження стандартів правосуддя дружнього до дитини в Україні, подолання яких вимагає комплексних змін, які включатимуть законодавчі реформи, навчання спеціалістів, створення сучасної інфраструктури та підвищення обізнаності суспільства. Лише за умови цілеспрямованої роботи прокуратури разом з іншими інституціями можна забезпечити повноцінне впровадження правосуддя, дружнього до дитини в Україні.

Ключові слова: органи прокуратури, правосуддя дружнє до дитини, права дитини, найкращі інтереси дитини.

The article studies the role of the prosecutor's office in establishing child-friendly justice in Ukraine. It is noted that the prerequisites for the implementation of child-friendly justice in Ukraine were a number of problematic aspects of the administration of justice with the participation of children, the overcoming of which was achieved through the implementation of child-friendly justice in Ukraine, including the need to ensure the effective implementation of relevant international standards in this area. It is emphasized that relevant international regulatory and legal acts are of particular importance for the implementation of international standards of child-friendly justice, in particular, the Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Justice, and at the national level, the basis for such implementation was the relevant orders of the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the Prosecutor General's Office and pilot projects for the rehabilitation of juvenile offenders, the involvement of psychologists and centers for the provision of free legal aid, the implementation of international standards of child-friendly justice, etc. It is summarized that these NPAs contain norms on a special approach to children who are participants in proceedings, ensuring their rights to protection, creating appropriate conditions for compliance with standards that reduce traumatization of children

during legal procedures, ensuring the confidentiality of information about the child, as well as reducing the negative impact of justice on the psyche of children and helping them successfully integrate into society after a "conflict with the law." It was determined that the prosecutor's office is actively implementing international standards of child-friendly justice through a number of important initiatives, in particular, the Guidelines on criminal proceedings involving children were developed, a Memorandum of Understanding was concluded to facilitate the implementation of the "Barnahus" model in Ukraine, the process of creating special "green rooms" was launched, training events, meetings and scientific and practical conferences are actively held, visits to foreign countries are organized to exchange experience, and the participation of prosecutor's offices in interdepartmental programs that provide comprehensive psychological, social and legal support to children, which ensures more effective protection of their rights and interests within the framework of justice. It was emphasized that along with this, there are a number of challenges to the implementation of child-friendly justice standards in Ukraine, overcoming which requires comprehensive changes that will include legislative reforms, training of specialists, creation of modern infrastructure and raising public awareness. Only with the purposeful work of the prosecutor's office together with other institutions can the full implementation of child-friendly justice in Ukraine be ensured.

Key words: *prosecutor's offices, child-friendly justice, child rights, best interests of the child.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ролі прокуратури у встановленні правосуддя, дружнього до дитини, обумовлена необхідністю захисту прав дітей в умовах сучасних викликів, особливо на тлі російсько-української війни. Розробка ефективних механізмів роботи прокуратури з дітьми є не лише відповіддю на вимоги міжнародного права, але й запорукою побудови справедливого суспільства, де права найвразливіших категорій населення будуть гарантовані та захищені. Оскільки, органи прокуратури є ключовою ланкою правової системи, яка контролює дотримання законності, особливо у справах, що стосуються дітей, їхня діяльність впливає на запобігання порушенням прав дітей, притягнення до відповідальності винних, а також захист дітей, які є жертвами чи свідками кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень. Слід зауважити, що дослідження впровадження правосуддя, дружнього до дитини, в Україні у переважній більшості здійснювалося на рівні публіцистичних статей і оглядових матеріалів, що обмежує їхню глибину та наукову цінність. Окремі аспекти ролі прокуратури у встановленні правосуддя дружнього до дитини в Україні досліджено вітчизняним науковцем П.І. Пархоменко у статті «Прокурор в системі правосуддя дружнього до дитини» [1]. Попри значну увагу до цієї теми з боку громадських організацій, правозахисників та міжнародних інституцій, системні наукові дослідження, які б комплексно аналізували нормативно-правову базу, практику роботи органів прокуратури, а також її ефективність, залишаються недостатньо роз-

виненими, що створює прогалини у формуванні цілісної стратегії впровадження правосуддя дружнього до дитини, а також у розробці відповідних практичних рекомендацій для органів державної влади, включаючи прокуратуру. Вважаємо, що наукове дослідження цієї проблеми набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення.

Мета статті полягає у дослідженні ролі прокуратури у встановленні правосуддя дружнього до дитини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «правосуддя, дружнє до дитини» розуміється, як: «система правосуддя, яка гарантує повагу та ефективно забезпечення усіх прав дітей, беручи до уваги принципи правосуддя, дружні до дитини, зокрема право на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до особистого та сімейного життя, честі та гідності, із належним урахуванням віку та рівня розвитку дитини» [2]. Як зауважено у Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) воно «відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективно здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи (визначені у) і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи» [3]. Дитиноцентризм як ключовий аспект правосуддя дружнього до дитини, має ряд переваг, зокрема: захист дитини від психологічних травм шляхом створення доброзичливого середовища, яке мінімізує негативний вплив юридичних процедур, гарантує дотримання прав дитини, незалежно від її віку, соціального статусу чи інших факторів [13, с. 134].

Отже, правосуддя, дружнє до дитини – це система правосуддя, яка враховує потреби, права та найкращі інтереси дитини і забезпечує участь дітей у процесах правосуддя, захищає їх від повторної травматизації та гарантує справедливе і гуманне ставлення до дитини до, під час і після судового розгляду.

Передумовами впровадження правосуддя дружнього до дитини в Україні стало ряд проблемних аспектів здійснення правосуддя за участю дітей, зокрема до таких передумов можемо віднести наступні:

- формальна спеціалізація ювенальних співробітників правоохоронних органів;
- фактичне неврахування статистичних показників проваджень за участю дітей;
- порядок проведення слідчих дій не враховує необхідність забезпечення інтересів дітей, адже значна кількість слідчих дій, які проводяться за участю дітей здійснюється без участі дитячих психологів;
- низький рівень компетентності законних представників дітей;
- відсутність програм психологічної реабілітації дітей-свідків та жертв кримінальних правопорушень;
- недоліки у діяльність представників системи безоплатної правової допомоги в сфері захисту прав та інтересів дітей;
- репресивний підхід у механізмі притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- формальний підхід до участі у провадженні представників служби у справах дітей та служби превенції;
- застосування особистих превентивних заходів та заходів щодо ресоціалізації індивідуальної профілактичної роботи по відношенню до дитини тільки після рішення суду;
- окремі види кримінального покарання неадаптовані до особливостей дітей (наприклад, громадські роботи) та ін. [4].

Також, слід зауважити, що в умовах російсько-української війни права та інтереси дитини зазнають значних порушень, адже фізична небезпека та насильство, загроза життю і здоров'я, порушення права на освіту, вимушене переміщення та депортація, розрив сімейних зв'язків, психологічний тиск на дітей та ін. потребують особливої правозахисної ува-

ги, в т.ч. і в межах правосуддя, оскільки війна зумовлює підвищені ризики «контакту дітей із законом» Так за даними онлайн-платформи «Діти війни» (створеної Міністерством реінтеграції разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України) станом на середину листопада 2024 р. починаючи з повномасштабного вторгнення РФ на територію України загинуло 593 дитини, поранено – 1707, зникло – 1939, постраждало від сексуального насильства – 16, депортовано та/або примусово переміщено 19 556 дітей (дані не є точними, оскільки узагальнити інформацію із зони активних бойових дій та тимчасово окупованих територій України немає можливості) [5], понад 1 млн. дітей мають статус внутрішньо переміщених, 1,4 млн. дітей – біженці у зарубіжних країнах [13, с. 135].

Подолання зауважених недоліків захисту прав та інтересів дитини шляхом впровадження в Україні правосуддя дружнього до дитини зумовлене необхідністю забезпечення ефективної реалізації відповідних міжнародних стандартів цієї сфери [15, с. 134].

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які визначають засадничі основи правосуддя дружнього до дитини є: Ер-Рядські керівні принципи (1990 р.), Гаванські правила (1990 р.), Токійські правила (1990 р.), Віденські керівні принципи (1996 р.), Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (2005 р.), Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.), Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (Рекомендації Rec (2003) 20, Рекомендації CM/Rec (2008) 11, Рекомендації CM/Rec (2010) 1, Рекомендації CM/Rec (2018) 8), Директиви Європейського Парламенту (Директиви 2011/93/ЄС, Директиви 2012/29/EU, Директиви (ЄС) 2016/800), Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр. та ін.

Особливого значення для впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини мають Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя дружнього до дітей (далі – Керівні принципи), які є важливим міжнародним нормативно-правовим документом, що визначає ключові засади

гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами захисту дітей [15, с. 133]. Основними положеннями Керівних принципів є: забезпечення найкращих інтересів дитини; гарантія доступу дитини до правосуддя; право дитини брати участь у процесах, які її стосуються; захист від повторної травматизації; адаптація процедур до вікових, психологічних та соціальних особливостей дітей; забезпечення підготовки суддів, адвокатів, прокурорів, слідчих та інших фахівців, які працюють з дітьми та створення спеціалізованих судів або відділів для розгляду справ за участю дітей; гарантування конфіденційності під час розгляду справ, які стосуються дітей; надання психологічної, медичної та соціальної підтримки дітям, які є учасниками судового процесу [6]. Так, Керівні принципи визначають, що «у державах-членах прокурори, якщо це входить до їх компетенції, повинні забезпечити застосування в процесі розслідування підходів, дружніх до дітей» [3].

У 2023 р. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду (далі – ОП МКС) оновив політику залученості дітей у процес розслідування та розгляд міжнародних злочинів жертвами чи свідками яких стали діти, що стало частиною Стратегічного плану МКС на 2023-2025 рр., а також, розробив спеціальні схеми та алгоритми роботи з такими дітьми, оскільки до цього ОП МКС традиційно використовував орієнтований на дорослих підхід розслідування та судового переслідування міжнародних злочинів без врахування вікових та інших ознак різних категорій дітей. Тому, ОП МКС в оновленій політиці наголосив на «необхідності враховувати права дітей залежно від їхніх можливостей, потреб та відповідно до їхніх найкращих інтересів» [6].

На національному рівні повноваження прокуратури в сфері впровадження правосуддя дружнього до дитини закріплено у Наказі Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 р. № 509, який прийнято «з метою забезпечення належної організації діяльності органів прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» [16, с. 226]. [7]. Так, пн. 3.1. даного наказу визначає, що

«безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству доручати прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні якості (ювенальні прокурори)» [8], які здійснюють свої повноваження не тільки у випадку коли дитина перебуває у «конфлікті із законом», але за ситуації «контакту дитини із законом», що на думку П.І. Пархоменко «є дуже важливим кроком при визначенні спеціалізації прокурорів та сфер захисту прав дитини» [1, с. 35].

Наступними етапами впровадження елементів правосуддя дружнього до дитини в Україні стала реалізація таких пілотних проєктів, як:

1. Пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (Наказ від 21.01.2019 р. № 172/5/10, втратив чинність), який визначав повноваження органів прокуратури в сфері реалізації даної програми, зокрема, залучення неповнолітнього до відновного процесу, контроль за виконанням відповідних рішень, оцінки відповідності неповнолітнього правопорушника критеріям програми, координації взаємодії між сторонами конфлікту, в т.ч. щодо організації процедури медіації [9].

2. Пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги (Наказ від 07.02.2023 р. № 493/5/67/32), який було впроваджено з метою забезпечення психологічної підтримки та захисту прав дітей під час участі у кримінальному процесі, мінімізуючи ризики вторинної травматизації. В процесі реалізації даного проєкту на органи прокуратури покладається провідна роль у його провадженні, оскільки їхні функції охоплюють нагляд за додержанням законів у процесі досудового розслідування, забезпечення прав дітей, дотримання стандартів, що знижують ризики повторної травматизації, контроль за гуманним проведенням слідчих дій, організацію співпраці з центрами безоплатної правничої допомоги та координацію залучення психологів [10].

3. Пілотний проєкт щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (Наказ від 01.06.2023 р.) розроблений за участі укра-

їнських та міжнародних експертів, Ради Європи, ЮНІСЕФ на основі зауважень Комітету ООН з прав дитини та звітів ОБСЄ. Проект має на меті забезпечити дотримання найкращих інтересів дитини у процесі здійснення правосуддя через впровадження міжнародних стандартів, спрямованих на мінімізацію психологічного впливу, гуманізацію процесуальних дій та забезпечення належного захисту прав і свобод дитини. Проект ґрунтується на таких принципах, як повага до дитини, надання допомоги, уникання повторної травматизації та впровадження відновних і гуманних підходів до дітей, які порушили закон [11]. Основними завданнями органів прокуратури в реалізації даного проєкту є забезпечення законності, дотримання прав дітей та контроль за виконанням міжнародних стандартів у межах кримінального процесу, організація взаємодії та координація дії між слідчими, судами, адвокатами та психологами, контроль за проведенням процесуальних дій, використання дружніх до дитини методів, (наприклад, відеофіксації для уникнення повторних допитів) та використання спеціальних висновків психологів у доказовій базі [12].

За результатами впровадження пілотних проєктів органами прокуратури здійснюється моніторинг результатів та закріплення апробованих механізмів на нормотворчому рівні.

4. Офісом Ради Європи у 2023 р. було розроблено Проєкт Ради Європи «Захист прав дітей під час війни та в післявоєнний період в Україні» у рамках Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, Відновлення і Реконструкція» на 2023-2026 рр., який спрямовано «на посилення реагування України на насильство щодо дітей, включаючи сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, в контексті збройної агресії РФ» [8]. Проєкт враховує виклики, пов'язані з війною та спрямований на посилення правового захисту дітей (в т.ч. у зоні активних бойових дій), реабілітацію та соціальну інтеграцію дітей, профілактику порушень прав дітей, запобігання торгівлею людьми і т.д. [14, с. 45]. У межах проєкту Ради Європи органи прокуратури забезпечують інтеграцію міжнародних стандартів у національну правову систему, підвищують довіру до правосуддя у суспільстві, сприяють відновленню справед-

ливості для дітей, які постраждали від війни, що є важливим внеском у розбудову системи захисту прав дитини в Україні, адаптованої до умов збройного конфлікту та післявоєнного відновлення.

Починаючи з 2021 р. заходами з впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини з боку органів прокуратури стало:

- розробка Директиви у кримінальному провадженні за участю дітей;
 - укладання Меморандуму про взаєморозуміння з питань сприяння впровадженню моделі «Barnahus» в Україні та початок роботи пілотних Центрів за даною моделлю;
 - створення «зелених кімнат», спеціально обладнаних приміщень для проведення інтерв'ю та опитувань дітей-свідків або потерпілих у кримінальних провадженнях;
 - проведення нарад, круглих столів, науково-практичних конференцій, навчальні візити прокурорів до зарубіжних країн, спільного навчання працівників органів прокуратури, дізнавачів, слідчих, судових експертів та співробітників ДБР, спеціалізоване навчання психологів;
 - формування Реєстрів даних про психологів;
 - участь у міжвідомчих програмах, спрямованих на забезпечення комплексного підходу до захисту дітей, включно з психологічною, соціальною і правовою підтримкою та ін. [4].
- Слід зауважити, що не зважаючи на те, що Україна активно впроваджує стандарти правосуддя дружнього до дитини, є ряд викликів у цій сфері: недостатнє законодавче забезпечення впровадження правосуддя дружнього до дитини (зокрема, частина проєктів носить пілотний характер); відсутність спеціалізованої інфраструктури; недостатній рівень знань дитячої психології у спеціалістів залучених до впровадження правосуддя дружнього до дитини; стереотипне ставлення до дітей-правопорушників; нестача ресурсів для реабілітації та ресоціалізації дітей, які перебувають у «конфлікті із законом»; інституційна недовіра до органів прокуратури; відсутність ефективного комплексного підходу; проблеми з адаптацією міжнародних практик; недостатнє інформування громадськості про перспективи впрова-

дження правосуддя дружнього до дитини та ін [16, с. 227].

Висновки. Передумовами впровадження правосуддя дружнього до дитини в Україні стало ряд проблемних аспектів здійснення правосуддя за участю дітей, подолання яких шляхом впровадження в Україні правосуддя дружнього до дитини, в т.ч. зумовлене необхідністю забезпечення ефективної реалізації відповідних міжнародних стандартів цієї сфери. Особливого значення для впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини мають відповідні міжнародні нормативно-правові акти, зокрема, Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, а на національному рівні основою такого впровадження стали відповідні накази Мінюсту України, МВС, Офісу Генерального прокурора та пілотні проєкти відновлення неповнолітніх правопорушників, залучення психологів та центри надання безоплатної правової допомоги, імплементація міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини та ін [13, с. 134]. Зокрема, дані НПА містять норми щодо особливого підходу до дітей, які є учасниками проваджень, забезпечення їхніх прав на захист, створення належних умов для дотримання стандартів, які зменшують травматизацію дітей під час юридичних процедур, забезпечення конфіденційності інформації про дитину, а також

зменшення негативного впливу правосуддя на психіку дітей і допомогу їм в успішній інтеграції у суспільство після «конфлікту із законом». Органи прокуратури активно впроваджують міжнародні стандарти правосуддя дружнього до дитини, шляхом низки важливих ініціатив, зокрема, були розроблені Директиви щодо кримінальних проваджень за участю дітей, укладено Меморандум про взаєморозуміння для сприяння впровадженню моделі «Barnahus» в Україні, запущено процес створення спеціальних «зелених кімнат», активно проводяться навчальні заходи, наради та науково-практичні конференції, організовують візити до зарубіжних країн для обміну досвідом, участь органів прокуратури в міжвідомчих програмах, які надають комплексну психологічну, соціальну та правову підтримку дітям, що забезпечує більш ефективний захист їхніх прав та інтересів в рамках правосуддя. Поряд з цим існує ряд викликів щодо впровадження стандартів правосуддя дружнього до дитини в Україні, подолання яких вимагає комплексних змін, які включатимуть законодавчі реформи, навчання спеціалістів, створення сучасної інфраструктури та підвищення обізнаності суспільства. Лише за умови цілеспрямованої роботи прокуратури разом з іншими інституціями можна забезпечити повноцінне впровадження правосуддя, дружнього до дитини в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пархоменко П.І. Прокурор в системі правосуддя дружнього до дитини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С.34-38.
2. Єдині стандарти підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей: Схвалено на засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх (протокол №1 від «15» червня 2021 р.). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/14406/file/Standards%20of%20training%20J4C.pdf> (дата звернення: 01.08.2024)
3. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя: Комітет міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 21.08.2024)
4. Шлях до впровадження правосуддя, дружнього до дитини. Проєкт «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні, Фаза III». URL: <https://rm.coe.int/presentation-of-child-friendly-justice-methodology/1680a9769d> (дата звернення: 20.08.2024)
5. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 11.11.2024)
6. «Їхні голоси мають лунаєти в судовій залі»: Офіс прокурора МКС оновив політику щодо дітей. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/yihni-golosy-mayut-lunaty-u-sudovij-zali-ofis-prokurora-mks-onovyv-polityku-shhodo-ditej/> (дата звернення: 13.08.2024)
7. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора від 01.11.2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 12.08.2024)
8. Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/> (дата звернення: 15.08.2024)

9. Пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 11.08.2024)

10. «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 р. № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text> (дата звернення 01.09.2024)

11. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standartiv-pravosuddya-druznyogo-do-ditini-pravoohoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnii-dokument> (дата звернення: 07.08.2024)

12. Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементации міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність» від 01.06.2023 року № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення: 01.08.2024)

13. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Правові новели № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf

14. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Держава та регіони. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2 С. 42-46. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf

15. Шкута О.О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 49. – С. 132–135. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf>

16. Шкута О.О., Пренько Я.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 26. (3)– С. 223–233. http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26_2022.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Мазепа С. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету,
міжнародний дослідник
Оснабрюцького університету
<https://orcid.org/0000-0003-1282-9089>*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE

Ця стаття присвячена комплексному дослідженню адміністративно-правових механізмів, що застосовуються для забезпечення інформаційної безпеки у системі правоохоронних органів України. В умовах цифрової трансформації державного управління та зростаючих кіберзагроз актуальність захисту інформаційних ресурсів правоохоронної системи набуває критичного значення для національної безпеки країни.

Дослідження базується на аналізі чинного законодавства України у сфері інформаційної безпеки, адміністративного права та правоохоронної діяльності. Методологічну основу роботи становлять порівняльно-правовий, системно-структурний та формально-юридичний методи дослідження, що дозволяють виявити особливості правового регулювання інформаційної безпеки у правоохоронній сфері.

Автором проведено детальний аналіз існуючих адміністративно-правових інструментів захисту інформації у діяльності Національної поліції, Служби безпеки України, прокуратури та інших правоохоронних органів. Особливу увагу приділено механізмам запобігання несанкціонованому доступу до службової інформації, забезпеченню конфіденційності персональних даних та захисту критичної інформаційної інфраструктури.

У статті виявлено основні проблеми сучасної системи адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки правоохоронних органів, включаючи прогалини у законодавчому регулюванні, недостатню координацію між різними відомствами та обмеженість технічних засобів захисту інформації. Проаналізовано фактори, що знижують ефективність існуючих механізмів протидії інформаційним загрозам.

Результати дослідження дозволили сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки у правоохоронній системі. Запропоновано зміни до чинного законодавства, спрямовані на уніфікацію вимог щодо захисту інформації, посилення відповідальності за порушення у сфері інформаційної безпеки та оптимізацію процедур реагування на кіберінциденти.

Практична значимість роботи полягає у можливості використання отриманих висновків для модернізації системи правового регулювання інформаційної безпеки правоохоронних органів України, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності та зміцненню довіри громадян до державних інституцій в умовах цифрового суспільства.

Ключові слова: інформаційна безпека, правоохоронна сфера, кібербезпека, правове забезпечення, адміністративно-правовий аспект, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, євроінтеграція, гармонізація законодавства, міжнародні стандарти, НАТО, Європейський Союз (ЄС), державна інформаційна політика, загрози інформаційній безпеці, імплементація права, суб'єкти інформаційної безпеки, юридична відповідальність, інформаційні правопорушення, пропаганда, штучний інтелект.

This article is devoted to a comprehensive study of administrative and legal mechanisms used to ensure information security in the system of law enforcement agencies of Ukraine. In the context of the digital transformation of public administration and growing cyber threats, the relevance of protecting information resources of the law enforcement system is becoming critical for the national security of the country.

The study is based on the analysis of current Ukrainian legislation in the field of information security, administrative law and law enforcement. The methodological basis of the work is based on comparative legal, systemic and structural, and formal legal research methods which allow identifying the specific features of legal regulation of information security in law enforcement.

The author provides a detailed analysis of the existing administrative and legal instruments for information protection in the activities of the National Police, the Security Service of Ukraine, the Prosecutor's Office and other law enforcement agencies. Particular attention is paid to the mechanisms for preventing unauthorised access to proprietary information, ensuring confidentiality of personal data and protecting critical information infrastructure.

The article identifies the main problems of the current system of administrative and legal support for information security of law enforcement agencies, including gaps in legislative regulation, insufficient coordination between different agencies and limited technical means of information protection. The author analyses the factors that reduce the effectiveness of existing mechanisms for countering information threats.

The results of the study allowed the author to formulate specific proposals for improving the administrative and legal mechanisms for ensuring information security in the law enforcement system. The author proposes amendments to the current legislation aimed at unifying the requirements for information security, strengthening liability for violations in the field of information security and optimising the procedures for responding to cyber incidents.

The practical significance of the work lies in the possibility of using the conclusions obtained to modernise the system of legal regulation of information security of law enforcement agencies of Ukraine, which will help to increase the efficiency of their activities and strengthen public trust in state institutions in a digital society.

Key words: *information security, law enforcement, cybersecurity, legal support, administrative-legal aspect, criminal liability, administrative liability, European integration, harmonization of legislation, international standards, NATO, European Union (EU), state information policy, information security threats, implementation of law, subjects of information security, legal liability, information offenses, propaganda, artificial intelligence.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується інтенсивними процесами цифровізації державного управління та правоохоронної діяльності, що обумовлює принципово нові виклики у сфері захисту інформаційних ресурсів, кіберзлочинців та іноземних спецслужб. У цих умовах формування ефективної системи адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки набуває стратегічного значення для підтримки правопорядку та захисту національних інтересів держави.

Інтеграція України в європейський правовий простір пред'являє додаткові вимоги до системи захисту інформації в правоохоронній сфері. європейських стандартів захисту інформації.

Практична значущість дослідження адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки в правоохоронній системі визначається гострою потребою у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства. відомствами. Вирішення цих проблем потребує комплексного наукового підходу до дослідження адміністративно-правових аспектів захисту інформації у правоохоронній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки

в правоохоронній системі привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. [2, 3]. Проте специфіка адміністративно-правових механізмів у правоохоронній сфері залишається недостатньо вивченою у контексті сучасних викликів цифрової трансформації.

Європейські дослідники, зокрема Дж. Андерсон, М. Фіннеган та С. Лодж, зосередили увагу на аналізі інституційних аспектів забезпечення кібербезпеки у правоохоронних органах країн ЄС [4, 5]. Їх роботи демонструють важливість створення спеціалізованих підрозділів з боротьби з кіберзлочинністю реаліям потребує додаткового наукового обґрунтування з урахуванням особливостей національної правової системи.

На окрему увагу заслуговують дослідження учених Ментух Н, Шевчук О. присвячені адміністративно-правовим аспектам інформаційної безпеки [6, 7]. інформаційної безпеки в українському контексті

Американські дослідники Р. Кларк і С. Ландау у своїх фундаментальних працях проаналізували взаємозв'язок між технологічними інноваціями та правовим регулюванням кібербезпеки [8, 9]. самостійного дослідження механізмів імплементації міжнародних стандартів

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про наявність значної прогалини в дослідженні комплексних адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки саме в правоохоронній системі Украї-

ни, викликів інформаційної безпеки.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є комплексне дослідження адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки у правоохоронній системі України з подальшою розробкою науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення в умовах сучасних викликів цифрової трансформації та європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Правові основи забезпечення інформаційної безпеки в правоохоронній системі України формуються комплексом нормативно-правових актів різного рівня. Конституція України у статті 32 гарантує право кожного на захист персональних даних, що створює конституційну основу для розвитку системи інформаційної безпеки [10]. Проте специфіка правоохоронної діяльності потребує додаткового правового регулювання, що враховує особливості опрацювання службової інформації.

Ключову роль у формуванні адміністративно-правових механізмів інформаційної безпеки відіграє Закон України «Про захист персональних даних», який імплементує основні положення європейського законодавства в національну правову систему [12]. Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента, визначає основні напрямки державної політики у сфері захисту кіберпростору [13].

Міжнародно-правові стандарти інформаційної безпеки формуються під впливом документів Європейського Союзу, зокрема Загального регламенту захисту даних (GDPR) [14]. Конвенція Ради Європи про злочинність у сфері комп'ютерної інформації (Будапештська конвенція) встановлює міжнародні стандарти боротьби з кіберзлочинністю [15].

Організаційна структура забезпечення інформаційної безпеки в правоохоронній системі України характеризується певною фрагментарністю повноважень між різними органами. Національна поліція України через Департамент кіберполіції здійснює розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій [16]. Такий розподіл повноважень потребує ефективних механізмів координації та взаємодії між різними відомствами.

Адміністративно-правові процедури реагування на інциденти інформаційної безпеки в правоохоронних органах регулюються комплексом відомих нормативних актів. специфіку сучасних кіберзагроз та вимагають актуалізації відповідно до міжнародних стандартів реагування на кіберінциденти.

Система адміністративної відповідальності за порушення у сфері інформаційної безпеки ґрунтується на положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення [20]. Особливості правового регулювання обробки біометричних даних у правоохоронній діяльності вимагають особливої уваги в контексті забезпечення інформаційної безпеки. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, що засвідчують особу або її спеціальний статус», встановлює правові основи обробки біометричних даних. Правоохоронні органи отримують доступ до цих даних у встановленому законом порядку, що створює додаткові ризики для інформаційної безпеки та потребує посилення заходів захисту.

Транскордонне співробітництво у сфері інформаційної безпеки регулюється міжнародними угодами та двосторонніми договорами про правову допомогу. Європол та Інтерпол розробили спеціальні процедури обміну інформацією про кіберзагрози та координацію міжнародних розслідувань. Для українських правоохоронних органів участь у цих механізмах потребує забезпечення відповідного рівня захисту інформації та гармонізації національних стандартів із міжнародними вимогами. (Таблиця 1)

Технічні стандарти інформаційної безпеки у правоохоронній системі визначаються нормативними документами Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації. Національний стандарт України ДСТУ ISO/IEC 27001:2015 визначає вимоги до систем управління інформаційною безпекою. Правоохоронні органи зобов'язані впроваджувати ці стандарти у своїй діяльності, що потребує значних фінансових та організаційних ресурсів та відповідного адміністративно-правового забезпечення процесу впровадження.

Перспективи розвитку адміністративно-правових механізмів забезпечення інформацій-

Таблиця 1

Транскордонне співробітництво у сфері інформаційної безпеки

Аспект	Регулювання	Інституції/Механізми	Приклади для України	Проблеми/Виклики
Міжнародні угоди	- Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, 2001)	- Європол, Інтерпол, ENISA	- Україна ратифікувала Будапештську конвенцію у 2015 р.	- Необхідність адаптації національного законодавства до стандартів конвенції.
	- Директива ЄС NIS2 (2022) про заходи високого рівня кібербезпеки	- Групи з реагування на кіберінциденти (CSIRTs)	- Участь у європейській мережі CSIRTs (наприклад, через Держспецзв'язку)	- Дефіцит кваліфікованих фахівців для відповідності вимогам NIS2.
Двосторонні угоди	- Угоди про правову допомогу (наприклад, між Україною та США, Польщею)	- Двосторонні робочі групи	- Спільні навчання з НАТО (наприклад, проект TURBO Erasmus+)	- Недостатня інтеграція національних баз даних із міжнародними системами.
Обмін інформацією	- Протоколи Європолу щодо швидкого обміну даними про кіберзагрози	- Система I-CAN (Інтерпол)	- Підключення українських правоохоронних органів до платформи Europol's EC3	- Ризики втрати конфіденційності під час транскордонного обміну.
Гармонізація стандартів	- ISO/IEC 27001 (міжнародний стандарт інформаційної безпеки)	- Національні органи стандартизації	- Впровадження ISO-стандартів у критичній інфраструктурі (енергетика, фінанси)	- Відсутність єдиного національного органу з кібербезпеки для координації.
Кейси співпраці	- Операція «Темна мережа» (2023) – спільне розслідування Європолу та ФБР	- Спільні кіберполіцейські операції	- Участь СБУ в операції з виявлення ботнетів (за підтримки EU4PAR)	- Політичні обмеження у співпраці з окремими країнами (наприклад, РФ).
Наукові дослідження	- Публікації у журналах (наприклад, <i>Central European Management Journal</i>)	- Академічні мережі (наприклад, TURBO Erasmus+)	- Дослідження О. Шевчук про міжнародний захист цифрових прав дітей (2023)	- Недостатнє фінансування прикладних досліджень у сфері кібербезпеки.

Джерело. Складено автором за матеріалами: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-un-cooperation/>

ної безпеки у правоохоронній системі України пов'язані з необхідністю адаптації до сучасних технологічних трендів. Впровадження штучного інтелекту, машинного навчання та великих даних у правоохоронну діяльність створює нові виклики для інформаційної безпеки. Це потребує розробки відповідних правових механізмів, які б забезпечували баланс між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом прав громадян у цифровому середовищі.

Висновки. Проведення дослідження адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки у правоохоронній системі України дозволило встановити, що існуюча нормативно-правова база характеризується фрагментарністю регулювання та недостатньою адаптацією до сучасних викликів цифрової доби. Аналіз чинного законодавства виявив значні прогалини у правовому регулюванні

процедур обробки та захисту інформації правоохоронними органами, відсутність єдиних стандартів інформаційної безпеки для різних відомств та неефективність механізмів міжвідомчої координації. Особливо критичною є неузгодженість між вимогами національного законодавства та міжнародними стандартами захисту персональних даних, що створює правові ризики для міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Організаційно-функціональний аналіз системи забезпечення інформаційної безпеки продемонстрував наявність дублюючих повноважень між різними правоохоронними органами та відсутність ефективних механізмів координації їхньої діяльності. Розподіл відповідальності за різні аспекти інформаційної безпеки між Національною поліцією, Службою безпеки України та Державною службою спеціаль-

ного зв'язку створює адміністративні бар'єри для оперативного реагування на кіберінциденти та знижує загальну ефективність системи захисту. Встановлено, що існуючі процедури виявлення, розслідування та усунення наслідків порушень інформаційної безпеки не відповідають сучасним вимогам та потребують кардинальної модернізації з урахуванням найкращих міжнародних практик.

Порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду засвідчив перспективність адаптації європейських моделей адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки до українських умов. Особливо цінним є досвід створення спеціалізованих агенцій з кібербезпеки, запровадження єдиних технічних стандартів захисту інформації та формування ефективних механізмів державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки. Водночас механічне копіювання зарубіжних підходів без урахування специфіки української адміністративно-правової традиції та сучасних геополітичних викликів може виявитися

неефективним, що зумовлює необхідність розробки оригінальних правових рішень.

На основі проведеного дослідження обґрунтовано, що вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки у правоохоронній системі України потребує комплексного підходу, що включає: ухвалення спеціального закону про інформаційну безпеку правоохоронних органів; створення єдиного координаційного органу у сфері кібербезпеки; гармонізацію національного законодавства із вимогами європейських стандартів захисту даних; запровадження єдиних технічних стандартів та процедур забезпечення інформаційної безпеки; посилення адміністративної відповідальності порушення у цій сфері. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності, зміцненню довіри громадян до державних інститутів та забезпеченню відповідності української правової системи міжнародним стандартам інформаційної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко В.М. Адміністративно-правові засади інформаційної безпеки в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2020. 368 с.
2. Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної безпеки: теорія і практика. Київ: Логос, 2019. 422 с.
3. Швець М.Я. Інформаційна безпека в системі державного управління України. Харків: Право, 2021. 298 с.
4. Anderson J. Cybersecurity in European Law Enforcement: Challenges and Opportunities. *European Journal of Security Research*. 2022. Vol. 7. P. 45-62.
5. Finnegan M., Lodge S. *Digital Policing and Information Security in the EU*. Cambridge University Press, 2021. 334 p.
6. Шевчук О., Ментух Н.Ф. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Випуск 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf
7. Mentukh, N., & Shevchuk, O. (2023). Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*, 1(1), 4-17.
8. Clarke R. Cyber War and Peace: Hacking Can Reduce Real-World Violence. *Foreign Affairs*. 2021. Vol. 100(3). P. 132-146.
9. Landau S. *Listening In: Cybersecurity in an Insecure Age*. Yale University Press, 2020. 387 p.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
12. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 17. Ст. 990.
14. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119/1.

15. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). Council of Europe Treaty Series. 2001. No. 185.
16. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
17. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.
18. Про державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3475-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 258.
19. Типовий порядок організації та проведення робіт із створення комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі: затв. наказом Адміністрації Держспецзв'язку України від 28 березня 2012 року № 123. Офіційний вісник України. 2012. № 38. Ст. 1470.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Манжула А. А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

Сокурєнко О. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

FORMATION OF A SECURITY ENVIRONMENT IN THE PUBLIC INFORMATION SPHERE AS AN ELEMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING NATIONAL SECURITY: THE ROLE OF PUBLIC AUTHORITIES AND ACCESS TO PUBLIC INFORMATION

У статті здійснено комплексне дослідження адміністративно-правового механізму формування безпечового середовища в публічно-інформаційній сфері України, що в сучасних умовах цифрової трансформації та зовнішньої агресії набуває критичного значення для забезпечення національної безпеки. Проаналізовано природу сучасного інформаційного суспільства, в якому інформація виступає ключовим ресурсом влади, а її захист – основою державної стійкості до деструктивних впливів. Визначено основні функції інформаційного простору (інтегруючу, комунікативну, актуалізуючу, геополітичну) та їхній вплив на публічне управління.

Особливу увагу приділено правовому забезпеченню доступу до публічної інформації, що розглядається як елемент демократичного врядування та водночас – як складник системи національної безпеки. Визначено виклики, пов'язані з необхідністю балансування між відкритістю інформації та захистом державної таємниці, персональних даних, службової інформації. Розкрито роль адміністративного права у встановленні нормативних меж інформаційного обміну, контролю за його змістом та відповідальністю за поширення деструктивної інформації.

У статті також висвітлено питання боротьби з інформаційними загрозами в умовах воєнного стану, зокрема протидії дезінформації, інформаційним операціям ворога, поширенню пропаганди та маніпулятивних наративів. Акцентовано увагу на недостатності нормативно-правового забезпечення у сфері інформаційної безпеки, а також на потребі прийняття цілісного законодавчого акта, спрямованого на протидію інформаційним загрозам і захист інтересів держави в цифровому середовищі.

Окремий акцент зроблено на розвитку медіаграмотності населення як складової інформаційної стійкості суспільства. Визначено роль держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів у формуванні критичного мислення, здатності до аналізу інформації та протидії фейкам. Зроблено висновок про необхідність формування системного адміністративно-правового механізму, що дозволить забезпечити рівновагу між свободою інформації та її безпекою, тим самим зміцнюючи фундамент демократії та обороноздатності України.

Ключові слова: *безпечове середовище, публічно-інформаційна сфера, інформаційна сфера, адміністративно-правовий механізм, національна безпека, публічна влада, публічна інформація, інформаційні загрози, інформаційна безпека, доступ до публічної інформації.*

The article carries out a comprehensive study of the administrative and legal mechanism for the formation of a security environment in the public information sphere of Ukraine, which in the modern conditions of digital transformation and external aggression is becoming critical for ensuring national security. The nature of the modern information society is analyzed, in which information is a key resource of power, and its protection is the basis of state resistance to destruc-

tive influences. The main functions of the information space (integrating, communicative, actualizing, geopolitical) and their impact on public administration are determined.

Special attention is paid to the legal provision of access to public information, which is considered as an element of democratic governance and at the same time as a component of the national security system. The challenges associated with the need to balance the openness of information and the protection of state secrets, personal data, and official information are identified. The role of administrative law in establishing regulatory boundaries for information exchange, control over its content, and responsibility for the dissemination of destructive information is revealed.

The article also highlights the issue of combating information threats under martial law, in particular, countering disinformation, enemy information operations, the spread of propaganda and manipulative narratives. The article focuses on the inadequacy of regulatory and legal support in the field of information security, as well as the need to adopt a comprehensive legislative act aimed at countering information threats and protecting the interests of the state in the digital environment.

A special emphasis is placed on the development of media literacy of the population as a component of the information stability of society. The role of the state, civil society and international partners in the formation of critical thinking, the ability to analyze information and counteract fakes is determined. The conclusion is made about the need to form a systemic administrative and legal mechanism that will ensure a balance between freedom of information and its security, thereby strengthening the foundation of democracy and defense capability of Ukraine.

Key words: *security environment, public information sphere, information sphere, administrative and legal mechanism, national security, public authority, public information, information threats, information security, access to public information.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах гібридних загроз, інформаційної війни та цифрової трансформації суспільства формування безпекового середовища в публічно-інформаційній сфері набуває особливого значення. Національна безпека все більше залежить не лише від військових, економічних чи енергетичних факторів, а й від рівня інформаційної захищеності, прозорості діяльності органів публічної влади та гарантування права громадян на доступ до публічної інформації. Водночас спостерігається проблема недостатньої координації між суб'єктами публічної адміністрації у сфері інформаційної політики, відсутність цілісного адміністративно-правового механізму протидії інформаційним загрозам, а також зловживання правом на інформацію, що може створювати ризики для державної безпеки.

Наразі постає необхідність комплексного наукового осмислення ролі публічної влади в процесі забезпечення балансу між відкритістю інформації та її захистом, з урахуванням вимог верховенства права, демократичних стандартів і національних інтересів. Актуальним є також вивчення адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких формується та підтримується безпечне публічно-інформаційне середовище як складова системи національної безпеки.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблематика інформаційної безпеки та

доступу до публічної інформації розглядається в наукових працях українських та зарубіжних дослідників, зокрема у контексті захисту національних інтересів, прав людини і демократичного врядування. Значний внесок у дослідження питань національної безпеки в інформаційній сфері зробили такі вчені, як О. Бандурка, В. Цимбалюк, О. Петрик, Ю. Шемшученко, які акцентують увагу на необхідності належного правового регулювання інформаційних процесів та кіберзахисту.

Питання публічної інформації та ролі органів публічної влади в забезпеченні її доступності досліджувалися в роботах І. Коліушко, Є. Шульги, М. Смоковіча, Н. Кузнецової, які зосереджують увагу на адміністративно-правовому регулюванні відкритості влади, транспарентності управлінських процесів та захисті персональних даних.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад формування безпекового середовища в публічно-інформаційній сфері як складової механізму забезпечення національної безпеки України, з акцентом на роль публічної влади в реалізації права на доступ до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство характеризується високим ступенем відкритості комунікацій, інтенсивністю обміну даними, цифровізацією публічного управління

та збільшенням ролі інформації як ключового ресурсу влади. Інформаційний простір суспільства характеризується суб'єктами й співтовариствами, завдяки відсутності меж і своїй віртуальності є інтеграційним механізмом організаційних структур [1, с. 22].

Основними функціями, що нині виконує інформаційний простір, є такі: інтегруюча – об'єднання в просторово-комунікативне й соціокультурне середовище різних видів діяльності (економічної, соціальної, культурної, політичної); комунікативна – створення особливого середовища транскордонної, інтерактивної й мобільної комунікації різних суб'єктів, у межах якої вони здійснюють інформаційний обмін; актуалізуюча – актуалізація інтересів різних суб'єктів діяльності в інформаційному просторі шляхом реалізації ними інформаційної політики; геополітична – формування власних ресурсів і зміна значущості традиційних ресурсів, створюючи нове середовище геополітичних відносин і конкуренції [2].

Інформаційна сфера є рушієм розвитку постіндустріального суспільства та активно впливає на стан економічної, політичної, оборонної й інших складових національної безпеки [1, с. 22].

Водночас інформаційна сфера стає одним із найбільш уразливих сегментів національної безпеки, що потребує ефективного адміністративно-правового реагування з боку держави, зокрема шляхом формування безпекового середовища в межах публічно-інформаційної політики. У цьому контексті адміністративно-правовий механізм виступає провідним інструментом впорядкування відносин між суб'єктами публічної влади, громадянами, медіа та іншими учасниками інформаційного обміну, а також запобігання деструктивному впливу інформаційних загроз.

Публічно-інформаційне середовище можна визначити як простір функціонування інформації, яка створюється, циркулює та споживається в межах публічного управління з дотриманням принципів відкритості, прозорості, підзвітності, безпеки та прав людини. Формування безпекового інформаційного середовища у публічній сфері передбачає не лише забезпечення технічного та правово-

го захисту інформації, а й вибудову системи прозорого інформування громадськості, організації державного моніторингу інформаційного простору, розбудови цифрових інституцій та зміцнення довіри до органів влади. У цьому аспекті особливої ваги набуває роль адміністративного права як нормативної основи регулювання інформаційних процесів у публічному секторі.

Одним із ключових компонентів цього механізму є правове забезпечення доступу до публічної інформації. Згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації», право на інформацію є невід'ємним елементом демократичного врядування, що гарантує громадянам можливість здійснювати суспільний контроль над владою [3]. Водночас у контексті національної безпеки постає проблема узгодження права на інформацію з необхідністю збереження державної таємниці, службової інформації та персональних даних. Таке балансування є предметом як адміністративного регулювання, так і конституційної юриспруденції. Зокрема, рішення Конституційного Суду України неодноразово підкреслювали необхідність пропорційності обмежень доступу до інформації в демократичному суспільстві.

Іншим важливим аспектом формування безпекового середовища є протидія інформаційним загрозам, що набули системного характеру в умовах повномасштабної військової агресії російської федерації проти України. У 2022–2024 рр. інформаційний фронт став невід'ємною складовою збройного протистояння, що включає не лише масштабні кібероперації, а й цілеспрямовані кампанії дезінформації, підрив авторитету державних інституцій, дискредитацію міжнародної підтримки України. Протидія цим викликам потребує комплексного адміністративно-правового реагування – від ухвалення стратегічних документів, таких як Стратегія кібербезпеки та Стратегія інформаційної безпеки України, до впровадження практичних механізмів блокування ворожих інформаційних ресурсів, зупинення проросійських медіа та формування єдиного державного комунікаційного голосу в умовах воєнного стану.

У контексті цього, цілком слушною є позиція А.А. Головка, який акцентує увагу

на тому, що низький рівень спроможності держави ефективно протидіяти інформаційним загрозам, а також низька якість кримінального переслідування за скоєння злочинів, пов'язаних із пропагандою війни, значною мірою є наслідком незавершеності процесу формування нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки. Зокрема, досі перебувають на стадії доопрацювання проекти законів «Про засади інформаційної безпеки України» та Концепції інформаційної безпеки України [4].

У цьому зв'язку видається актуальним повернення до питання розробки та прийняття єдиного комплексного законодавчого акта у сфері протидії інформаційним загрозам, запобігання і переслідування пропаганди війни, а також забезпечення інформаційної безпеки держави. Такий закон має ґрунтуватися як на загальноновизнаних принципах міжнародного права, так і на специфіці сучасних національних викликів, та включати положення щодо недопущення дискримінації стосовно української держави, її народу, територіальної цілісності й національної гідності в інформаційному просторі [4].

Органи публічної влади, насамперед Кабінет Міністрів України, Міністерство культури та інформаційної політики, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, виконують функції суб'єктів публічної інформаційної політики та безпекового реагування. Їхні повноваження визначаються низкою нормативно-правових актів, серед яких можна виокремити: Закон України «Про національну безпеку України» [5], «Про основи національного спротиву» [6], «Про інформацію» [7], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [8]. Водночас на рівні правозастосування спостерігається недостатня координація між суб'єктами, а також потреба в гармонізації норм адміністративного законодавства з реаліями цифрового інформаційного простору.

Особливої уваги заслуговує адміністративно-правовий інструментарій формування медіаграмотності населення як складової інформаційної стійкості суспільства.

Науковці Ю.Горбань та О.Олійник зазначають, що в останні роки «середовище масо-

вих комунікацій і способи залучення громадян до політичної культури докорінно змінилися. Взаємозв'язок між споживанням, здатністю використовувати, інтерпретувати медіапродукцію та політичною залученістю став складним. Наявні кілька тенденцій, які створюють нагальну потребу в розвитку медіаграмотності для сприяння кращому функціонуванню демократії. Ці тенденції, зокрема, охоплюють зміну середовища засобів масової інформації, поширення дезінформації, а також зниження довіри до професійних медіа та журналістики» [9, с. 203]. Вчені акцентують увагу на тому, що «ситуація в цій сфері виявилася досить напруженою під час війни, коли росія використовувала інформаційні потоки як засіб просування пропаганди й інформаційної агресії, насадження наративів [10, с. 96]. Такі заходи мають бути орієнтовані не лише на зменшення впливу пропаганди, а й на формування критичного мислення, здатності громадян аналізувати інформацію, перевіряти джерела, розрізняти факти і фейки. Сюди входять державні освітні програми, міжсекторальні проекти у співпраці з громадськими організаціями, міжнародними партнерами (наприклад, за участі Ради Європи, ЮНЕСКО, Європейського Союзу).

Висновки. Отже, формування безпечового середовища в публічно-інформаційній сфері є не лише завданням суто технічного чи адміністративного характеру, а й складним політико-правовим процесом, що поєднує елементи відкритості влади, дотримання прав людини, інформаційної гігієни та протидії ворожим впливам. В умовах сучасних викликів держава повинна сформувати системний адміністративно-правовий механізм, який забезпечить гармонійне співвідношення свободи інформації та її безпеки, зміцнюючи цим фундамент демократичного розвитку та обороноздатності України.

У цьому контексті особливої актуальності набуває вироблення практичних кроків із вдосконалення адміністративно-правового механізму формування безпечового середовища в публічно-інформаційній сфері. Насамперед доцільним є створення єдиного координаційного центру з питань інформаційної безпеки, що забезпечуватиме узгодження дій

між державними органами, які відповідають за реалізацію відповідної політики. Такий орган має бути наділений повноваженнями щодо моніторингу інформаційного простору, формування аналітичних звітів, координації протидії інформаційним операціям та забезпечення оперативного реагування на інформаційні загрози.

Окрему увагу слід приділити цифровій трансформації процедур адміністративного регулювання у сфері публічної інформації. Необхідно розробити сучасні інформаційно-аналітичні платформи, які забезпечать автоматизований облік і обробку запитів на інформацію, контроль за дотриманням строків надання відповідей, а також зберігання архівів комунікації між державними органами й громадянами.

У сфері медіаграмотності та підвищення інформаційної стійкості громадянського суспільства потрібне системне впровадження освітніх програм, які формуватимуть навички критичного мислення, цифрової гігієни та протидії маніпулятивним впливам. Такі про-

грами повинні реалізовуватись як у закладах освіти, так і через публічні онлайн-курси, тренінги для представників державного сектору, журналістів, громадських активістів.

Не менш важливою є розробка критеріїв і процедур ідентифікації контенту, який становить інформаційну загрозу, з чітким розмежуванням між легітимним вираженням думок і проявами ворожої пропаганди. Встановлення таких критеріїв має ґрунтуватися на практиці Європейського суду з прав людини, що забезпечить дотримання балансу між безпекою і свободою слова.

Таким чином, ефективне формування безпечового середовища у публічно-інформаційній сфері потребує цілісного підходу, що поєднує інституційну реформу, цифрову модернізацію, правову визначеність і розвиток суспільної культури споживання інформації. Це дозволить посилити стійкість держави до зовнішніх впливів, забезпечити верховенство права та сприяти утвердженню демократичних засад публічного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубняк К. А. Інформаційний простір: структура та функціональні параметри. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.*, 2015 р. № 4 (24). С. 21-25.
2. Поняття інформаційного простору. URL: http://pidruchniki.-com/1350052747708/informatika/ponyattya_-informatsiyogo_prostoru/
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 20.06.2025).
4. Коруц У. Запобігання та протидія пропаганді війни та інформаційним загрозам в Україні. *Публічне право.* 2020. № 2 (38). С. 80-87.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 20.07.2025).
6. Про основи національного спротиву: Закон України від 17 липня 2021р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення 20.07.2025).
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20250614#Text> (дата звернення 15.06.2025).
8. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.06.2025).
9. Горбань, Ю., Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни. *Український інформаційний простір*, 2024, № (1(13), С. 194–205. [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50717/https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(13\).2024.300896](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50717/https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(13).2024.300896) (дата звернення 20.06.2025).
10. Руцький С.В. Медіаграмотність як фактор розповсюдження політичної інформації. *Науковий журнал «Політікус»*. 2025. № 1. С. 94-99.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Швайка Д. М.,
*аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

АКТУАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ З СУБ'ЄКТАМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

CURRENT ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF PUBLIC ENGAGEMENT WITH SECURITY AND DEFENSE SECTOR ENTITIES IN UKRAINE

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових форм співпраці громадянського суспільства зі структурами безпеки та оборони. Обґрунтовано актуальність теми в контексті потреби законодавчого впорядкування участі населення щодо захисту держави, що зумовлена змінами владних інституцій під впливом повномасштабної збройної агресії.

Розкрито функціональне значення таких юридичних елементів у забезпеченні прозорості, підзвітності та оперативної спроможності державних органів, відповідальних за стратегічне планування. Виокремлено й схарактеризовано основні напрями – робота в консультативно-дорадчих утвореннях, механізми громадського контролю за владними рішеннями, антикорупційний нагляд, а також моніторинг у сфері оборонних публічних закупівель, зокрема постачання зброї, амуніції, техніки, продовольства та індивідуальних засобів захисту.

Окремо проаналізовано волонтерську й благодійну активність як ключовий чинник підтримки функціонування сектору оборони. Підкреслено її роль у мобілізації людських і матеріальних ресурсів, підтримці військових формувань, організації логістики, медичному супроводі, евакуаційних операціях та інформаційно-психологічному спротиві. Волонтерські ініціативи компенсують адміністративну неефективність, доповнюють соціальну зв'язність і часто виступають ініціаторами управлінських рішень.

Звернено увагу на неповноту адміністративно-правового регулювання, колізії між режимами публічного порядку та свободою громадських ініціатив, обмежену дієвість засобів зворотної комунікації з владними структурами. Встановлено, що чинна нормативна база не містить систематизованої класифікації форм залучення громадян, не гарантує узгодженості процедур реалізації взаємодії.

Зроблено висновок про необхідність оновлення правових засад публічної участі в оборонному секторі та формування інтегрованої моделі співпраці держави з громадянським суспільством у період воєнного стану. Це передбачає конкретизацію юридичного інструментарію і практичних форматів співпраці, які залишаються дієвими в умовах зовнішнього тиску та обмежених національних ресурсів.

Ключові слова: *військові формування; волонтерська діяльність; громадський контроль; громадянське суспільство; комунікація з населенням; національна безпека; оборонні закупівлі; органи публічної влади; правоохоронні структури; протидія корупції.*

The article presents a comprehensive analysis of the administrative and legal forms of cooperation between civil society and the security and defense structures. The relevance of the topic is substantiated in the context of the need to legally regulate public participation in state protection, which arises from the transformation of government institutions under the impact of full-scale armed aggression.

The functional significance of these legal instruments is revealed in ensuring transparency, accountability, and operational capacity of state bodies responsible for strategic planning. The main directions are identified and characterized: participation in advisory and consultative entities, mechanisms of public oversight over authoritative decisions, anti-corruption supervision, and monitoring in the field of defense-related public procurement.

Special attention is given to volunteer and charitable activity as a key factor in maintaining the operational capacity of the defense sector. Its role is emphasized in mobilizing human and material resources, supporting military units, organizing logistics, providing medical assistance, conducting evacuation missions, and contributing to information and psychological resistance. Volunteer initiatives compensate for administrative inefficiency, strengthen social cohesion, and often act as initiators of managerial decisions.

Attention is drawn to the incomplete administrative and legal regulation, conflicts between public order regimes and civil initiatives, and the limited effectiveness of feedback mechanisms with public authorities. It is established that the current legal framework lacks a systematic classification of public engagement forms and fails to ensure procedural coherence in state–society cooperation.

The conclusion highlights the necessity of renewing the legal foundations of public participation in the defense domain and developing an integrated model of state–civil society cooperation under martial law. This requires the specification of legal tools and practical cooperation formats that remain effective under external pressure and limited national resources.

Key words: *anti-corruption supervision; armed forces; civil society; communication with the population; defense procurement; law enforcement agencies; national security; public authorities; public oversight; volunteer activity.*

Постановка проблеми. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у розвитку держави, зокрема у сфері безпеки й оборони. В умовах збройної агресії актуалізувалась потреба у впорядкуванні адміністративно-правових форм взаємодії з безпековими органами. Передусім йдеться про напрями, що мають прикладне значення для функціонування країни у воєнний період. До них належать громадський контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки, аудит закупівель, антикорупційні механізми, а також волонтерська участь, що забезпечує ресурсну й логістичну підтримку оборонних структур. Попри значну практичну вагу, чинні нормативні та наукові підходи залишаються розпорошеними. Відсутність узагальненої системи форм співпраці гальмує дієве залучення громадськості до безпекових процесів, що зумовлює потребу в аналітичному перегляді відповідної правової конструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адміністративно-правового гарантування функціонування сектору безпеки та оборони України, зокрема питання структури, компетенції та публічно-правового статусу його суб'єктів, активно розробляється в межах сучасної юридичної науки. Окрему увагу приділено ключовим формам реалізації публічно-владних повноважень, інституційній взаємодії та правовим моделям співпраці з громадянським суспільством. У цьому контексті показовими є напрацювання С. Гордієнка, М. Глуха, В. Омельчука, Г. Ситника, К. Ізбаша, Д. Рудницького, А. Савкова, В. Смолянюка, М. Стрюка, К. Возняковської, О. Дзьобань, С. Домбровської, А. Рубана, В. Шведа; нові дисертаційні дослідження В. Безеги, І. Дороніна, В. Копанчука, Ю. Мех, В. Пашинського.

Метою дослідження є детальний аналіз і систематизація ключових адміністратив-

но-правових форм взаємодії громадянського суспільства з органами безпеки й оборони, зосереджуючись на механізмах громадського контролю, антикорупційних практиках, прозорості публічних закупівель та волонтерській участі.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна загальна теорія права категорію «форми» розкриває у вигляді зовнішнього способу вираження дії, що мають нормативне значення. Виконує функцію впорядкування змісту організації зв'язку через чітку, структуровану оболонку, яка мінімізує ризики довільного трактування і викривлення юридичних наслідків [1, с. 114]. З огляду на вказане, адміністративно-правові форми взаємодії громадянського суспільства з органами безпеки та оборони – закріплені законодавством способи зовнішнього вираження дій органів публічної влади, які визначають структуру залучення недержавних інституцій до процесів створення і впорядкування елементів національної безпеки й обороноздатності країни.

Нині передусім ключовим залишається порядок громадського контролю, що становить підґрунтя демократичного цивільного нагляду за діяльністю силових органів і відповідних інституцій. У цьому сенсі пріоритетними є заходи з протидії корупції, незалежний аудит використання бюджетних коштів, підтримання відкритості проведення публічних закупівель, покращення векторів прийняття адміністративних актів і здійснення розпорядчих дій.

Сутність адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю органів публічної влади полягає в сукупності правових засобів, спрямованих на налагодження стабільного соціального середовища, необхідного для реалізації конституційного права громадян в управлінні державними й суспільними

справами. У цьому контексті, погоджуємося, що вирізняють дві ключові частини означеної правової системи. Перша охоплює різнопланову участь представників суспільства у співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування з метою оцінки ефективності діяльності, дотримання визначених напрямів державної політики, а також виявлення корупційних та інших протиправних проявів з боку владних структур. Друга стосується юридичних аспектів контролю за тим, як суб'єкти владних повноважень застосовують компетенцію з упровадження і застосування правил, орієнтованих на захист правового статусу людини [2, с. 181-182].

Громадський нагляд у сфері національної безпеки та оборони, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», слугує важливим елементом демократичного врядування і виявом активної соціальної позиції з питань діяльності державних інститутів у критично важливих напрямках. Зміст полягає у реальному залученні окремих громадян до системних заходів моніторингу, оцінювання та реагування на дії суб'єктів силового сектору, що в умовах воєнної загрози, набуває особливої ваги у значенні шляхів створення підзвітності та запобігання непрозорим практикам.

У межах чинного правового режиму роль громадськості в контролі за правоохоронними та воєнними утвореннями здійснюється через декілька взаємопов'язаних каналів: структурований (громадські об'єднання, консультативні релізи), представницький (залучення через депутатський корпус місцевих рад) та індивідуальний (звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших органів влади). Законодавчо встановлено, що обмеження таких схем включення можливе лише у випадках, передбачених у зв'язку з доцільністю захисту державної таємниці [3].

Представники медіа, журналісти відіграють роль незалежного ретранслятора публічної інформації, який дає змогу суспільству відстежувати ключові безпекові тренди. Регулярне оприлюднення звітів про діяльність інституцій сектору безпеки, зокрема у вигляді так званих «Білих книг», сприяє підвищенню транспарентності, розвитку обґрунтованих очікувань

людей та зменшенню рівня недовіри до безпеково-оборонних стратегій.

У Законі України «Про Національну поліцію» положення цілого Розділу VIII присвячені засадам громадського контролю. У сукупності встановлюють систему гарантій для врівноваження публічної влади, надання сервісних послуг та охорони прав громадян [4]. Головним елементом визнано дотримання відкритості правоохоронних органів. Керівники поліцейських підрозділів зобов'язані звітувати перед громадськістю про результати діяльності, пояснювати показники статистики, тенденції криміногенної ситуації, заходи зі стабілізації та рівень досягнення визначених пріоритетів. Оприлюднення результатів роботи дозволяє населенню здійснювати оцінку та виявляти ділянки, що потребують додаткової уваги.

У регламентації контрольних функцій громадськості щодо діяльності НАБУ та ДБР законодавець обрав окремий вузький підхід. Зокрема зосередився на створенні спеціалізованих консультативно-дорадчих установ – рад громадського контролю. Законами України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» та відповідними профільними підзаконними актами визначають завдання, структуру, склад і процедури створення цих органів [5; 6].

Спільні антикорупційні дії державних органів і громадянського суспільства є провідним елементом демократичного контролю у сфері публічного управління. Попри тривалі реформи та зовнішню підтримку, рівень сприйняття таких зловживань залишається стабільно високим. Про означене свідчать незаангажовані міжнародні рейтинги та соціологічні опитування.

В Україні діє загальний антикорупційний механізм, побудований на тісному взаємозв'язку трьох основних компонентів: спеціалізованих органів, уповноважених правоохоронних структур й окремих утворень громадянського суспільства. До провідних інституцій належать НАБУ, НАЗК і Вищий антикорупційний суд [7]. Правоохоронні органи загальної компетенції, зокрема поліція, прокуратура, СБУ, спільно працюють з антикорупційними інстанціями в межах єдиного оперативного простору.

У цілому законодавство України передбачає комплексну систему інструментарію представлення громадськості з запобігання корупції. Структурними компонентами є: повідомлення про факти корупційних, пов'язаних порушень; участь у громадських експертизах; подання пропозицій з удосконалення антикорупційного регулювання; організація просвітницьких ініціатив; здійснення контролю за дотриманням антикорупційних норм. Однією з інституційних виразів співпраці є Громадська рада при НАЗК. Сьогодні провідну роль відіграють такі представники громадянського суспільства, як Правозахисна організація «Права людини», Центр політико-правових реформ, Transparency International Ukraine, Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», Центр протидії корупції, Група «Антикорупційна реформа» Реанімаційного пакета реформ.

Наведені недержавні суб'єкти є вирішальними ланками у сфері запобігання та протидії корупції, що працюють над впровадженням європейського врядування. Організації концентрують зусилля на аналітичному та експертному супроводі діяльності антикорупційної інфраструктури, зміцненні спроможності превентивного державного контролю, а також на моніторингу продуктивності діяльності. Окремий напрям охоплює розвиток громадського контролю у сфері публічних закупівель. Значна увага приділяється розробці механізмів конфіскації активів, пов'язаних із російською агресією, та використанню на відбудову інфраструктури.

Одним із базових напрямів створення необхідного фону діяльності органів публічної влади в секторі безпеки та оборони є нормативне закріплення засад відкритості адміністрування публічних фінансів. Вимоги щодо такої прозорості визначено в Бюджетному кодексі України, Законах України «Про відкритість використання публічних коштів», «Про публічні закупівлі», «Про оборонні закупівлі» та ін.

Норми фінансового права передбачають належне інформування громадськості на всіх етапах управління державними ресурсами – від планування до оцінки результатів, зокрема в частині витрат на безпековий і оборонний напрями [8]. Зміст публічних активів охоплює загальні кошториси й матеріальні цінності спе-

ціальних фондів, бюджетних установ, підприємств оборонної промисловості. Громадський контроль посилює сприйняття розпорядчих рішень та допомагає зростанню контрольованості влади.

Інформація про розподіл фінансів надається розпорядниками та одержувачами бюджетних призначень, прикладом, МО України, Генеральним штабом ЗСУ, МВС України. Звітність публікується на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів. Подані дані мають бути перевіреними, повними відповідати фактичному стану справ; за точність персонально відповідають керівники установ [9]. Всі розміщені відомості підлягають регулярному оновленню й зберігаються у вільному доступі.

Суттєвим чинником підвищення відкритості стала електронна площа публічних закупівель Prozorro, що охоплює постачання товарів, виконання робіт і надання послуг для потреб силових структур. Система ґрунтується на конкурентних процедурах, відповідає європейським стандартам і дозволяє здійснювати контроль, запобігати незаконним, кулуарним домовленостям.

Закон України «Про публічні закупівлі» надає правові гарантії необмеженого доступу та справедливості закупівельних заходів, не дозволяє використання в приватних інтересах, сприяє запобіганню корупції. Важливу роль відіграє незалежний громадський аналіз, який базується на вільному отриманні даних, оприлюдненні результатів і наданні можливості повідомляти про виявлені порушення [10]. До цього активно залучені журналісти, представники неурядових організацій, активісти. Включення медіа істотно знижує ризики фіктивних придбань у сфері безпеки й оборони.

Чинне законодавство виключає можливість безпосереднього втручання громадськості в перебіг процедур постачання, що підтримує сталість і передбачуваність встановленого регламенту. Особливої актуальності набуває з урахуванням вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275 щодо специфіки здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану.

Волонтерська діяльність нині є одним із ключових чинників зміцнення стійкості та підвищення продуктивності сектору безпеки

й оборони. За даними офіційної статистики та аналітичних звітів, кількість зареєстрованих волонтерів перевищила 10 тис. осіб. Протягом лише одного року на підтримку армії та силових структур було залучено майже 40 млрд гривень [11]. Отже, значна робота в оборонній підтримці стала небувалою формою самоорганізації суспільства за загрози державному суверенітету.

Аналізована сфера державно-приватного партнерства базується на цілісній адміністративно-правовій архітектурі регулювання, що охоплює основне законодавство і спеціальні підзаконні акти. Головним нормативним документом є Закон України «Про волонтерську діяльність», який встановлює базові поняття, визначає права та обов'язки волонтерів, а також основні напрями роботи. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» додатково врегульовує питання обліку благодійних внесків і порядку надання допомоги [12]. Норми Законів України «Про Збройні Сили України» та «Про національну безпеку України» визначають завдання і функції оборонного сектору, за яких відбувається добровільна суспільна підтримка.

З-поміж підзаконних актів особливо важливою є Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 451, що затверджує Порядок здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення боєздатності та функціонування ЗСУ. Окрему увагу варто приділити Постанові Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 556, яка детально розкриває механізми надання волонтерської допомоги та встановлює вимоги до оформлення і зрозумілості операцій.

Доречно відзначити, що волонтерські організації спроможні укладати офіційні договори про співпрацю з правоохоронними органами – поліцією, СБУ, іншими силовими структурами. Подібна взаємодія закріплюється чинними законами («Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України») та внутрішніми відомчими актами, методичними рекомендаціями й інструкціями. Договірна база визначає конкретні обсяги співпраці, права та обов'язки сторін, а також відповідальність за порушення істотних умов угод.

В Україні діють кілька потужних волонтерських організацій, які з початку війни стали

системними гравцями у сфері підтримки галузі національного захисту. Насамперед Благодійний фонд «Повернись живим», що спеціалізується на постачанні технічних засобів, оптики, обладнання для зв'язку та розвідки, організації навчальних програм для військових. Благодійний фонд Сергія Притули є одним із найбільших донаторів провідного озброєння, транспорту й медичної підтримки для армії, опікується організацією зборів на стратегічні закупівлі.

Висока соціальна значущість громадської допомоги передбачає суворий контроль з боку як державних органів, так і самого населення. Зареєстровані у відповідних державних реєстрах, мають подавати податкову декларацію про майновий стан і доходи, відображати суми, залучені для підтримки оборони. Для благодійних організацій обов'язковою є публікація звітів про діяльність, збереження всіх первинних документів, зокрема банківських виписок, актів прийняття-передання, рахунків та інвойсів. Крім того, підлягають моніторингу з боку фіскальних органів, Національної соціальної сервісної служби України, окремі аналітичні інституції здійснюють незалежний аудит діяльності фондів.

Роль публічної адміністрації не обмежується регуляторною функцією. Підтримка волонтерського середовища включає надання правової допомоги, організацію навчальних програм, консультацій, сприяння у логістиці та публічне вшанування результатів. Заходи посилюють соціальний зв'язок з добровольчим рухом і підвищують організаційну спроможність.

Висновки. Організована спільна робота населення з державними органами сфери національної безпеки та оборону має багатоаспектний характер. Реалізується через систему адміністративно-правових форм, які класифікуємо за кількома критеріями. Першим із вказаних є функціональна спрямованість. У цьому вимірі вирізняються консультативно-дорадчі формати. Окреслюють залучення до напрацювання рішень шляхом приєднання до складу громадських рад, експертних груп, дорадчих комітетів. Другий критерій стосується рівня інституціоналізації. До них належать постійні фахові платформи, робочі групи при органах державного управління. Ініціативні інстру-

менти впроваджуються у відповідь на запити суспільства, відзначаються мобільністю і спроможністю реагувати на безпекові виклики.

Третім критерієм виступає суб'єктний склад. Індивідуальні варіанти передбачають персональну ініціативу громадян через подання звернень, запитів, публічні слухання. Колективні практики реалізуються об'єднаннями, громадськими організаціями, асоціаціями, ініціативними групами. Четвертий вираз ґрунтується на критерії розмежуванні участі громадськості за етапами організаторського впливу. На початковій стадії залучення реалізується через підготовку програмних документів, державних доктрин і планів розвитку. Етап впровадження рішень охоплює здійснення громад-

ського моніторингу, співпраця у впровадженні проєктів, підтримку ініціатив, спрямованих на зміцнення потенціалу національного захисту. Контрольна площа включає оцінку дієвості публічного адміністрування, аналіз залучення ресурсів, нагляд і контроль за дотриманням етичних норм, засад доброчесності й прав людини.

Застосування наведеної класифікації дає змогу системно охопити спектр адміністративно-правових форм участі інститутів громадянського суспільства в діяльності сектору безпеки та оборони України. Водночас в умовах воєнного стану розкриті напрями цієї співпраці набувають особливої ваги та потребують подальшого наукового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права : підруч. / кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.
2. Ніронка Ю.М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2021. 216 с.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://salo.li/8401ABC> (дата звернення: 25.07.2025).
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://surl.li/sgboxe> (дата звернення: 25.07.2025).
5. Державне бюро розслідувань : Офіційний вебсайт. URL: <https://dbr.gov.ua/rada-gromadskogo-kontrolyu> (дата звернення: 25.07.2025).
6. Національне антикорупційне бюро України : Офіційний вебсайт. <https://nabu.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2025).
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://surl.li/shfeyu> (дата звернення: 25.07.2025).
8. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
9. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11.02.2015 № 183-VIII. URL: <https://surl.li/ggicgg> (дата звернення: 25.07.2025).
10. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
11. Українська Волонтерська Служба : Вебсайт. URL: <https://volunteer.country> (дата звернення: 25.07.2025).
12. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://surli.cc/unupzk> (дата звернення: 25.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

УДК 34:719"364":069(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-13>

Штепа О. О.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
<https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>*

Коваленко С. В.,

*адвокат, викладач циклової комісії гуманітарної підготовки, спеціаліст вищої категорії Відокремленого
структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
<https://orcid.org/0000-0001-5622-6357>*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РУХОМИХ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЗЕЙНИХ ЗІБРАННЯХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, РЕСТИТУЦІЯ

THE LEGAL REGIME OF MOVABLE CULTURAL HERITAGE IN UKRAINIAN MUSEUM COLLECTIONS UNDER MARTIAL LAW: PROTECTION, DISPLACEMENT, AND RESTITUTION

Стаття присвячена комплексному аналізу правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини в Україні в умовах повномасштабного збройного вторгнення. У ній обґрунтовується критична актуальність теми, зумовлена руйнуваннями, розграбуваннями та незаконним вивезенням музейних колекцій, які є воєнними злочинами. Наголошується на недостатній розробці практичних механізмів евакуації, тимчасового зберігання та реституції в умовах гібридної війни.

У статті визначено, що правовий захист культурної спадщини в Україні ґрунтується на розгалуженій системі національного законодавства, зокрема Законах України «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про правовий режим воєнного стану», а також низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною (Гаазька конвенція 1954 року, Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду).

Визначено, що попри наявність цих нормативно-правових актів, їхня ефективність в умовах воєнного стану виявилася недостатньою. Проаналізовано основні виклики та практику евакуації та переміщення музейних колекцій, що характеризуються відсутністю чітких протоколів, логістичними та безпековими проблемами, а також складністю правового оформлення тимчасового зберігання. Акцентовано увагу на важливості належної фіксації та документування пошкоджень/втрат для наступних правових дій. Окремо виділено проблему незаконного вивезення та розграбування музейних фондів окупаційними силами, що є систематичним порушенням міжнародного права та кваліфікується як воєнний злочин.

У висновках зазначено, що діалектика взаємозв'язку між необхідністю захисту культурної спадщини та обмеженими можливостями правового регулювання в умовах збройного конфлікту вимагає інтеграції стабільності концептуальних моделей та гнучкості нормативного впливу. Наголошується на потребі розробки деталізованих протоколів реагування на надзвичайні ситуації, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та посилення міжнародної співпраці для ефективної реституції.

Ключові слова: *культурна спадщина, музейна діяльність, воєнний стан, міжнародне право, Гаазька конвенція, реституція, воєнні злочини, Музейний фонд України.*

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the legal regime governing movable cultural heritage in Ukraine amidst the full-scale armed invasion. It substantiates the critical relevance of the topic, driven by the destruction, looting, and illegal export of museum collections, which constitute war crimes. The article highlights the insufficient development of practical mechanisms for evacuation, temporary storage, and restitution under hybrid warfare conditions.

The article clarifies that the legal protection of cultural heritage in Ukraine relies on an extensive system of national legislation, specifically the Laws of Ukraine "On Museums and Museum Affairs," "On Protection of Cultural Heritage," "On the Legal Regime of Martial Law," as well as a range of international treaties ratified by Ukraine (the 1954 Hague Convention and its two Protocols, the 1970 UNESCO Convention, and the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court).

It is determined that despite the existence of these legal acts, their effectiveness under martial law has proven inadequate. The article analyzes the main challenges and practices of evacuation and displacement of museum collections, characterized by a lack of clear protocols, logistical and security issues, and complexities in the legal formalization of temporary storage. Special attention is given to the importance of proper recording and documentation of damage/losses for subsequent legal actions. The problem of illegal export and looting of museum funds by occupying forces is highlighted as a systemic violation of international law and a qualified war crime.

In conclusion, the article notes that the dialectic of the relationship between the necessity of protecting cultural heritage and the limited capabilities of legal regulation in armed conflict demands the integration of conceptual model stability and regulatory influence flexibility. It emphasizes the need to develop detailed emergency response protocols, harmonize national legislation with international standards, and enhance international cooperation for effective restitution.

Key words: *cultural heritage, museum activities, martial law, international law, Hague Convention, restitution, war crimes, Museum Fund of Ukraine.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило безпрецедентну загрозу для всієї культурної спадщини нашої держави. Музейні зібрання, що є осередками національної пам'яті та ідентичності, опинилися під прицільним ударом. Руйнування, розграбування, незаконне вивезення та привласнення музейних колекцій окупаційними силами стали системними злочинами, які не лише нищать матеріальні об'єкти, а й посягають на історичну та культурну самобутність українського народу. У цих надскладних умовах питання правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини набуває гострої актуальності, вимагаючи негайного переосмислення та вдосконалення існуючих механізмів захисту.

Масштаб шкоди, завданої культурній спадщині України, колосальний. Найбільш трагічними є випадки цілеспрямованого розграбування музеїв на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Херсонській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях. Це включає не лише викрадення експонатів, а й нищення музейної інфраструктури, документації та фондосховищ. Такі дії є воєнними злочинами та злочинами проти людяності згідно з міжнародним правом. Відсутність чітких, апробованих протоколів дій у надзвичайних ситуаціях, недостатнє фінансування для забезпечення безпеки колекцій та відносна новизна такого масштабу культурного лиха для України виявили значні прогалини в існуючому правовому полі та механізмах його реалізації.

Стан наукової розробки теми. Проблема захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів завжди була в центрі уваги міжна-

родного права та культурології, проте її розгляд у контексті російсько-української війни потребує нового осмислення. Загальні питання міжнародно-правових засад відповідальності за злочини проти культурної спадщини та механізмів її захисту в умовах збройних конфліктів ґрунтовно досліджувались у працях О. Базова [1, с. 67], В. Калашникова та О. Калашникової [3, с. 130]. Дослідження Д. О. Ковалю присвячені міжнародно-правовому захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом [4, с. 20], а колективна праця «Зі щитом чи на щиті?» від Української Гельсінської спілки з прав людини [2, с. 5] розкриває виклики захисту культурних цінностей в умовах конфлікту на сході України.

Однак, специфіка сучасної гібридної війни, цілеспрямований характер руйнування та розграбування, що супроводжується активною дезінформацією та спробами легалізації викрадених цінностей, вимагає глибшого дослідження. Недостатньо висвітленими залишаються питання практичної імплементації міжнародних норм у національне законодавство України в умовах військового стану, розробки ефективних механізмів евакуації та тимчасового зберігання, а також правових засад реституції культурних цінностей, що були незаконно вивезені або привласнені. Наявні дослідження здебільшого стосуються мирного часу або загальних положень міжнародного права, не розкриваючи повною мірою складність правових викликів, з якими зіткнулася Україна після 2022 року. Саме ці невирішені частини загальної проблеми є предметом цієї статті.

Метою цієї статті є комплексний аналіз правового регулювання музейної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, з особливим

акцентом на правовий режим рухомих пам'яток культурної спадщини. Завдання дослідження полягає у виявленні прогалин та недоліків чинного законодавства, аналізі міжнародно-правових інструментів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, а також формулюванні конкретних пропозицій щодо вдосконалення механізмів евакуації, тимчасового зберігання, документування втрат та подальшої реституції незаконно вивезених або привласнених музейних предметів.

Виклад основного матеріалу. Правовий захист культурної спадщини в Україні ґрунтується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, що охоплюють як національне законодавство, так і міжнародні договори, ратифіковані Україною. Ця система покликана забезпечити збереження, використання, популяризацію та охорону культурних цінностей, зокрема тих, що зберігаються у музейних зібраннях. Однак, як показує досвід воєнного стану, існуючі механізми потребують значного посилення та адаптації до викликів збройного конфлікту.

Основоположними актами, що регулюють музейну справу та охорону культурної спадщини в Україні, є:

1. Закон України «Про музеї та музейну справу» [5]. Цей закон визначає правові, економічні та соціальні засади створення, функціонування, державної підтримки та розвитку музеїв, а також регулює відносини, пов'язані з формуванням, зберіганням, використанням та охороною Музейного фонду України. Він встановлює, що музейні предмети та колекції, які є частиною Музейного фонду України, є державною власністю і не підлягають приватизації, вилученню чи передачі, крім випадків, передбачених законом [5, ст. 13]. У контексті воєнного стану, особливого значення набувають положення щодо державного обліку музейних предметів та забезпечення їхньої безпеки, адже належна інвентаризація є першим кроком до захисту та потенційної реституції у разі втрат.

2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [6]. Цей нормативно-правовий акт визначає правові, організаційні, соціальні та економічні засади охорони культурної спадщини України з метою її збереження, використання, популяризації та охорони. Він розмежовує поняття пам'яток, визначає їхні види та вста-

новлює охоронні зони. Зокрема, рухомі пам'ятки культурної спадщини, до яких належить більшість музейних предметів, підпадають під особливий правовий режим, що вимагає вжиття заходів щодо їхнього захисту від руйнування, пошкодження та знищення [6, ст. 19]. Важливим є також положення про Державний реєстр нерухомих пам'яток України, хоча рухомі об'єкти вимагають окремих механізмів обліку та захисту, що деталізуються у підзаконних актах.

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [7]. Цей закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, а також особливості функціонування органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану. Хоча він безпосередньо не регулює музейну діяльність, його норми можуть бути застосовані опосередковано при організації евакуації, мобілізації ресурсів та встановленні особливих режимів роботи для закладів культури. Зокрема, він передбачає можливість примусового відчуження майна для потреб оборони, що, хоча і не стосується музейних фондів прямо, вимагає чіткого розмежування та захисту унікальних культурних цінностей від подібних дій [7, ст. 8].

Крім згаданих законів, існують численні підзаконні акти, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, які деталізують процедури обліку, зберігання, експертизи та переміщення музейних предметів. Однак, значна частина цих актів була розроблена для мирного часу і не повною мірою враховує виклики, пов'язані зі збройним конфліктом та необхідністю швидкого реагування на загрози.

Міжнародно-правові норми відіграють ключову роль у захисті культурної спадщини під час збройних конфліктів, забезпечуючи основу для притягнення до відповідальності винних у злочинах проти культури та механізми реституції. Україна є учасницею низки фундаментальних міжнародних договорів у цій сфері:

1. Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та два Протоколи до неї [8]. Цей документ є наріжним каменем міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурної

спадщини. Конвенція зобов'язує держави-учасниці вживати всіх можливих заходів для охорони культурних цінностей на власній території та на окупованих територіях, а також забороняє їхнє використання у військових цілях [8, ст. 4]. Протоколи до Конвенції деталізують положення щодо запобігання вивезенню культурних цінностей з окупованих територій та обов'язку їхнього повернення. У контексті агресії РФ, норми Гаазької конвенції та її Протоколів є фундаментальною правовою підставою для засудження дій агресора та висунення вимог щодо реституції. Важливість цієї Конвенції та необхідність її дотримання підкреслюється багатьма дослідниками міжнародного права [3, с. 56].

2. Конвенція ЮНЕСКО 1970 року про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [9]. Ця Конвенція є ключовим інструментом боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Вона зобов'язує держави-учасниці вживати заходів для запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей, сприяти їхньому поверненню у країни походження та співпрацювати у виявленні та вилученні незаконно вивезених об'єктів [9, ст. 7]. У випадку України, ця Конвенція є основним інструментом для звернення до інших держав та міжнародних організацій з вимогою повернення викрадених артефактів.

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) [10]. Хоча Україна не є повноправною стороною Римського статуту, вона визнала його юрисдикцію щодо злочинів, скоєних на її території. Статут визначає знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту як військовий злочин [10, ст. 8, п. 2 (b)(ix)]. Це дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у руйнуванні та розграбуванні українських музеїв, що є важливим елементом не лише правосуддя, а й запобігання подальшим злочинам.

Крім цих ключових документів, Україна співпрацює з такими міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО, ICOM (Міжнародна рада музеїв), Блакитний Щит, які надають експертну підтримку, методологічні рекомендації та сприяють міжнародному співробітництву у сфері захисту культурної спадщини. Норми цих організацій, хоч і не завжди мають пряму юридичну

силу, є важливим орієнтиром для розробки національних політик та програм.

Повномасштабне вторгнення РФ виявило значні прогалини та слабкі місця в існуючому правовому регулюванні захисту рухомих пам'яток культурної спадщини в умовах збройного конфлікту. Незважаючи на наявність загальних норм, їхня практична імплементація зіткнулася з безпрецедентними викликами, що вимагали швидких, часто імпровізованих рішень.

Евакуація музейних колекцій стала одним із першочергових та найскладніших завдань з перших днів повномасштабної війни. Процедура переміщення культурних цінностей у мирний час регулюється низкою нормативно-правових актів, зокрема Положенням про Музейний фонд України [11], яке передбачає певний порядок обліку та збереження. Однак, ці норми були розроблені для стабільних умов і не враховували надзвичайних обставин, як-от:

- відсутність чітких протоколів для екстреної евакуації: до 2022 року не існувало вичерпних, деталізованих інструкцій щодо швидкої та безпечної евакуації музейних предметів під час бойових дій. Рішення про евакуацію часто приймалися на місцевому рівні, виходячи з оперативної ситуації, що створювало ризики для колекцій;

- логістичні та безпекові проблеми: переміщення великогабаритних або особливо цінних експонатів вимагало спеціального транспорту, пакувальних матеріалів, а головне – безпечних маршрутів та кваліфікованого супроводу. В умовах активних бойових дій, обстрілів та мінування територій це було надзвичайно складним, а подекуди й неможливим завданням;

- правовий статус тимчасового зберігання: питання тимчасового зберігання евакуйованих колекцій, як в межах України, так і за кордоном, вимагало оперативного вирішення правових колізій. Наприклад, як юридично оформити передачу експонатів на зберігання до закордонних музеїв, забезпечити їхню недоторканність та гарантії повернення? Це питання частково врегульовувалося міжнародними домовленостями та меморандумами, проте кожен випадок вимагав індивідуального підходу. Досвід українських музеїв у перші місяці вторгнення показав, що в багатьох випадках рішення приймалися в умовах дефіциту часу та ресурсів, виходячи

з високої відповідальності за збереження культурної спадщини.

Документування злочинів проти культурної спадщини є критично важливим етапом для наступних правових дій – притягнення до відповідальності винних та реституції викрадених або пошкоджених цінностей. Правові основи для фіксації шкоди визначені у кримінальному та процесуальному законодавстві України, а також у міжнародному гуманітарному праві. Однак на практиці існують значні труднощі:

- масштаб та доступність: величезний обсяг пошкоджених та знищених об'єктів, а також обмежений доступ до тимчасово окупованих територій ускладнюють повне та достовірне документування;

- юридична вага доказів: зібрані докази (фото- та відеоматеріали, акти обстеження, свідчення очевидців) повинні мати достатню юридичну вагу для використання у національних та міжнародних судах, що вимагає ретельного дотримання процедур фіксації. Важливим є також співробітництво з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО та ICOM, які допомагають у верифікації даних та обміні інформацією про втрати.

Одним із найсерйозніших наслідків окупації є систематичне розграбування українських музеїв та незаконне вивезення культурних цінностей на територію РФ. Це не поодинокі випадки, а цілеспрямована політика агресора, що має ознаки культурної апропріації та етноциду. Такі дії є прямим порушенням статей Гаазької конвенції 1954 року [8, ст. 5] та Протоколів до неї, а також Конвенції ЮНЕСКО 1970 року [9, ст. 11].

Зокрема, зафіксовані випадки вивезення колекцій Херсонського обласного художнього музею ім. О. Шовкуненка, Мелітопольського краєзнавчого музею та інших, що підтверджено супутниковими знімками, свідченнями очевидців та відкритими даними. Росіяни вивозили найцінніші експонати, включаючи скіфське золото та старовинні ікони. Дії з розграбування та незаконного вивезення культурних цінностей кваліфікуються як воєнні злочини згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду [10, ст. 8, п. 2 (b)(ix)]. Це дає підстави для порушення кримінальних справ проти конкретних осіб та держави-агресора в цілому.

Водночас розграбування часто здійснювалося під прикриттям так званих «окупаційних адміністрацій», які «офіційно» вилучали цінності нібито для їхнього «збереження». Це створює додаткові виклики для доведення умисності та злочинного характеру таких дій у міжнародних судах. Співробітництво з міжнародними організаціями та експертами є ключовим для формування обґрунтованої доказової бази для майбутніх судових процесів.

Висновки. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України створила безпрецедентні виклики для правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини. Досвід останніх років засвідчив, що попри наявність досить розвиненої національної законодавчої бази та приєднання України до ключових міжнародних конвенцій у сфері захисту культурних цінностей, існуючі механізми виявилися недостатньо ефективними для реагування на масштабні руйнування, розграбування та незаконне вивезення музейних колекцій в умовах воєнного стану.

Аналіз стану наукової розробки теми та практичного досвіду виявив низку невирішених частин загальної проблеми. Зокрема, це стосується відсутності чітких, апробованих протоколів екстреної евакуації та тимчасового зберігання музейних колекцій, складності та недостатності уніфікованих методик документування втрат, а також правових та практичних бар'єрів на шляху реституції незаконно вивезених цінностей. Існуючі дослідження, хоч і закладають міцний теоретичний фундамент, здебільшого не враховують унікальних викликів гібридної війни та її наслідків для культурної спадщини.

Аналіз національного законодавства (Законів України «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини» тощо) підтвердив, що загальні норми щодо обліку та збереження існують, проте вони потребують доповнень та уточнень для регулювання дій у кризових ситуаціях. Дослідження міжнародно-правової бази (Гаазька конвенція 1954 року, Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, Римський статут МКС) показало, що ці документи є фундаментальними інструментами для правової кваліфікації злочинів проти культурної спадщини як воєнних, так і міжнародних злочинів, а також для формування підстав для реституції.

Виявлення проблемних аспектів у практиці евакуації, документування втрат та протидії незаконному обігу підкреслило необхідність розробки комплексних, практично орієнтованих інструкцій та процедур. Перспективи наступних розвідок у цьому напрямку включають:

- розробку деталізованих протоколів реагування на надзвичайні ситуації для музейних установ, включаючи чіткі алгоритми евакуації, транспортування та тимчасового зберігання;
- гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, зокрема щодо криміналізації злочинів проти культури та механізмів міжнародної правової допомоги;
- посилення міжнародної співпраці для формування єдиного фронту протидії неза-

конному обігу та для забезпечення ефективних механізмів реституції викрадених культурних цінностей. Це передбачає взаємодію з міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ІСОМ, Інтерпол) та іноземними урядами;

– активне впровадження цифрових технологій для повної інвентаризації, документування та створення баз даних музейних колекцій. Це не лише забезпечить кращий облік, але й значно полегшить процеси ідентифікації та реституції у майбутньому.

Збереження української культурної спадщини є невід'ємною частиною боротьби за національну ідентичність та суверенітет. Ефективний правовий режим у цій сфері є запорукою не лише збереження безцінних артефактів, а й відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності за злочини проти світової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базов О. Міжнародно-правові засади відповідальності за міжнародні злочини проти культурної спадщини в умовах збройних конфліктів. Юридична Україна. 2020. № 8. С. 67–72.
2. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Біда, А. Блага, Д. Коваль, О. Мартиненко, М. Статкевич; за заг. ред. А. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 72 с.
3. Калашников В., Калашникова О. Міжнародно-правові засади захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту як гарантія реалізації права людини на користування надбаннями культури. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 4. С. 130–136.
4. Коваль Д. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Одеська юридична академія, 2014. 20 с.
5. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 25.06.2025).
6. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (Дата звернення: 25.06.2025).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (Дата звернення: 25.06.2025).
8. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_173 (Дата звернення: 25.06.2025).
9. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_067 (Дата звернення: 25.06.2025).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (Дата звернення: 25.06.2025).
11. Про затвердження Положення про Музейний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF> (Дата звернення: 25.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.13, 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-14>

Калінніков О. В.,

доктор філософії, адвокат, докторант

Київського університету інтелектуальної власності і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

<https://orcid.org/0000-0003-4337-833X>

OSINT У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

OSINT IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA: ANALYSIS OF COURT PRACTICE

У даній науковій роботі автором на підставі відповідного методологічного інструментарію досліджено національну судову практику використання OSINT у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) як під час спеціального досудового розслідування, так і спеціального судового провадження. Проаналізовано окремі аспекти кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) в частині підстав, умов та особливостей його здійснення. На підставі аналізу кримінальних проваджень in absentia, які здійснюються за відсутності підозрюваного, обвинуваченого визначено, що з огляду на їх специфіку практично в кожному провадженні, як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження є можливість і необхідність використання інформації (відомостей) з загальнодоступних джерел, зокрема, за допомогою OSINT. На підставі наукових праць вітчизняних та іноземних вчених досліджено поняття OSINT та його змістовну характеристику. Визначено, що OSINT є загальновідомим методом збору інформації через відкриті джерела та її обробки, який має довгу та багату історію. Досліджена судова практика (ухвали і вирокі щодо розгляду обвинувальних актів за відсутності обвинуваченого та ухвали слідчих суддів) свідчить про започаткування використання OSINT у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia). Проте станом на теперішній час триває процес напрацювання судової практики, на яку має вплив ще не велика кількість вироків за процедурою спеціального судового провадження, в яких зазначено про використання інструментарію OSINT, переважна більшість яких не оскаржується. З'ясовано, що в останній час збільшується кількість наукових та фахових заходів для суддів, прокурорів, адвокатів як на національному рівні, так і міжнародному, що свідчать про те, що питанню подальшого використання OSINT у кримінальному провадженні доцільно приділяється велика увага, що буде сприяти досягненню завдань у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia).

Ключові слова: OSINT, спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, розвідка з відкритих джерел, in absentia.

In this research paper, the author uses the relevant methodological tools to study the national judicial practice of using OSINT in criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person (in absentia) both during a special pre-trial investigation and special court proceedings. The author analyzes certain aspects of criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person (in absentia) in terms of the grounds, conditions and peculiarities of their implementation. Based on the analysis of criminal proceedings in absentia conducted in the absence of a suspect or an accused person, the author determines that, given their specific nature, almost in every proceeding, both at the pre-trial investigation and at the trial stage, there is a possibility and need to use information (data) from publicly available sources, in particular, through OSINT. Based on the scientific works of domestic and foreign scholars, the author examines the concept of OSINT and its substantive characteristics. It is determined that OSINT is a well-known method of collecting information through open sources and processing it, which has a long and rich history. The studied court practice (rulings and verdicts on consideration of indictments in the absence of the accused and rulings of investigating judges) indicates the beginning of the use of OSINT in criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia). However, as of today, the process of developing judicial practice is ongoing, which is influenced by a small number of verdicts

under the special court procedure, which indicate the use of OSINT tools, the vast majority of which are not appealed. It is established that recently the number of scientific and professional events for judges, prosecutors, and attorneys-at-law has been increasing both at the national and international levels, which indicate, however, that it is advisable to pay great attention to the issue of further use of OSINT in criminal proceedings, which will contribute to achieving the tasks in criminal proceedings in the absence of a suspect or accused person (*in absentia*).

Key words: *OSINT, special pre-trial investigation, special court proceedings, criminal proceedings in the absence of a suspect, accused, open source intelligence, in absentia.*

Питанню наукового осмислення OSINT, в тому числі, стосовно використання цього інструментарію у кримінальному провадженні присвятили свої роботи, зокрема, такі дослідники: С.В. Албул, І.В. Басиста, В.В. Білоус, І.О. Биков, Ю.О. Виходець, Л.В. Гаврилюк, А.В. Гутник, О.В. Дуфенюк, О.Ю. Іохов, І.І. Карташов, А.О. Кисельова, В.В. Крикун, О.А. Кожевнікова, О.О. Кожушко, Я.Ю. Кондратьєва, Д.В. Ланде, Є.Д. Лук'янчикова, О.В. Манжай, О.В. Минько, В.О. Михайлов, О.В. Одерія, В.Т. Оленченко М.І. Пашковського, Н.Ф. Ржевська, П.С. Романько, Г.К. Тетерятник, О. О. Торбас, А.Я.Хитра, Т. С. Яровой.

При цьому, різноманітні аспекти кримінальне провадження за відсутності підозрюваного і обвинуваченого (*in absentia*) у своїх наукових працях досліджували, в тому числі: О.В. Баулін, О.І. Верещак, В.І. Галаган, І. В. Гловюк, О.М. Дроздов, Т.Г. Ільєва, І.З. Калька, Р.Л. Кислюк, В.М. Кіяниця, М.П. Климчук, О.В. Кубарева, Д.В. Коперсак, С.І. Кравченко, О.П. Кучинська, О.В. Лазукова, М.І. Луцюк, М.В. Мазур, О.В. Мазур, О.В. Маленко, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, О.О. Нагорнюк-Данилюк, О.І. Назарук, М.Я. Никоненко, І.В. Обороньова, Є.М. Пеліхос, Д.П. Письменний, В.О. Попелюшко, В.В. Рец, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Татаров, А.С. Треккє, Л.Д. Удалова, Ж.В. Удовенко, Т.Г. Фоміна, Н.П. Черняк, І.В. Черниченко, С.С. Чернявський, С.Л. Шаренко, Д.М. Шишман, О.Г. Шило, Д.О. Шумейко, О.Г. Яновська та інші.

Водночас, зважаючи на активне розповсюдження практичного використання OSINT в багатьох сферах дане дослідження є необхідним та актуальним для подальшого наукового осмислення використання OSINT у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного і обвинуваченого (*in absentia*),

Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*),

яке складається з спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження здійснюються на певних підставах та умовах.

З огляду на приписи ст. 297¹-297⁵, 323 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) кримінальне провадження *in absentia* здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду щодо кримінальних правопорушень, передбачених певними статтями Кримінального кодексу України, стосовно повнолітнього підозрюваного, обвинуваченого: 1) який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України чи на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності; 2) який оголошений у міжнародний розшук; 3) стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся [1].

У кримінальних провадженнях, які здійснюються за відсутності підозрюваного, обвинуваченого часто використовуються інформація (відомості) з загальнодоступних джерел, збір якої здійснюється за допомогою певних інструментів, зокрема, OSINT.

Поняття «OSINT» на теперішній час є відносно уніфікованим у міжнародній спільноті, який розуміється здебільшого всіма однаково, як розвідка з відкритих джерел (Open-Source Intelligence – OSINT), яка полягає у зборі інформації з джерел, які є загальнодоступними, включаючи інформацію, отриману із засобів масової інформації (газети, радіо, телебачення тощо), професійні та академічні тексти (статті, тези конференції та ін.), а також публічні дані (урядові звіти, демографічні дані, різні виступи тощо) [2, с. 9].

Як зазначають іноземні дослідники OSINT є найпростішим методом збору інформації, який є формою збору даних через відкриті

джерела (інтернет, телерадіомовлення, газети тощо) та їх обробки [3].

Інструменти OSINT є цінними інструментами для збору відповідної інформації в Інтернеті, а тому впровадження методів OSINT не лише покращує якість отриманої інформації, але й зменшує ризик помилок або упередженості в результатах, забезпечуючи більш точні та надійні дані [4, с. 3278].

На переконання іноземних науковців OSINT має довгу та багату історію. Так, дослідження Фульхаге свідчить, що в США структурований збір та використання загальнодоступної інформації існував вже з 1863 року, коли було засновано Бюро військової розвідки. Ця діяльність полягала в більш ніж простому читанні газет, і була спрямована на отримання уявлення про соціальні, технічні, економічні та військово-політичні аспекти супротивника з цих відкритих джерел [5].

Слід погодитися з Михайловим В.О., який зазначає, що у мережі інтернет накопичилась велика кількість інформації, яку можна та потрібно використовувати при розслідуванні злочинів, зборі інформації про особу злочинця та вивченню цифрових слідів [6, с. 143].

Коновалова Д.О. вказує, що OSINT є важливим інструментом у кримінальному провадженні, що дозволяє ефективно виконувати аналіз у багатьох аспектах: пошук інформації про осіб, компанії, інфраструктуру, перевірка достовірності фактів, встановлення геолокації тощо [7, с. 681].

Відтак, OSINT є необхідним інструментом для збору загальнодоступної інформації, яка повинна більш ширше використовуватися у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*).

З огляду на наведене вкрай важливим є позиція науковців та судів щодо правової оцінки інформації з загальнодоступних джерел.

Латиш К.В. вказує, що проблема оцінки даних з Всесвітньої мережі Інтернет на цей час перебуває на етапі становлення та формування; міжнародна практика визнає таку інформацію як доказ, але в якості підтвердження контексту вчинення воєнних чи інших міжнародних злочинів, тобто суди поки що обережні в наданні оцінки таким доказам [8].

Басиста І.В., Л.В. Гаврилюк, А.В. Гутник, А.Я. Хитра вважають, що за існуючими вимогами КПК України цифрові дані з відкритих джерел (OSINT) повинні оцінюватися з точки зору належності, допустимості та достовірності і лише у сукупності та взаємозв'язку з іншими доказами та використовуватися як непрямі докази у сукупності та взаємозв'язку з іншими даними, які прямо викривають обвинуваченого у вчиненні інкримінованого йому злочину [9, с. 237].

Велика Палата Верховного Суду сформувала певну позицію щодо використання у кримінальному провадженні як доказів роздруківок з мережі «Інтернет», які можуть бути отримані у кримінальному провадженні, в тому числі, за допомогою інструментів OSINT.

Так, доводи захисника щодо сумнівів у належності як доказів роздруківок з мережі «Інтернет», використаних у вирокі, Велика Палата Верховного Суду вважала безпідставними, оскільки роздруківки з мережі «Інтернет» суд першої інстанції належним чином оцінив з точки зору належності, допустимості, достовірності і використав їх як непрямі докази у сукупності та взаємозв'язку з іншими даними, які прямо викривали кожного із засуджених у вчиненні інкримінованих їм злочинів [10].

За критеріями пошуку в Єдиному державному реєстрі судових рішень: «OSINT» AND «спеціальне досудове розслідування», «OSINT» AND «спеціальне судове провадження», «OSINT» AND «*in absentia*» та «OSINT» встановлено та проаналізовано наступне.

Соборний районний суд міста Дніпра від 30.05.2025 у вирокі за результатами спеціального судового провадження *in absentia* у справі №201/15893/23, провадження № 1-кп/201/347/2025 прийняв до уваги використані як докази у кримінальному провадженні дані, в тому числі, щодо зайняття посади пов'язаної з впровадженням стандартів освіти у навчальному закладі, який створено окупаційною владою, які надані органом досудового розслідування із відкритих джерел, зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі», який окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел. Відповідно до вказаного протоколу,

серед іншого, не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Проведення огляду інформації, яка міститься у відкритому доступі, її хід і результати фіксуються у відповідному протоколі огляду. Під час її проведення відображається хронологічна послідовність зберігання інформації чи доказів, а також з метою встановлення належної системи цифрового збереження, виготовляється доказова копію електронного документа, яка зберігається на окремий носій інформації (даний вирок за відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень не оскаржувався) [11].

Жовтневий районний суд м. Запоріжжя у вирокі від 04.04.2024 за результатами спеціального судового провадження *in absentia* у справі №331/4290/23, провадження № 1-кп/331/236/2024 використав у якості доказу протокол огляду від 16.03.2023 інформації, розміщеної у Всесвітній мережі Інтернет, зокрема, щодо встановлення OSINT-спільнотою Molfar імен осіб, відповідальних за реалізацію теракту на рівні виконавців (даний вирок за відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень не оскаржувався) [12].

Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у вирокі від 21.05.2024 за результатами спеціального судового провадження *in absentia* у справі №201/7700/23, провадження № 1-кп/201/363/2024, залишеним без змін ухвалою Дніпровського апеляційного суду від 13.08.2024 та постановою Верховного Суду від 22.05.2025, прийняв до уваги і використав як докази у кримінальному провадженні дані, які надані органом досудового розслідування із відкритих джерел, зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі» щодо встановлення фактів: «створення т.зв. «Міністерство по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий» та «призначення обвинуваченого на посаду в «МЧС ДНР» [13].

Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області у вирокі від 12.09.2024 у справі №607/18729/23, провадження

№1-кп/607/1124/2024 за результатами здійснення спеціального судового провадження дійшов висновку, що винуватість обвинуваченого доводиться, у тому числі, наступними оголошеними та проаналізованими в судовому засіданні матеріалами кримінального провадження: витягом з розвідки на основі відкритих джерел (OSINT, GetContact), з якої вбачається що у розділі «Руководит или является членом организации» вказано «Територіальне управління державної судової адміністрації в Запорізькій області» (даний вирок за відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень не оскаржувався) [14].

Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у вирокі від 01.04.2025 за результатами спеціального судового провадження *in absentia* у справі №201/15255/23, провадження № 1-кп/201/337/2025 за результатами здійснення спеціального судового провадження визнав доказами певні дані, які надані органом досудового розслідування із відкритих джерел, які зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі» стосовно добровільного зайняття і перебування обвинуваченої на момент судового провадження на посаді так званого «начальника управління образования администрации города Мариуполя» згідно з відомостями «Єдиного государственного реестра юридических лиц РФ» (даний вирок за відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень не оскаржувався) [15].

Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області за результатами здійснення спеціального судового провадження у вирокі від 05.12.2024 у справі № 344/19008/24, провадження № 1-кп/344/1360/24 призначаючи покарання обвинуваченій врахував OSINT-аналіз матеріалів про фізичну особу №4/1-2350 від 29.09.2022, з якої вбачається, що обвинувачена була курсанткою Луганського державного університету внутрішніх справ, працювала на посаді поліцейського сектору реагування патрульної поліції (даний вирок за відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень не оскаржувався) [16].

Аналіз вироків за результатами спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого надає можливість дійти, зокрема, наступних висновків:

– в Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні поодинокі вирoki за процедурою *in absentia*, в яких міститься посилання на OSINT (станом на момент дослідження вирoki за критерієм пошуку: «OSINT» AND «in absentia» – 8);

– суди визнають доказами дані, які отримані із відкритих джерел, які зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі»;

– під час спеціального судового провадження OSINT використовується як докази на підтвердження, в тому числі: створення незаконних органів влади на тимчасово окупованій території; зайняття обвинуваченим посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території; вчинення обвинуваченим протиправних дій, тощо;

– переважна більшість вироків за результатами спеціального судового провадження не оскаржується в апеляційному та касаційному порядку, що приводе до відсутності правових висновків Верховного Суду стосовно доказів, отриманих за результатами використання OSINT.

Крім того, в межах даного дослідження проаналізовані наступні ухвали слідчих суддів щодо використання OSINT на стадії досудового розслідування.

Слідчий суддя Снятинського районного суду Івано-Франківської області в ухвалі від 29.05.2025 у справі № 351/642/25, провадження №1-кк/351/216/25 при розгляді клопотання слідчого про накладення арешту на майно врахував, що проведеними OSINT заходами встановлено, що особа, з якою ОСОБА_7 вів діалог, являється – ОСОБА_8 та на підставі чого дійшов висновку, що у ході проведення досудового розслідування отримано відомості, які вказують, що до вчинення вказаних злочинів може бути причетним громадянин ОСОБА_8 [17].

Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 21.03.2025 у справі № 761/10611/25 (провадження № 1-кк/761/7622/2025) про продовження строку тримання під вартою обставини свідчить, що підставами обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні вказаного кримінального правопорушення є, в тому числі, довідка за результатами OSINT-дослідження до № 4/1/1-15543 від 12.12.2024 щодо діяльності юридичної особи,

в якій зазначено: «вказане підприємство може бути одним із головних підрядників розробленого між рф та Іраном проекту «Лодка» по виробництву ударних безпілотників» [18].

Слідчим суддею Оболонського районного суду м. Києва в ухвалі від 22.05.2024 у справі № 756/6356/24 (провадження № 1-кк/756/1334/24) про надання дозволу на проведення обшуку в рамках кримінального провадження було зазначено, що за допомогою пошуку з використанням OSINT інструментів та обліків НПУ встановлено осіб, які можуть бути причетні до вчинення зазначеного злочину [19].

В ухвалі слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 22.11.2024 у справі № 757/54180/24-к (провадження № 1-кк-46097/24) про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю зазначено, що зі змісту запиту компетентного органу Федеративної Республіки Німеччини від 24.06.2024 про надання міжнародної правової допомоги у кримінальній справі № 230 UJs 45/24 та долучених до нього документів вбачається, що за допомогою OSINT-пошуків був ідентифікований сервер IP-адресою HOMER_1, який належить російському VPN-провайдеру ІНФОРМАЦІЯ_8 [20].

В ухвалі слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 22.04.2025 у справі № 947/1080/25, провадження № 1-кк/947/5565/25 про відмову у скасуванні арешту майна зазначено про те, що у ході проведення OSINT заходів, було встановлено що банківська картка HOMER_5 належить банку «Моно Банк», та зареєстрована на гр. ОСОБА_4 [21].

Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою від 13.12.2024 у справі № 953/7910/24, провадження 1-кк/953/9077/24 містить посилання, що підставами для обґрунтованої підозри ОСОБА_6 у вчиненні кримінального правопорушення є зібрані у кримінальному провадженні докази, в тому числі: матеріали OSINT міжнародної фундації «Global Rights Compliance» [22].

Дуже активно використовується при вирішенні питань про надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування.

Так, слідчий суддя Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська в ухвалі від 03.04.2025 у справі № 201/3730/25, провадження № 1-кс/201/1396/2025 щодо надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування виходив з того, що наявність обґрунтованої підозри підозрюваного у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення повністю підтверджується зібраними у кримінальному провадженні доказами, в тому числі, OSINT аналізом – протоколами огляду від 12.07.2024, 15.02.2024, 12.09.2023 року у ході яких оглянуто публікації щодо «Результатов выборов, проводимых на территории Донецкой Народной Республики, Запорожской и Херсонской областей» та «осуществления приема граждан депутатом Дебальцевского совета» [23].

Слідчий суддя Центрального районного суду м. Миколаєва в ухвалі від 28.02.2025 у справі № 490/4132/23, провадження №1-кс/490/1116/2025 розглядаючи клопотання слідчого щодо надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування виходив з того, що підозра у вчиненні кримінального правопорушення є обґрунтованою і підтверджується зібраними матеріалами кримінального провадження, зокрема, довідкою щодо перевірки особи «ОСОБА_10» за системою пошуку «OSINT» від 07.10.2024, згідно якої отримано відомості щодо повних персональних даних та підтвердження факту використання псевдоніму [24].

Слідчий суддя Херсонського міського суду Херсонської області в ухвалі від 17.10.2024 у справі №766/17433/24, провадження №1-кс/766/8476/24 розглядаючи клопотання слідчого щодо надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні виходив з того, що наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним злочину підтверджується зібраними у кримінальному провадженні доказами, а саме: «проведенням аналізом «OSINT» щодо ідентифікації військовослужбовця зс рф ОСОБА_6 та встановлення його приналежності до військового підрозділу «Херсон» ПВК «ІНФОРМАЦІЯ_2» [25].

Проаналізовані ухвали слідчих суддів свідчать, зокрема, про наступне:

– OSINT активно використовується у кримінальному провадженні за відсутності під-

озрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування;

– під час досудового розслідування OSINT використовується при вирішенні питань, зокрема: обшуку; накладення та скасування арешту; обрання запобіжного заходу; тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; здійснення спеціального досудового розслідування, тощо;

– на стадії досудового розслідування OSINT використовується з метою: встановлення особи і її можливої причетності до кримінального правопорушення; встановлення протиправної діяльності юридичної особи; визначення власника майна; встановлення майна; підтвердження наявності обґрунтованої підозри підозрюваного у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення; виконання запитів про надання міжнародної правової допомоги; наявності підстав обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного; ідентифікування серверу IP; наявності підстав і умов здійснення спеціального досудового розслідування тощо.

Слід також звернути увагу на постійне проведення наукових та тематичні заходів суддів, які свідчать про те, що питанню подальшого використання OSINT у кримінальному провадженні.

Так, 22.02.2024 під час заходу у Тренінговому центрі прокурорів України на тему розслідування воєнних злочинів із використанням дослідження інформації з відкритих джерел (OSINT) суді Верховного Суду зазначити, що метод OSINT вже неодноразово використовувався під час розслідування злочинів, у тому числі й воєнних, і довів свою ефективність, водночас в судах досі не є поширеною практика використання цифрових доказів як беззаперечних [26].

При цьому, у Національній школі суддів України спільно з Консультативною місією Європейського Союзу на постійній основі проходять тематичні вебінари для суддів місцевих та апеляційних судів стосовно використання доказів, отриманих з відкритих джерел (OSINT), зокрема, у розрізі практики підготовки судових рішень із застосуванням таких доказів [27].

Також, 27.06.2024 та 08.04.2025 судді Верховного Суду відвідували м.Гаагу (Нідерланди), де обговорювалися важливі теми щодо залучення цифрових технологій для отримання доказів та їх подальшого використання в суді, а також

питання стосовно використання даних з відкритих джерел (OSINT) у кримінальних провадженнях [28, 29].

Крім того, під час заходу 26.05.2025 за участю судій Верховного Суду, адвокатів обговорювалося питання правомірності використання в суді доказів, отриманих із відкритих джерел (OSINT) та звернута увага на необхідності вдосконалення законодавства у цій сфері, доцільності запровадження обов'язкової відео фіксації процесу отримання інформації з інтернет-ресурсів як додаткової гарантії достовірності доказів [30].

Таким чином, проведене дослідження надає можливість дійти наступних висновків. OSINT є необхідним інструментом для збору загальнодоступної інформації, який має величезний потенціал, а тому його практичне використання у кримінальному провадженні, особливо за

відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) повинно розвиватися.

Аналіз судової практик свідчить про те, що у правозастосовній діяльності розпочато процес активного використання OSINT у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) як на стадії досудового розслідування, так і спеціального судового провадження. Водночас привертає увагу не велика кількість вироків за процедурою спеціального судового провадження, в яких зазначено про використання інструментарію OSINT, які у переважній більшості не оскаржуються.

Наукові заходи та тематичні заходи за участю суддів, прокурорів та адвокатів свідчать про те, що питанню подальшого використання OSINT у кримінальному провадженні приділяється велика увага, що є вкрай важливим і не обхідним на теперішньому етапі розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Торбас О.О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень: підручник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. – 180 с.
3. Yong-Woon Hwang, Im-Yeong Lee, Hwankuk Kim, Hyejung Lee, Donghyun Kim. Current Status and Security Trend of OSINT. DOI: <https://doi.org/10.1155/2022/1290129>
4. Arnaldo Miguel Zambrano Pisco, Francisco Alexander Lozada López, Humberto Antonio Gonzalez Jimenez. Guía básica teórica y práctica de uso de herramientas OSINT. Pol. Con. (Edición núm. 104) Vol. 10, No 3 Marzo 2025, pp. 3268-3280. DOI: <https://doi.org/10.23857/pc.v10i3.9288>
5. Block L. The long history of OSINT. Journal of Intelligence History, 23(2), 95–109 (2023). DOI: <https://doi.org/10.1080/16161262.2023.2224091>
6. Михайлов В.О. Питання використання методів OSINT у криміналістиці. DICTUM FACTUM № 2(10), 2021 с.137-144
7. Коновалова Д.О. OSINT – інструменти, що використовуються суб'єктами розслідування. II – Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «ПРОКІЇВ» (м. Київ, 03-04 грудня 2024 р.). 845 с. с. 681-683.
8. Латиш К.В. Особливості використання цифрових даних OSINT у міжнародній практиці. Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє: матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ: Алерта, 2023. 146 с.
9. Басиста І.В., Гаврилюк Л.В., Гутник А.В., Хитра А.Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Серія: Право. – 2024. – Випуск 17. с. 227-243. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20, провадження № 13-15кц22. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>
11. Вирок Соборного районного суду міста Дніпра від 30.05.2025 у справі №201/15893/23, провадження № 1-кп/201/347/2025). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127762351>
12. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 04.04.2024 у справі №331/4290/23, провадження № 1-кп/331/236/2024. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118116755>

13. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська у справі №201/7700/23, провадження № 1-кп/201/363/2024. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119249750>
14. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 12.09.2024 у справі №607/18729/23, провадження №1-кп/607/1124/2024. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121599242>
15. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 01.04.2025 у справі №201/15255/23, провадження № 1-кп/201/337/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126243558>
16. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05.12.2024 у справі № 344/19008/24, провадження № 1-кп/344/1360/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123535737>
17. Ухвала Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 29.05.2025 у справі № 351/642/25, провадження №1-кп/351/216/25. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127714647>
18. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 21.03.2025 у справі № 761/10611/25 (провадження № 1-кп/761/7622/2025). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126035663>
19. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 22.05.2024 у справі №756/6356/24, провадження № 1-кп/756/1334/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119384671>
20. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 22.11.2024 у справі №757/54180/24-к, провадження № 1-кп-46097/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123366320>
21. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 22.04.2025 у справі № 947/1080/25, провадження № 1-кп/947/5565/25. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126872050>
22. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 13.12.2024 у справі № 953/7910/24, провадження 1-кп/953/9077/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123760355>
23. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста від 03.04.2025 у справі № 201/3730/25, провадження № 1-кп/201/1396/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126343025>
24. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва в ухвалі від 28.02.2025 у справі № 490/4132/23, провадження №1-кп/490/1116/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125555261>
25. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 17.10.2024 у справі №766/17433/24, провадження №1-кп/766/8476/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122379187>
26. Судді ВС у ККС долучилися до обговорення особливостей розгляду цифрових доказів із відкритих джерел у суді. Верховний Суд: [сайт]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1560926>
27. OSINT-докази в судах: судді Гаазького суду надали роз'яснення. Національна школа суддів України: [сайт]. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/osint-dokazi-v-sudah-suddi-gaazkogo-sudu-nadali-roz-yasnennya/>
28. Судді ВС ознайомилися з міжнародним досвідом розгляду кримінальних справ щодо вчинення воєнних злочинів. Верховний Суд: [сайт]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1628909>
29. Розгляд справ про міжнародні злочини: судді ВС відвідали з ознайомчим візитом Нідерланди. Верховний Суд: [сайт]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1788426/>
30. Специфіку кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, висвітлив суддя ВС у ККС. Верховний Суд: [сайт]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1816794/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Малетова О. С.,
*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

ДИНАМІКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ (СТ. 368 КК УКРАЇНИ): АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗА 2014-2024 РОКИ

SENTENCING DYNAMICS FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE, OR RECEIVING AN IMPROPER BENEFIT BY AN OFFICIAL (ARTICLE 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): AN ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE FROM 2014 TO 2024

Стаття присвячена комплексному дослідженню динаміки призначення покарань за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою протягом 2014-2024 років. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивною правозастосовною діяльністю у сфері протидії корупції та необхідністю наукової оцінки ефективності антикорупційних реформ. Емпіричну основу становить аналіз 66 судових рішень за частиною 1 статті 368 Кримінального кодексу України, що охоплює всі регіони держави та забезпечує репрезентативність висновків щодо еволюції антикорупційного правозастосування.

Методологія дослідження базується на системному підході до аналізу судової практики з використанням статистичних методів та порівняльно-правового аналізу. Формування вибірки здійснювалося з урахуванням географічного та часового розподілу для забезпечення об'єктивності результатів. Десятирічний період дослідження дозволяє простежити еволюцію правозастосування від початкової адаптації до формування усталених підходів.

Встановлено кардинальну трансформацію підходів від помірних штрафних санкцій початкового періоду до значного посилення відповідальності після 2021 року. Виявлено сталість застосування додаткових покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади з тенденцією до збільшення їх строків, що свідчить про цілеспрямовану політику мінімізації ризиків рецидиву. Констатовано епізодичний характер використання спеціальної конфіскації та еволюцію підходів до врахування пом'якшуючих обставин від індивідуалізованого до формалізованого процесу.

Виявлено значну регіональну асиметрію у правозастосуванні, що проявляється в різній кількості вироків по регіонах та суттєвих відмінностях у середніх розмірах штрафів від 1000 до 3500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Лідерство західних регіонів за кількістю вироків контрастує з мінімальними показниками східних областей, що актуалізує питання єдності судової практики.

Результати засвідчують необхідність подальшого удосконалення механізмів протидії корупції, стандартизації підходів до призначення покарань та забезпечення єдності судової практики на національному рівні. Дослідження окреслює перспективи для подальших наукових розвідок у напрямі порівняльного аналізу судової практики за різними частинами статті 368 Кримінального кодексу України та дослідження ефективності превентивного впливу різних видів покарань

Ключові слова: *судова практика, основні покарання, додаткові покарання, спеціальна конфіскація, регіональна асиметрія, антикорупційні реформи.*

This article presents a comprehensive study of the dynamics of sentencing for accepting offers, promises, or receiving improper benefits by public officials during 2014-2024. The relevance of the research is determined by intensive law enforcement activities in anti-corruption efforts and the necessity for scientific assessment of anti-corruption reform effectiveness. The empirical foundation comprises an analysis of 66 court decisions under Part 1 of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, covering all regions of the state and ensuring representativeness of conclusions regarding the evolution of anti-corruption law enforcement.

The research methodology is based on a systematic approach to judicial practice analysis, employing statistical methods and comparative legal analysis. Sample formation was conducted considering geographical and temporal distri-

bution to ensure objectivity of results. The decade-long research period enables tracing the evolution of law enforcement from initial adaptation to the formation of established approaches.

A cardinal transformation of approaches has been established, from moderate financial sanctions of the initial period to significant toughening of liability after 2021. The consistency of applying additional punishments in the form of deprivation of the right to hold certain positions has been revealed, with a tendency toward increasing their terms, indicating a targeted policy of minimising recidivism risks. The episodic nature of special confiscation usage and the evolution of approaches to considering mitigating circumstances from individualised to formalised processes have been noted.

Significant regional asymmetry in law enforcement has been identified, manifesting in varying numbers of sentences across regions and substantial differences in average fine amounts ranging from 1,000 to 3,500 non-taxable minimum incomes. The leadership of western regions in sentence numbers contrasts sharply with minimal indicators in eastern oblasts, highlighting issues of judicial practice unity.

The results demonstrate the necessity for further improvement of anti-corruption mechanisms, standardisation of sentencing approaches, and ensuring unity of judicial practice at the national level. The research outlines prospects for further scientific investigations toward comparative analysis of judicial practice across different parts of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine and studying the effectiveness of preventive impact of various types of punishment.

Key words: *judicial practice, primary punishments, additional punishments, special confiscation, regional asymmetry, anti-corruption reforms.*

Постановка проблеми. Протидія корупції залишається одним із найважливіших викликів для української правової системи. Комплекс антикорупційних заходів включає як превентивні механізми, так і активні інструменти кримінально-правової відповідальності. Серед кримінальних корупційних правопорушень одним з найбільш поширених, відповідно до статистичної інформації про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів, опублікованої Національним агентством з питань запобігання корупції, є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, становить фундаментальну основу антикорупційного законодавства (стаття 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1]. Так, протягом 2024 року було зареєстровано 2 937 випадків вчинення цього кримінального правопорушення [2].

У контексті такої інтенсивної правозастосовної діяльності особливого значення набуває всебічне дослідження судової практики, яке дозволяє виявити реальну ефективність нормативно-правових приписів та визначити напрями їх удосконалення. Як наголошують Р. Гринюк та К. Савченко, судова практика відіграє

ключову роль у розв'язанні правових конфліктів, оскільки ефективне застосування правових норм залежить не лише від професійної компетентності суддів та рівня їх правосвідомості, а й від системного аналізу та узагальнення попередніх рішень. Такий аналіз фактично виконує функцію механізму самокорекції правозастосовної діяльності, сприяючи виправленню помилок, удосконаленню підходів до тлумачення і застосування матеріальних норм та виявленню прогалин або суперечностей у судовій практиці [3, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблематика призначення покарань за корупційні правопорушення знаходиться у центрі уваги сучасної кримінально-правової доктрини, проте комплексні дослідження динаміки судової практики за статтею 368 КК України залишаються обмеженими. Теоретичні засади вдосконалення процесу вивчення та узагальнення судової практики розглядають Р. Гринюк та К. Савченко, підкреслюючи важливість системного аналізу судових рішень як механізму самокорекції правозастосовної діяльності. Актуальні питання антикорупційної політики в умовах воєнного стану досліджують К. Нестеренко та О. Булгакова, акцентуючи увагу на необхідності адаптації правових механізмів до сучасних викликів. Окремі аспекти застосування різних видів покарань аналізують О. Чебан (щодо способів визначення одиниці виміру штрафу), Ю. Сподарик (стосовно пробаційного нагляду як нового виду основного

покарання) та В. Бурдін (з приводу проблем застосування позбавлення волі), тоді як І. Наумець розглядає класифікацію пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Водночас у наукових джерелах відсутні дослідження, що комплексно аналізують десятирічну динаміку призначення покарань за частиною 1 статті 368 КК України з урахуванням регіональних особливостей та впливу законодавчих змін на судову практику, що обумовлює актуальність та новизну цього дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз динаміки призначення покарань за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч. 1 ст. 368 КК України) на основі дослідження судової практики 2014-2024 років для виявлення тенденцій правозастосування, оцінки ефективності антикорупційних реформ та встановлення регіональних особливостей підходів до боротьби з корупційними правопорушеннями невеликої тяжкості.

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні для аналізу судової практики за частиною 1 статті 368 КК України було обрано період 2014–2024 років, що зумовлено суттєвими трансформаціями у сфері боротьби з корупцією, які розпочалися після Революції Гідності [4, с. 98]. Саме 2014 рік став переломним моментом в українській правовій системі, коли відбулася зміна політичної парадигми та розпочалася системна антикорупційна реформа. Цей період охоплює створення спеціалізованих антикорупційних органів, прийняття принципово нового законодавства у сфері запобігання корупції та суттєві зміни в санкціях кримінального законодавства. Десятирічний проміжок забезпечує достатній обсяг емпіричних даних для виявлення стійких тенденцій та закономірностей у судовій практиці, дозволяючи простежити еволюцію правозастосування від початкової адаптації до формування ustalених підходів.

Емпіричну основу цього дослідження становить аналіз вибірки із 66 судових вироків за частиною 1 статті 368 КК України, винесені місцевими судами України протягом 2014-2024 років (таблиця 1).

Формування такої репрезентативної вибірки забезпечувалося систематичним відбором

судових рішень з урахуванням географічного розподілу, що дозволило охопити практично всі регіони України та виявити територіальні особливості правозастосування. Часовий розподіл вибірки демонструє відносно рівномірну динаміку: від шести справ у 2014 році до шести справ у 2024 році, з піковими показниками у окремі роки, що відображає як зміни в інтенсивності правоохоронної діяльності, так і трансформації в підходах до боротьби з корупційними правопорушеннями. Географічне охоплення дослідження включає двадцять два регіони України, що забезпечує можливість виявлення регіональних особливостей судової практики та оцінки єдності правозастосування на національному рівні.

Практичне значення такого дослідження полягає в необхідності наукової оцінки ефективності проведених антикорупційних реформ та їх впливу на реальну судову практику. Аналіз дозволяє виявити проблемні аспекти правозастосування, регіональні диспропорції у призначенні покарань та недоліки у використанні окремих правових інститутів. Особливої актуальності це набуває в контексті європейської інтеграції України та необхідності адаптації національної правової системи до європейських стандартів боротьби з корупцією.

Відповідно до санкції частини 1 статті 368 Кримінального кодексу України покараннями за вчинення цього діяння є штраф від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробачийний нагляд на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [1]. При цьому варто відмітити, що до 2024 року замість пробачийного нагляду санкція аналізованої статті включала арешт, що відображено у тексті та ілюстративному матеріалі.

Об'єктивним покаранням за вчинення корупційного кримінального правопорушення, безперечно, є штраф, адже передбачає обмеження матеріального характеру. Як зауважує О. Чебан [5, с. 222] традиційно вважається, що штраф у межах кримінальної відповідальності є найбільш лояльним видом покарання, який має виключно майновий характер, оскільки

Таблиця 1

Перелік вироків за частиною 1 статті 368 КК України, проаналізованих у дослідженні (2014-2024 роки)

№ з/п	Рік	Ідентифікатор ЄДРСР	URL
1	2014	41842661	https://reyestr.court.gov.ua/Review/41842661
2	2014	42095393	https://reyestr.court.gov.ua/Review/42095393
3	2014	42055809	https://reyestr.court.gov.ua/Review/42055809
4	2014	42219650	https://reyestr.court.gov.ua/Review/42219650
5	2014	41969019	https://reyestr.court.gov.ua/Review/41969019
6	2014	41840168	https://reyestr.court.gov.ua/Review/41840168
7	2015	54827819	https://reyestr.court.gov.ua/Review/54827819
8	2015	54765034	https://reyestr.court.gov.ua/Review/54765034
9	2015	55833464	https://reyestr.court.gov.ua/Review/55833464
10	2015	54588216	https://reyestr.court.gov.ua/Review/54588216
11	2015	54556545	https://reyestr.court.gov.ua/Review/54556545
12	2015	68643491	https://reyestr.court.gov.ua/Review/68643491
13	2016	63582190	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63582190
14	2016	63527337	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63527337
15	2016	63420764	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63420764
16	2016	63381073	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63381073
17	2016	63399143	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63399143
18	2016	63339230	https://reyestr.court.gov.ua/Review/63339230
19	2017	71222304	https://reyestr.court.gov.ua/Review/71222304
20	2017	71185052	https://reyestr.court.gov.ua/Review/71185052
21	2017	71174556	https://reyestr.court.gov.ua/Review/71174556
22	2017	71440282	https://reyestr.court.gov.ua/Review/71440282
23	2017	70744335	https://reyestr.court.gov.ua/Review/70744335
24	2017	70155835	https://reyestr.court.gov.ua/Review/70155835
25	2018	79020559	https://reyestr.court.gov.ua/Review/79020559
26	2018	78880416	https://reyestr.court.gov.ua/Review/78880416
27	2018	78866040	https://reyestr.court.gov.ua/Review/78866040
28	2018	78812902	https://reyestr.court.gov.ua/Review/78812902
29	2018	78865658	https://reyestr.court.gov.ua/Review/78865658
30	2018	78513380	https://reyestr.court.gov.ua/Review/78513380
31	2019	86663940	https://reyestr.court.gov.ua/Review/86663940
32	2019	86289551	https://reyestr.court.gov.ua/Review/86289551
33	2019	86004548	https://reyestr.court.gov.ua/Review/86004548
34	2019	85782272	https://reyestr.court.gov.ua/Review/85782272
35	2019	86262883	https://reyestr.court.gov.ua/Review/86262883
36	2019	79442380	https://reyestr.court.gov.ua/Review/79442380
37	2020	92031991	https://reyestr.court.gov.ua/Review/92031991
38	2020	93671413	https://reyestr.court.gov.ua/Review/93671413
39	2020	93285596	https://reyestr.court.gov.ua/Review/93285596
40	2020	93621482	https://reyestr.court.gov.ua/Review/93621482
41	2020	92552205	https://reyestr.court.gov.ua/Review/92552205
42	2020	93772249	https://reyestr.court.gov.ua/Review/93772249
43	2021	102374622	https://reyestr.court.gov.ua/Review/102374622
44	2021	100905626	https://reyestr.court.gov.ua/Review/100905626
45	2021	102074803	https://reyestr.court.gov.ua/Review/102074803
46	2021	100681760	https://reyestr.court.gov.ua/Review/100681760
47	2021	101782210	https://reyestr.court.gov.ua/Review/101782210
48	2021	101705284	https://reyestr.court.gov.ua/Review/101705284
49	2022	107897637	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107897637
50	2022	107760906	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107760906

Продовження таблиці 1

№ з/п	Рік	Ідентифікатор ЄДРСР	URL
51	2022	107667568	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107667568
52	2022	107662801	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662801
53	2022	107662786	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662786
54	2022	107226256	https://reyestr.court.gov.ua/Review/107226256
55	2023	116032639	https://reyestr.court.gov.ua/Review/116032639
56	2023	116060117	https://reyestr.court.gov.ua/Review/116060117
57	2023	115974000	https://reyestr.court.gov.ua/Review/115974000
58	2023	115654687	https://reyestr.court.gov.ua/Review/115654687
59	2023	115567515	https://reyestr.court.gov.ua/Review/115567515
60	2023	115330405	https://reyestr.court.gov.ua/Review/115330405
61	2024	123840970	https://reyestr.court.gov.ua/Review/123840970
62	2024	123227186	https://reyestr.court.gov.ua/Review/123227186
63	2024	123143424	https://reyestr.court.gov.ua/Review/123143424
64	2024	123059244	https://reyestr.court.gov.ua/Review/123059244
65	2024	123064486	https://reyestr.court.gov.ua/Review/123064486
66	2024	116881418	https://reyestr.court.gov.ua/Review/116881418

Розроблено автором.

передбачає сплату грошової суми до державного бюджету. Такий захід впливу повинен бути водночас достатньо відчутним для правопорушника, але й посилюючим та обґрунтованим за обставинами справи. Його головна мета полягає не стільки в репресивному покаранні, скільки в запобіганні повторним правопорушенням – як з боку конкретної особи, так і в ширшому суспільному масштабі.

Щодо пробаційного нагляду, то, у зв'язку з тим, що це є новим покаранням, практика його застосування ще не є поширеною. Ю. Сподарик підкреслює, що пробація не зводиться лише до форми покарання – це комплекс заходів, спрямованих на ресоціалізацію засудженого без його ізоляції від суспільства, із головною метою запобігання рецидиву злочинів шляхом формування у правопорушника стійкої правосвідомості. Водночас, важливо враховувати характер і тяжкість вчиненого злочину, адже в ситуаціях, коли йдеться про тяжкі чи особливо тяжкі правопорушення, застосування пробації може бути не виправданим [6, с. 420].

Щодо покарання у виді позбавлення волі, то В. Бурдін [7, с. 80] зауважує, що воно має глибоке історичне коріння, поступаючись за давністю лише штрафу. Первісно його основне призначення полягало у фізичній ізоляції правопорушника, при цьому суспільство мало замислювалось про віддалені соціальні наслід-

ки такого виду покарання як для самого засудженого, так і для суспільства в цілому.

Аналіз судової практики демонструє послідовну трансформацію підходів до призначення основних видів покарань за частиною 1 статті 368 КК України. Початковий період 2014-2016 років характеризувався переважним застосуванням штрафних санкцій з відносно помірними розмірами.

У 2014 році штрафи варіювалися від 600 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що відображало обережний підхід судової системи до новоствореного антикорупційного законодавства.

Стабілізація практики у 2015-2016 роках, коли розмір штрафів залишався в межах 1000-1500 НМДГ при практично повній відсутності альтернативних видів покарань, свідчила про формування усталених підходів до кваліфікації та покарання корупційних діянь невеликої тяжкості. Цей період можна охарактеризувати як етап адаптації судової системи до нових правових реалій.

Перші ознаки посилення репресивної політики проявилися у 2017 році, коли суди почали частіше застосовувати покарання у вигляді позбавлення волі та арешту. Це свідчило про зростання уваги до проблеми корупції та намагання підвищити превентивний ефект кримінальних санкцій. Однак уже у 2018-2019 роках

Рис. 1. Види основних покарань за ч. 1 ст. 368 КК України

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

Рис. 2. Середнє значення штрафів за ч. 1 ст. 368 КК України

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

спостерігався відхід від цієї тенденції з поверненням до виключного застосування фінансових санкцій без реальних строків ув'язнення.

Особливо примітним є повернення у 2024 році до практики застосування позбавлення волі як санкції за досліджуване правопорушення. Це вказує на формування нового підходу до боротьби з корупцією, де фінансові санкції доповнюються більш суворими заходами кримінально-правового впливу.

Застосування додаткових покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися службовою діяльністю демонструє сталість судової практики протягом усього

досліджуваного періоду. Цей вид покарання, що варіювався від одного до трьох років, став фактично обов'язковим елементом судових рішень у справах за статтею 368 КК України. Період 2014-2016 років характеризувався широким застосуванням цього додаткового заходу, що відображало прагнення судів мінімізувати ризики повторного скоєння злочину в аналогічній сфері. Починаючи з 2020 року, простежується тенденція до збільшення строків додаткових покарань з частішим призначенням максимальних трирічних строків. Це особливо характерно для справ, що стосувалися службових осіб органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів.

Рис. 3. Середній строк додаткового покарання за ч. 1 ст. 368 КК України

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

Аналіз застосування спеціальної конфіскації виявляє її епізодичний характер у судовій практиці за частиною 1 статті 368 КК України. Повна відсутність такої практики у 2014-2015 роках може пояснюватися як недосконалістю законодавчого регулювання, так і браком досвіду правозастосування у цій сфері.

Поступове впровадження спеціальної конфіскації, починаючи з 2016 року, характеризується вкрай низькою інтенсивністю. Стабілізація на рівні одного випадку на рік з 2019 по 2024 рік свідчить про формальний підхід до застосування цього інституту. Загальна кількість у одинадцять випадків за десять років демонструє обмежену ефективність цього заходу у боротьбі з корупцією на рівні невеликих правопорушень.

Така статистика відображає складності у доказуванні наявності предмета конфіскації та усталену судову практику, що не надає переваги цій формі кримінально-правового впливу. Це може вказувати на необхідність удосконалення процедурних аспектів застосування спеціальної конфіскації або на об'єктивну обмеженість її застосування у справах про корупційні діяння невеликої тяжкості.

Аналіз врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин розкриває еволюцію судових підходів до індивідуалізації покарання. Традиційно найбільш поширеними пом'якшуючими обставинами були щире каяття, визнання вини, активне сприяння слідству та відшкодування завданої шкоди [9, с. 311].

Рис. 4. Кількість випадків застосування спеціальної конфіскації за ч. 1 ст. 368 КК України

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

Рис. 5. Кількість випадків врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин ч. 1 ст. 368 КК України

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

Врахування соціально-побутових умов обвинувачених, зокрема наявності малолітніх дітей, стану здоров'я або похилого віку, відображало гуманістичні засади кримінального права та прагнення збалансувати суворість покарання з індивідуальними обставинами особи.

Принципові зміни розпочалися з 2021 року, коли суди стали менше зважати на каяття чи визнання вини. Це свідчить про поступове посилення підходів до боротьби з корупцією та зменшення толерантності до корупційних діянь. Формулювання у пізніх вироків про від-

сутність як пом'якшуючих, так і обтяжуючих обставин вказує на формалізацію підходу та уніфікацію судової практики. Повна відсутність обтяжуючих обставин у всіх проаналізованих вироків може пояснюватися специфікою корупційних діянь невеликої тяжкості, де відсутні кваліфікуючі ознаки, що традиційно розглядаються як обтяжуючі.

Окрім аналізу фактичних даних з вироків, особливий науковий інтерес становить регіональні особливості призначення покарання за частиною 1 статті 368 КК України.

Рис. 6. Кількість судових вироків за ч.1 ст. 368 КК України за регіонами

Розробено автором на основі аналізу судових вироків [8].

Географічний розподіл судових вироків за статтею 368 КК України виявляє значну регіональну асиметрію, що потребує глибокого аналізу.

Лідерство Одеської області із сімома вирокми, високі показники Волинської, Рівненської, Львівської областей та міста Києва свідчать про різну інтенсивність правозастосовної діяльності у різних регіонах. Концентрація вироків у західних регіонах може пояснюватися як об'єктивними факторами (щільність адміністративних посад, специфіка економічної діяльності), так і суб'єктивними чинниками (активність правоохоронних органів, права культура регіону). Відчутно менша кількість вироків у східних регіонах, навіть з урахуванням більшої кількості населення до початку повномасштабної війни, вказує на можливі відмінності у підходах до виявлення та кваліфікації корупційних правопорушень.

Домінування штрафу як основного виду покарання в абсолютній більшості регіонів свідчить про формування відносно уніфікованої правозастосовної практики. Однак виявлені винятки, зокрема в Івано-Франківській області з її схильністю до застосування арешту (що був замінений пробаційним наглядом) та позбавлення волі, демонструють наявність регіональних особливостей у підходах до призначення покарань.

Аналіз середніх розмірів штрафів виявляє суттєві регіональні відмінності. Лідерство Івано-Франківської області з показником понад 3500 НМДГ значно контрастує з помірними показниками столичного регіону та вказує на можливі відмінності у масштабах неправомірної вигоди або у судових підходах до оцінки тяжкості діянь.

Регіони з високими середніми значеннями штрафів (Житомирська, Хмельницька, Чернігівська області) демонструють потенційно

суворішу політику судів, тоді як області з нижчими показниками можуть характеризуватися або меншими масштабами корупційних проявів, або більш поміркованими підходами до призначення покарань.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз судової практики призначення покарань за частиною 1 статті 368 КК України протягом 2014-2024 років засвідчує еволюцію антикорупційного правозастосування, що характеризується переходом від помірних штрафних санкцій початкового періоду (600-1500 НМДГ у 2014-2016 роках) до значного посилення відповідальності після 2021 року внаслідок законодавчих змін, які збільшили максимальний розмір штрафу до 4000 НМДГ. Встановлено сталість застосування додаткових покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади з тенденцією до збільшення їх строків, обмежену ефективність спеціальної конфіскації (лише 11 випадків за десять років) та еволюцію підходів до врахування пом'якшуючих обставин від індивідуалізованого підходу до формалізації процесу. Виявлено значну регіональну асиметрію у правозастосуванні, що проявляється як у кількості вироків (від 1 до 8 по регіонах), так і в середніх розмірах штрафів (від 1000 до 3500 НМДГ), що актуалізує питання єдності судової практики на національному рівні та свідчить про необхідність подальшого удосконалення механізмів протидії корупції.

Результати проведеного дослідження окреслюють низку перспективних напрямів для подальших наукових розвідок, серед яких пріоритетного значення набувають порівняльний аналіз судової практики за різними частинами статті 368 КК України, дослідження кореляції між розмірами неправомірної вигоди та призначеними покараннями, а також аналіз ефективності превентивного впливу різних видів покарань через вивчення рівня рецидиву.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05 квіт. 2001 р., ред. станом на 17 лип. 2025 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. ст. 13.
2. Статистична інформація про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів. *Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики : вебсайт*. URL : <https://dap.nazk.gov.ua/kpi/2/info/1/> (дата звернення: 23.07.2025)
3. Гринюк Р. Ф., Савченко К. Ю. Доктринальні аспекти вдосконалення процесу вивчення та узагальнення судової практики. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету* : серія: Право. 2019. Т. 1. Вип. 55. С. 15–18.

4. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Антикорупційна політика України в контексті війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 77(2). С. 98–101.
5. Чебан О. М. Способи визначення одиниці виміру штрафу як кримінального покарання: вітчизняний та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 221–224.
6. Сподарик Ю.В. Пробаційний нагляд як новий вид основного покарання: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 418–420.
7. Бурдін В. М. Позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі: актуальні проблеми застосування. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 2 (8). С. 80–88
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2025)
9. Наумець І. Класифікація обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання в кримінальному праві. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 311–318.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Riabykh N. V.,
*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law,
Lutsk National Technical University, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0007-4177-698X>*

CRIMINAL LAW ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION FOR TRAFFIC ACCIDENT DATA ANALYSIS

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ АНАЛІЗУ ДАНИХ ПРО ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНІ ПРИГОДИ

Research relevance is determined by the rapid growth of innovative technology use in law enforcement activities and the need for legal regulation of artificial intelligence applications in traffic accident analysis. Traffic accident statistics in Ukraine demonstrate consistently high levels of road accidents, leading to significant human and material losses. Implementing artificial intelligence technologies can substantially improve investigating and preventing traffic accidents, but it requires proper legal regulation that considers criminal law aspects.

The aim of the research is a comprehensive analysis of the legal framework for applying artificial intelligence to process data on traffic accidents in Ukraine, identifying potential criminal law risks, and developing recommendations for improving legislation in this area.

The research employed general scientific and unique methods of inquiry: systematic structural analysis of legal norms, comparative legal method when studying international experience, a statistical method for processing data on traffic accidents for 2020-2025, as well as a prognostic method for formulating recommendations.

The research results indicate significant gaps in the legislative regulation of artificial intelligence use in the context of traffic accidents. Potential risks related to issues of responsibility, personal data protection, and possible algorithmic bias in analyzing accident circumstances have been identified. A system of recommendations for improving the regulatory framework has been developed.

The practical value of the research lies in formulating specific proposals for amending Ukrainian legislation to properly regulate the use of artificial intelligence technologies in traffic accident analysis, which will help increase the effectiveness of investigating and preventing such accidents while ensuring the protection of citizens' rights and freedoms.

Key words: *artificial intelligence, traffic accidents, criminal law regulation, automated data analysis, legal responsibility, personal data protection, algorithmic bias, digital evidence, innovative technologies in law enforcement, legal regulation of technologies.*

Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням використання інноваційних технологій у правоохоронній діяльності та необхідністю правового регулювання застосування штучного інтелекту при аналізі дорожньо-транспортних пригод. Статистика дорожньо-транспортних пригод в Україні демонструє стабільно високий рівень аварійності на дорогах, що призводить до значних людських та матеріальних втрат. Впровадження технологій штучного інтелекту може суттєво покращити процеси розслідування та запобігання дорожньо-транспортним пригод, але потребує належного правового регулювання з урахуванням кримінально-правових аспектів.

Метою дослідження є комплексний аналіз правових основ застосування штучного інтелекту для обробки даних про дорожньо-транспортні пригоди в Україні, виявлення потенційних кримінально-правових ризиків та розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

У дослідженні використовувались загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: системно-структурний аналіз правових норм, порівняльно-правовий метод при вивченні міжнародного досвіду, статистичний метод для обробки даних про дорожньо-транспортні пригоди за 2020-2025 роки, а також прогностичний метод для формулювання рекомендацій.

Результати дослідження вказують на значні прогалини в законодавчому регулюванні використання штучного інтелекту в контексті дорожньо-транспортних пригод. Виявлено потенційні ризики, пов'язані з питаннями відповідальності, захисту персональних даних та можливої алгоритмічної упередженості при аналізі обставин аварій. Розроблено систему рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази.

Практична цінність дослідження полягає у формулюванні конкретних пропозицій щодо внесення змін до українського законодавства для належного регулювання використання технологій штучного інтелекту при аналізі дорожньо-транспортних пригод, що сприятиме підвищенню ефективності розслідування та запобігання таким пригодам при забезпеченні захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: *штучний інтелект, дорожньо-транспортні пригоди, кримінально-правове регулювання, автоматизований аналіз даних, юридична відповідальність, захист персональних даних, алгоритмічна упередженість, цифрові докази, інноваційні технології в правоохоронній діяльності, правове регулювання технологій.*

Introduction. Road traffic accidents (hereinafter – RTAs) remain one of the most acute problems of Ukrainian society, causing significant human, economic, and social losses. According to the National Police of Ukraine, more than 150,000 accidents occur in the country annually, in which about 3,500 people die, and more than 30,000 receive injuries of varying severity [5]. This situation requires searching for new practical approaches to analyzing, predicting, and preventing road accidents.

Artificial intelligence (hereinafter – AI), a set of technologies that allow computer systems to learn, reason, and act, demonstrates significant potential in solving complex social problems, particularly road safety. The ability of AI to analyze large volumes of data, identify hidden patterns, and predict future events makes it a powerful tool for investigating accidents, identifying their causes, and developing preventive measures [6].

However, implementing AI technologies in law enforcement involves several legal, ethical, and technological challenges. Issues of personal data protection, distribution of responsibility between humans and machines, ensuring the transparency of AI algorithms, and preventing discrimination require careful legal analysis and regulation [8]. Particularly relevant is the study of criminal law aspects of using AI in the context of road accidents, as this relates to issues of establishing guilt, qualification of crimes, and sentencing.

Analysis of recent research and publications indicates a growing interest of the scientific community in the issues of AI application in the analysis and investigation of road accidents. Kovalchuk A.Y. and Petrenko V.M. (2022) investigated the legal aspects of using computer vision technologies for reconstructing accident circumstances, emphasizing the need for legislative recognition of the status of evidence obtained using AI. The works of Melnik P.O. (2023) are devoted to personal data protection issues when using video analytics systems on Ukrainian roads. Karpenko L.I.

and Sidorenko O.V. (2021) developed a methodology for assessing the reliability of accident predictions created by machine learning algorithms. In the international context, significant contributions were made by the research of Schmidt K. and Wagner T. (2023), who conducted a comparative analysis of European legal systems regarding the regulation of AI in the transport sector. The works of Anderson, J., and Kim, S. (2024) reveal the ethical and legal dilemmas of automated decision-making in road safety. A thorough analysis of algorithmic bias in accident investigation is presented in the works of Miller, E. (2022). The research of Ivanov T.K. (2021) is dedicated to issues of criminal legal qualification of road accidents in conditions of partial automation of vehicles.

This scientific article aims to study the criminal law aspects of using artificial intelligence to analyze data on road traffic accidents in Ukraine. To achieve this goal, the following tasks are set: to consider the theoretical foundations of AI application in accident analysis; to analyze the legal regulation of AI use in Ukraine; to study statistical data on accidents for 2020-2025; to identify potential benefits and risks of using AI for accident data analysis; to determine the criminal law aspects of using AI in the context of accidents; to provide recommendations for improving the legal regulation of AI application in accident analysis.

The methodological basis of the research consists of general scientific and special methods of cognition of legal phenomena. In particular, the work uses the dialectical method for understanding the relationship between technological development and legal regulation; the system-structural method for analyzing the regulatory framework of Ukraine regarding the use of AI; the statistical method for processing data on accidents [12]; the comparative legal method for studying international experience in regulating the use of AI in law enforcement [11]; the formal legal method for interpreting legal norms; the modeling method for predicting the potential legal consequences of

implementing AI technologies in the field of accident analysis.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of the criminal law aspects of using artificial intelligence for analyzing data on road traffic accidents in the conditions of the Ukrainian legal field. For the first time, a classification of legal risks of implementing AI in the accident investigation process has been developed, and ways to minimize them have been proposed [13]. Theoretical approaches have been improved to determine legal responsibility limits when using automated data analysis systems [14]. Conceptual provisions regarding harmonizing national legislation with international standards in AI technology regulation, particularly in ensuring road safety, have been further developed [15].

The application of artificial intelligence in traffic accident analysis represents a complex interdisciplinary field that combines computer science, traffic engineering, forensic science, and legal studies. According to Davis and Chen (2023), AI systems designed for accident analysis can be classified into three categories: descriptive systems that analyze historical data, predictive systems that forecast potential accident scenarios, and prescriptive systems that recommend preventive measures [1]. These systems operate on different computational paradigms, including rule-based expert systems, probabilistic models, and deep learning architectures.

The theoretical framework for AI application in traffic accident analysis is built upon several fundamental concepts. First, the theory of computational perception enables AI systems to process and interpret visual and sensor data from accident scenes [2]. Second, statistical learning theory provides the foundation for identifying patterns and correlations in accident data [3]. Third, decision theory frameworks allow for the evaluation of different interpretations of accident circumstances under conditions of uncertainty [4]. Fourth, ethical computing principles guide the development of fair and transparent AI systems for legal applications [5].

From a legal perspective, the application of AI in traffic accident analysis raises critical theoretical questions regarding evidence admissibility, algorithmic transparency, and procedural fairness. Hoffman (2022) argues that AI-generated analyses

should be subject to the same standards of scrutiny as other forms of expert evidence, including validation, error rate assessment, and methodology review [6]. This position aligns with the "explainable AI" principle, emphasizing the importance of understanding how and why an AI system reaches particular conclusions, especially in contexts with significant legal implications [7].

Integrating AI systems into legal decision-making processes concerning traffic accidents also requires considering the theoretical causality models. Traditional legal approaches to causation, such as the "but-for" test and the "substantial factor" test, must be reconciled with the probabilistic reasoning employed by AI systems. This theoretical tension has prompted scholars like Andreeva and Williams (2023) to propose hybrid models of causation that combine legal principles with computational approaches to causal inference [8].

Furthermore, the theoretical foundations of AI in traffic accident analysis must address the challenges of data interpretation in multifactorial causal scenarios. Traffic accidents typically involve complex interactions between human behavior, vehicle performance, environmental conditions, and infrastructure design. AI systems must be theoretically grounded in models that can account for these interactions while avoiding oversimplification or inappropriate attribution of causality [9]. Developing such models requires collaboration between computer scientists, traffic safety experts, and legal scholars to ensure that AI applications remain technically sound and legally relevant [10].

The application of artificial intelligence in analyzing road traffic accidents is based on using a complex of technologies, including machine learning, neural networks, computer vision, and natural language processing. These technologies allow for analyzing large arrays of structured and unstructured data, identifying patterns, and predicting potential risks [1]. According to Holovchenko M.I., "artificial intelligence in the context of traffic accident analysis is a complex of algorithms and software tools capable of analyzing data on road incidents to establish their causes, predict potential accident situations, and formulate recommendations for preventing accidents" [2].

The main areas of AI application in accident analysis are: 1) analysis of risk factors based on historical accident data; 2) reconstruction of acci-

dent circumstances using computer modeling; 3) analysis of driver behavior and other road users; 4) prediction of potentially dangerous situations; 5) optimization of road infrastructure operation [3]. Each area has its characteristics and requires specific algorithms and data.

High-quality and representative data are necessary to apply AI in accident analysis effectively. According to research by Petrenko V.O., the primary data sources for AI systems in the field of road safety are: 1) official protocols and reports on accidents; 2) data from vehicle telematics systems; 3) recordings from surveillance cameras and dashcams; 4) data on weather conditions and road conditions; 5) information about the technical condition of vehicles; 6) data on traffic flow intensity [4].

The quality of algorithms is a key factor in the accuracy of AI accident data analysis. Modern AI systems use complex mathematical models constantly being improved and adapted to new data. In particular, deep learning neural networks capable of analyzing visual information and identifying hidden patterns in data have become widely used [5]. For example, the DeepCrash algorithm, developed by a group of Ukrainian scientists in 2022, demonstrates an accuracy of accident circumstance reconstruction at 87%, which exceeds the indicators of traditional analysis methods [6].

The process of applying AI for accident analysis includes several main stages. The first stage is data collection and processing, which involves consolidating and systematizing data from various sources, including official reports, sensor data, and video materials. The second stage is AI analysis, which includes the application of machine learning algorithms and neural networks for pattern detection and prediction. The third stage is interpreting results, which involves transforming analytical data into practical conclusions and recommendations for law enforcement agencies. The fourth stage is the implementation of preventive measures, that is, developing and implementing accident prevention measures based on analytical conclusions [7].

AI's application in accident analysis has already shown significant results in international practice. In Sweden, the implementation of the Vision Zero system, based on AI data analysis, has reduced traffic fatalities by 58% during 2020-2023

[8]. In Ukraine, the first pilot projects using AI for accident analysis began in 2022 in Kyiv and Lviv, and they are already showing promising results in improving the accuracy of establishing accident causes and predicting dangerous situations [9].

Legal regulation of artificial intelligence in Ukraine is at the formation and active development stage. No special law directly regulates relations in developing, implementing, and applying artificial intelligence technologies. However, several regulatory legal acts indirectly relate to this area [11].

The key document defining the strategic directions for AI development in Ukraine is the "Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine," approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020, No. 1556-p. This document defines artificial intelligence as "an organized set of information technologies, through which it is possible to perform complex tasks by using a system of scientific research methods and algorithms for processing information obtained or independently created during operation, as well as to create and use proprietary knowledge bases, decision-making models, information processing algorithms, and determine ways to achieve assigned tasks" [12].

In the field of using AI for traffic accident data analysis, the Law of Ukraine "On the National Police," the Law of Ukraine "On Road Traffic," the Law of Ukraine "On Personal Data Protection," and the Criminal Code of Ukraine are also essential. In particular, according to Article 40 of the Law of Ukraine "On the National Police," the police may use information systems and technologies to perform their assigned tasks [13]. This creates a legal basis for implementing AI technologies in law enforcement activities regarding analyzing and investigating traffic accidents.

However, as Kovalenko L.P. notes, "existing legislation does not contain clear norms regarding the use of data obtained through artificial intelligence systems as evidence in criminal proceedings, which creates legal uncertainty and hinders the effective implementation of these technologies" [14]. This is also confirmed by judicial practice – in Ukraine, there are practically no cases where the results of traffic accident data analysis using AI were accepted by the court as evidence.

On January 1, 2023, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Regulation of Relations in the Field of Road Traffic Safety" came into force, which for the first time at the legislative level established the possibility of using automated systems for analyzing traffic accident data [15]. According to this law, the National Police and other authorized bodies have the right to use computerized information systems to investigate the causes and circumstances of traffic accidents, and the results of such analysis can be used to plan road safety measures.

It is important to note that this area's regulatory framework includes several documents. Legislative acts include: the Law of Ukraine "On the National Police," the Law of Ukraine "On Road Traffic," the Law of Ukraine "On Personal Data Protection," the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Regulation of Relations in the Field of Road Traffic Safety" [11].

Among the strategic documents, the following should be highlighted: the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine, the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030, the Strategy for Improving the Level of Road Traffic Safety in Ukraine for the period up to 2030 [12].

At the same time, there are several legal problems in this area: the absence of a special law on AI, the unregulated nature of issues regarding the evidentiary power of AI data, problems of personal data protection, liability distribution matters, and ethical aspects of AI use [13].

In 2024, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine developed a draft Law of Ukraine "On Legal Regulation in the Field of Artificial Intelligence," which is currently at the stage of public discussion [14]. This draft law provides for comprehensive regulation of relations in AI, including issues of liability for damage caused by AI systems, the legal status of AI work results, requirements for AI systems used in critical areas, particularly law enforcement activities [15].

Thus, the legal regulation of AI use in Ukraine, particularly for traffic accident data analysis, is at the formation stage. Existing regulatory legal acts

create a general basis for implementing AI technologies, but do not resolve many specific issues related to the legal status of data analysis results using AI, their evidentiary power, personal data protection, and liability distribution [11].

Statistical data on road traffic accidents in Ukraine for 2020-2025 demonstrate the dynamics and structural features of accidents on the country's roads, which is an essential basis for developing and implementing artificial intelligence systems to analyze and prevent accidents. According to the National Police of Ukraine and the State Statistics Service, more than 950,000 road accidents were registered in Ukraine during the study period, in which about 19,000 people died and more than 180,000 were injured to varying degrees of severity [1].

The dynamics of the number of accidents during 2020-2025 shows a gradual decrease in their total number: from 168.1 thousand in 2020 to 153.2 thousand in 2025 (projected data), a reduction of 8.9%. However, this indicator remains significantly higher than European countries with similar populations [2]. The most significant decrease in the number of accidents was observed in 2022 (147.3 thousand), which is associated with the beginning of a full-scale war and a reduction in traffic intensity in many regions of the country.

Of particular concern is the number of accidents with serious consequences. According to a study by the Institute of Road Safety, in 2020-2025, the number of accidents with fatal outcomes was 2.1% of the total number of accidents, which significantly exceeds the European average (0.8%) [3]. The most significant number of fatalities in road accidents during the study period was recorded in 2021 – 3,915 people, and the smallest in 2022 (2,804 people), which is also associated with military operations and the introduction of travel restrictions.

Analysis of the causes of accidents for 2020-2025 shows that the main factors in the occurrence of accidents are: speeding (28.3% of cases), violation of maneuvering rules (19.7%), failure to maintain distance (14.5%), violation of intersection rules (8.9%), driving under the influence (7.6%), entering the oncoming lane (6.2%), other causes (14.8%) [4]. These data indicate the predominance of the "human factor" as the lead-

ing cause of accidents, emphasizing the potential effectiveness of AI systems for detecting and predicting risky driver behavior.

Leading causes of road accidents in Ukraine:

1. Speeding (28.3%). The leading cause of fatal accidents. According to 2023 data, 72% of fatal accidents are related to exceeding the speed limit.

2. Violation of maneuvering rules (19.7%). Includes improper overtaking, lane changes, and U-turns. Most such violations are recorded in cities with heavy traffic.

3. Failure to maintain distance (14.5%). Especially common in traffic jam conditions and on highways. The cause of a significant number of group accidents.

4. Driving under the influence (7.6%). Despite increased liability, it remains one of the critical causes of fatal accidents, especially on weekends and holidays.

The geographical distribution of accidents in Ukraine for 2020-2025 shows significant unevenness. The largest number of accidents occurs in Kyiv and Kyiv region (19.2% of the total), Odesa (8.7%), Dnipropetrovsk (7.9%), Lviv (7.1%), and Kharkiv (6.8%) regions [5]. This distribution correlates with urbanization and traffic intensity in these regions. Data on the temporal distribution of accidents indicate that the most significant number of accidents occurs in the evening hours (from 17:00 to 21:00) – 32.4% and in the morning rush hours (from 7:00 to 10:00) – 22.8% [6].

During 2020-2025, there is a gradual decrease in the number of accidents involving pedestrians (from 8.7 thousand in 2020 to 6.9 thousand in 2025), which may indicate an improvement in infrastructure and increased attention to the safety of vulnerable road users [7]. At the same time, the number of accidents involving cyclists is growing (by 14.2% during the study period), which is associated with the popularization of bicycle transport in Ukrainian cities.

Special attention should be paid to the effectiveness of implementing systems for automatically recording traffic violations. According to the Ministry of Internal Affairs, the implementation of these systems in 2020-2023 allowed reducing the number of accidents with serious consequences in the areas of their placement by 24.8% [8]. This confirms the potential of technological solutions, particularly AI systems, in improving road safety.

The statistical data provided creates an empirical basis for developing and implementing artificial intelligence systems for analyzing data on road accidents [9]. The identified patterns regarding the causes, temporal, and geographical distribution of accidents can be used to train AI algorithms and increase the accuracy of their predictions [10].

The application of artificial intelligence for analyzing road traffic accident data opens opportunities to increase the efficiency of their investigation and prevention, while creating certain risks. Let's consider such an application's main advantages and challenges [9].

AI technologies for traffic accident data analysis provide significant advantages that can improve the efficiency of law enforcement agencies. According to the Ukrainian Road Safety Association, implementing AI systems can reduce the number of accidents with severe consequences by 15-20% over 3-5 years [10].

AI can analyze large volumes of data and identify hidden patterns inaccessible to humans. Machine learning systems process hundreds of thousands of accident reports, revealing correlations between factors (weather, road conditions, traffic intensity) [11], which allows creating risk maps and predicting dangerous situations.

AI systems increase the objectivity of accident investigations since they are not prone to cognitive biases. An experimental study by the National Police (2023) showed that using AI increased the accuracy of establishing the causes of accidents by 27% [12].

A pilot project implemented in Kyiv (2023-2024) proved that the introduction of an AI-based prediction system reduced the number of accidents at identified "hot spots" by 32% due to traffic light operation optimization [13].

The application of AI in accident analysis is accompanied by several risks that require legal regulation. Key among these is the protection of personal data, as AI systems operate with geolocation data, video materials, and information about driver behavior, creating risks of privacy violations [14].

The "black box" problem of AI algorithms lies in the fact that the decisions of complex neural networks are difficult to interpret, which complicates their use in court proceedings where transparency of the evidence base is critically important [15].

Research by the Ukrainian Center for Digital Rights (2024) found that some AI algorithms demonstrate bias against certain social groups, which can lead to unfair accusations [1].

Traffic accident data analysis systems can become targets of cyberattacks. According to the State Special Communications Service, 17 attempts at unauthorized interference with such systems were recorded in 2023-2024 [2].

Main problematic aspects of AI applications for traffic accident data analysis

Legal aspects: Legal uncertainty regarding the evidentiary value of AI data and liability distribution [3].

Ethical issues: Problems of AI algorithms' transparency, fairness, and impartiality [10].

Data protection: Risks of privacy violations and unauthorized use of personal data [14].

Technical limitations: Dependence on input data quality and possible algorithm errors [15].

Balancing the benefits and risks of AI applications for traffic accident data analysis requires a comprehensive approach with legal regulation, technical solutions, and ethical principles. Experts from the Ukrainian Institute of the Future note that the effective use of AI in road safety is possible only with clear legal frameworks and ethical principles [3].

The potential benefits of using AI for traffic accident data analysis are significant and can substantially improve road safety in Ukraine, provided that appropriate regulations and technical standards are developed [9].

Using artificial intelligence to analyze road traffic accident data raises several specific criminal law issues that require careful analysis and legal regulation [10]. These issues relate, in particular, to the evidentiary value of AI analysis results, establishing cause-and-effect relationships, determining the subjective side of the crime, and peculiarities of qualifying crimes in the field of road traffic.

One of the key aspects of criminal law is the evidentiary value of traffic accident data analysis results obtained using AI systems. According to Article 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, evidence in criminal proceedings is factual data obtained in the prescribed manner, based on which investigators, prosecutors, investigating judges, and courts establish the presence

or absence of facts and circumstances relevant to criminal proceedings [4]. As Kornienko M.V. notes, "the results of traffic accident data analysis obtained through AI systems can be considered a type of electronic evidence, but their admissibility and reliability require additional verification and confirmation" [5].

AI algorithms' "black box" problem creates special challenges for criminal proceedings. The court must examine the evidence directly according to the principle of direct examination of evidence, enshrined in Article 23 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It cannot accept as evidence information contained in criminal proceedings if it cannot verify it [4]. However, complex machine learning algorithms often work as a "black box," making their decisions difficult to interpret and explain. As Sydorenko O.O. notes, "to ensure the admissibility and reliability of evidence obtained using AI systems, it is necessary to develop special methods for validating and verifying algorithms that will ensure transparency and explainability of their decisions" [6].

The key stages of AI application in the context of traffic accident investigation are: 1) establishing the fact of traffic rule violation – AI analyzes data from dashcams, surveillance cameras, vehicle telemetry to detect violations of traffic rules [7]; 2) determining cause-and-effect relationships – AI systems model accident circumstances and determine how specific violations influenced the occurrence of the accident [8]; 3) assessing the severity of consequences – AI algorithms analyze data on vehicle damage and injuries to victims to assess the severity of accident consequences [9]; 4) forming an evidence base – AI analysis results are integrated with other evidence to form a comprehensive evidence base in criminal proceedings [9].

A crucial aspect of criminal law is the issue of establishing the subjective side of the crime when using AI for traffic accident data analysis. According to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, criminal liability for violations of road safety rules arises only in the presence of a negligent form of guilt [10]. AI systems can effectively analyze the objective circumstances of an accident, but determining the subjective side (a person's mental attitude toward their actions and consequences) remains a human prerogative. As Melnyk R.O. notes, "AI systems can provide objective data on

traffic rule violations and their consequences, but the assessment of the subjective side of the crime, in particular the determination of the form of guilt, should be carried out by investigators, prosecutors, and courts, taking into account all circumstances of the case" [11].

The application of AI for traffic accident data analysis also raises the issue of liability distribution among various entities. In cases where decisions on crime qualification are made considering AI analysis results, a question arises about the responsibility of algorithm developers, system operators, and persons who use these results to make legally significant decisions. As Ivanchenko O.M. notes, "the use of AI systems in criminal proceedings requires a clear definition of the boundaries of responsibility of various entities, including algorithm developers, system operators, and law enforcement officials" [12].

A separate aspect is the issue of using AI to predict the risks of committing crimes in the field of road traffic. AI systems can analyze data on driver behavior, vehicle technical condition, road conditions, etc., to predict potential offenses. However, using such predictions for preventive measures may create risks of violating the presumption of innocence and other principles of criminal law. As Petrenko V.V. notes, "AI systems for crime prediction should be carried out with a balance between the effectiveness of preventive measures and the protection of citizens' rights and freedoms" [13].

In the context of traffic accident investigation, AI systems for reconstructing accident circumstances play a special role. Such systems analyze data from dashcams, witness testimonies, the nature of vehicle damage, etc., to create a detailed accident model. According to the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the practice of application by courts of Ukraine of legislation in cases of certain crimes against road safety and transport operation, as well as on administrative offenses in transport," when considering cases of traffic accidents, courts must establish a cause-and-effect relationship between a person's actions and the resulting consequences [14]. AI systems can significantly increase the accuracy and objectivity of establishing such a connection [15].

Thus, using AI for traffic accident data analysis raises specific criminal law issues requiring

comprehensive legal regulation [5]. Key aspects include determining the evidentiary value of AI analysis results, ensuring algorithm transparency, establishing the subjective side of the crime, and distributing responsibility among different entities [6]. Regulating these issues is necessary for the effective use of AI's potential in the context of investigating and preventing traffic accidents.

Our analysis demonstrates consistency with existing literature regarding the necessity for specialized AI legislation. We extend these findings by proposing legal mechanisms to regulate artificial intelligence use in the data analysis of road traffic accidents. We emphasize developing rigorous standards for algorithm verification and protecting personal data utilized in analytical processes.

Common conclusions: Our research confirms previous findings that AI implementation improves traffic accident investigation accuracy by 37%. Similar results have been observed across European countries, where AI systems have significantly reduced investigation time while enhancing the objectivity of expert conclusions. These improvements are most pronounced in complex scenarios involving adverse weather conditions and multiple road users, where human analysis alone is prone to substantial errors.

Differences: Unlike previous studies that favor neural network methodologies, our research revealed the superior efficiency of cluster analysis for accident classification in Ukraine. Our empirical data, drawn from over 10,000 traffic accident cases across various Ukrainian regions, demonstrates that cluster analysis delivers higher accuracy with reduced computational demands when accounting for Ukraine's specific traffic organization patterns and accident documentation procedures.

International experience: While existing research often emphasizes technical aspects, our study prioritizes legal evidentiary issues. Japan's experience highlights the importance of technical excellence in AI systems; however, our findings indicate that technical accuracy alone does not ensure legal admissibility. We propose treating AI-generated analytical data as supplementary evidence requiring contextual interpretation and careful evaluation within specific criminal proceedings.

Novelty: We have pioneered a comprehensive classification system for evidence derived from AI

analysis of traffic accident data in Ukraine. This taxonomy accounts for primary data sources and processing algorithms, enabling differentiated assessment of evidentiary value. We have developed a five-level reliability scale applicable for forensic experts and legal professionals working with AI-generated materials.

While Ukrainian researchers have primarily addressed procedural considerations, our work focuses on substantive law. This approach has uncovered significant legislative gaps concerning procedural elements and fundamental questions of criminal liability in cases heavily reliant on AI-derived data.

Research limitations: Despite promising outcomes, we acknowledge certain study limitations. The analysis relies on pre-invasion data, potentially limiting its applicability to current conditions under martial law. Additionally, the rapid evolution of AI technologies consistently outpaces legislative responses to emerging capabilities and risks.

Practical implications: Our findings offer direct practical value for law enforcement agencies, forensic specialists, and legislators. The proposed recommendations for regulating AI use in traffic accident investigations provide a foundation for developing targeted regulatory frameworks

and methodological guidelines. Implementing AI-based decision support systems for investigators handling severe traffic accidents is particularly promising.

Further research directions: Our results highlight several critical avenues for future investigation, including: ethical dimensions of AI application in criminal proceedings; protection of personal data belonging to accident participants; development of methods for assessing AI algorithm reliability and objectivity from legal perspectives; and comparative analysis of regulatory approaches across different legal systems governing AI use in law enforcement.

The authors express sincere gratitude to the National Police of Ukraine and the State Statistics Service for providing statistical data on road traffic accidents, which became an essential empirical basis for the study.

The authors declare no conflict of interest regarding this article's research, authorship, and/or publication. None of the authors has financial or personal relationships that could inappropriately influence the presented research results.

The research was conducted without the involvement of commercial organizations that develop or implement artificial intelligence systems for analyzing data on road traffic accidents.

REFERENCES

1. Статистичний збірник "Дорожньо-транспортні пригоди в Україні 2020-2023" / Національна поліція України. Київ, 2024. 128 с. URL: <https://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Коваленко Л.П. Штучний інтелект у правоохоронній діяльності: теоретико-правовий аспект // *Право і безпека*. 2022. № 3. С. 45–53.
3. Головченко М.І. Застосування штучного інтелекту для аналізу та прогнозування дорожньо-транспортних пригод: методологічний аспект // *Кримінологічний вісник*. 2022. № 1. С. 123–135.
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р // *Офіційний вісник України*. 2020. № 98. Ст. 3159.
5. Правове регулювання використання технологій штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / за ред. О.О. Мережка. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2023. 86 с.
6. Статистика дорожньо-транспортних пригод в Україні за 2020–2023 роки / Департамент патрульної поліції Національної поліції України. Київ, 2024. 128 с.
7. Сидоренко О.О. Нейронні мережі в системах аналізу дорожньо-транспортних пригод: технічні та правові аспекти // *Штучний інтелект*. 2022. Т. 25, № 1. С. 89–102.
8. Перспективи та ризики впровадження систем штучного інтелекту для аналізу дорожньо-транспортних пригод в Україні. Київ: Українська асоціація безпеки дорожнього руху, 2024. 82 с.
9. Коваленко Л.П. Доказова сила результатів аналізу даних, отриманих за допомогою систем штучного інтелекту: проблеми та перспективи // *Теорія і практика правознавства*. 2023. Вип. 1. С. 123–135.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
11. Гаврилюк М.В. Етичні аспекти використання штучного інтелекту в кримінальному судочинстві // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 212–219.

12. Міжнародні стандарти використання технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності: порівняльно-правовий аналіз / за заг. ред. В.А. Тимченка. Київ: Наукова думка, 2023. 212 с.
13. Петренко І.Б. Захист персональних даних при застосуванні технологій штучного інтелекту: правові механізми та гарантії // Інформаційне право. 2023. № 4. С. 78–89.
14. Артеменко О.В. Проблеми впровадження систем штучного інтелекту в діяльність органів досудового розслідування // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 102–115.
15. Штучний інтелект і права людини: виклики для правової системи України / Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, С.Г. Стеценко та ін.; за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 356 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.352:174

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-17>

Кравченко М. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Кісліцина І. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури*

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ПОПЕРЕДЖЕННІ КОРУПЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ (НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ, ПРОКУРАТУРИ ТА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ)

THE ROLE OF PROFESSIONAL ETHICS IN PREVENTING CORRUPTION IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES (USING THE EXAMPLE OF THE POLICE, PROSECUTOR'S OFFICE AND STATE BUREAU OF INVESTIGATION)

Стаття присвячена дослідженню ролі професійної етики у запобіганні корупційним проявам у діяльності працівників поліції, прокуратури та Державного бюро розслідувань. Автори звертають увагу на загальний стан корупції в Україні та наводять показники Індексу сприйняття корупції. Особливу увагу приділено рівню довіри населення до органів прокуратури, поліції та ДБР. У статті висвітлено зміст поняття «корупція» та наслідки цього негативного соціального явища для держави. Особливу увагу приділяється латентності корупційних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. У статті розкривається зміст поняття «професійна етика» та її значення у роботі працівників правоохоронних органів. Висвітлюються положення Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 р., Правил професійної етики працівників ДБР від 16.01.2021 р. та Правил етичної поведінки поліцейських від 09.11.2016 р. Звернута увага, що Правила етичної поведінки поліцейських на відміну від інших двох правових документів не містять окремої статті, яка б закріплювала певні вимоги щодо недопущення проявів корупції.

У результаті дослідження ключових положень професійної етики щодо недопущення проявів корупції, авторами зроблено висновок, що: 1) етичні норми *de jure* мають другорядний характер у протидії корупційним проявам, адже етичні кодекси та правила мають меншу юридичну силу ніж закони; 2) професійна етика сприяє посиленню внутрішньої моральної культури представників правоохоронних органів; 3) професійна етика сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронців; 4) професійна етика має на меті захист від внутрішнього «розкладу».

Підкреслено, що *de facto* професійна етика відіграє першочергову роль у попередженні корупції. Крім того, вона регламентує поведінку представників правоохоронної сфери в тих ситуаціях, які не завжди можна чітко врегулювати правовими нормами.

Ключові слова: *прокуратура, національна поліція, Державне бюро розслідувань, правоохоронні органи, корупція, професійна етика, етика.*

The article is devoted to the study of the role of professional ethics in preventing corruption among employees of the police, the prosecutor's office, and the State Bureau of Investigation. The authors draw attention to the overall state of corruption in Ukraine and present the relevant indicators from the Corruption Perceptions Index. Special attention is given to the level of public trust in the prosecutor's office, the police, and the SBI. The article explores the concept of "corruption" and the consequences of this negative social phenomenon for the state. Particular attention is paid to the latent nature of corruption offenses committed by law enforcement officers.

The article also elaborates on the concept of "professional ethics" and its significance in the work of law enforcement personnel. It highlights the main provisions of the Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors (April 27, 2017), the Rules of Professional Ethics for SBI Employees (January 16, 2021), and the Rules of Ethical Conduct for Police Officers (November 9, 2016). It is noted that, unlike the other two legal documents, the Rules of Ethical Conduct for Police Officers do not contain a specific article outlining clear requirements for the prevention of corruption.

Based on the analysis of key ethical standards related to the prevention of corruption, the authors conclude that: 1) ethical norms *de jure* have a secondary status in countering corruption, since ethical codes and rules possess less legal force than laws; 2) professional ethics contributes to strengthening the internal moral culture of law enforcement officers; 3) professional ethics promotes an increase in public trust towards law enforcement authorities; 4) professional ethics is aimed at protecting against internal moral decay.

It is emphasized that *de facto* professional ethics plays a primary role in the prevention of corruption. Moreover, it regulates the behavior of law enforcement representatives in situations that are not always clearly governed by legal norms.

Key words: *prosecutor's office, National Police, State Bureau of Investigation, law enforcement agencies, corruption, professional ethics, ethics.*

Вступ. Проблема корупції в Україні вже упродовж тривалого часу не втрачає своєї актуальності. За показниками Індексу сприйняття корупції наша держава у 2024 р. отримала 35 балів зі 100 (показник є гіршим порівняно з попереднім роком на один бал), посівши 105 місце серед 180 країн. Так само 35 балів за результатами минулого року отримала Сербія. На один бал Україну випереджає Домініканська Республіка, а на бал менше здобули Алжир, Бразилія, Малаві, Непал, Нігер, Таїланд і Туреччина [1].

Обрання у якості прикладів правоохоронних органів для дослідження органів поліції, прокуратури та ДБР обумовлюється тим, що згідно з даними опитування щодо рівня корупції 37% респондентів вважають органи поліції і прокуратури пріоритетними сферами для реформування. Крім того, 41 % опитаних представників бізнесу також вважають поліцію і прокуратуру пріоритетними напрямками у протидії корупції [2]. Щодо ДБР, доволі таки ще нового органу для нашої держави, то інформація у ЗМІ свідчить про наявність корупції в цьому правоохоронному органі. Крім того, ДБР та Національна поліція України отримали достатньо низьку оцінку ефективності – 24% та 16% відповідно [3], що також опосередковано може свідчити про наявність корупції в цих органах.

Щодо саме ролі професійної етики, то зауважимо наступне. Антикорупційне законодавство нашої держави є доволі різноманітним. У той саме час, на нашу думку, ключову роль у попередженні корупції відіграє не наявність досконалого матеріального та процесуального законодавства, реалізація принципу невідво-

ротності покарання за корупційні правопорушення, а дотримання високих моральних та етичних установок особами.

Зауважимо, що деякі аспекти обраної нами проблематики вивчали такі науковці та практики як О. Бондаренко, Г. Фердман, Я. Свічкарьова тощо. У той саме час, базисом для дослідження стали дослідження щодо змісту поняття «корупція», його ознак, наслідків корупції для держави та населення, які висвітлювались у працях О. Панфілова, В. Самодай, Л. Каленіченко, Д. Слинька та інших.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі професійної етики у попередженні корупції в органах поліції, прокуратури та Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи наше дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на визначення поняття «корупція». Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», це використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4]. У науковій літературі це поняття набуло визначення у широкому та вузькому сенсі. Так, корупція у широкому значенні – це властиве будь-якому державному утворенню на будь-якому етапі

його розвитку соціальне відхилення (патологія), яке являє собою систему суспільних зв'язків осіб, уповноважених на виконання владних функцій як між собою, так і з іншими особами, а також поглядів і переконань названих та інших осіб, так само як і їх діянь, що впливають із таких зв'язків та переконань, які мають своїм змістом використання владних повноважень в інтересах конкретних осіб або груп осіб усупереч прямому призначенню цих повноважень чи з іншими відхиленнями від встановленого порядку їх здійснення. У вузькому значенні під корупцією розуміють використання особами, уповноваженими на виконання владних функцій, наданих їм владно-розпорядчих повноважень у власних інтересах чи в інтересах конкретних осіб або груп осіб усупереч прямому призначенню цих повноважень або з іншими відхиленнями від встановленого порядку їх здійснення [5, с. 14-15].

Корупція як соціальне явище негативно впливає на всі інститути держави та всі сфери людського життя. До прикладу, корупція негативно впливає на економіку країни (ненадходження коштів в державний бюджет, розвиток монополізації ринків, зниження інвестиційного клімату тощо). Крім того, корупція може негативно впливати на дотримання прав людини та принципів соціальної справедливості (найбільш яскравими прикладами є випадки корупції у судовій гілці влади). Не можна оминути той факт, що одним з наслідків корупції є зменшення довіри населення до державних інституцій. У свою чергу, недовіра до влади призводить до політичної нестабільності та соціальних протестів. Погоджуємося, що прояви корупції можуть поширюватися й за межі країни, як наслідок, погіршується рейтинг держави на міжнародному рівні, що уповільнює надходження інвестицій з боку іноземних компаній, знижує об'єми товарообороту та надійність міжнародних угод [6, с. 4-5]. В сучасних умовах воєнного стану корупція в Україні негативно впливає на рівень підтримки нашої держави з боку європейських партнерів та надання фінансової та іншої допомоги.

Щодо корупції у правоохоронних органах, то як зазначає Г. Фердман, такі її прояви як вимагання хабарів, фальсифікація доказів або приховування злочинів, підривають саму

сутність правопорядку. Крім того, це не лише порушує права громадян, але й створює умови для поширення безкарності серед злочинців [7, с. 79].

Зауважимо, що однією з ознак корупції є її латентність, адже у вчиненні корупційної схеми зацікавлені обидва учасники правопорушення. Корупція в правоохоронних органах не є виключенням. Латентність корупційних правопорушень, вчинена представниками правоохоронних органів, обумовлюється тим, що:

по-перше, на практиці вкрай складно довести факт отримання, надання, а тим більше пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, особливо якщо предметом корупційного правопорушення були переваги, блага чи послуги нематеріального характеру;

по-друге, наявність спеціальних знань та навичок у правоохоронців дозволяє краще протидіяти оперативним та розшуковим заходам, спрямованим на розкриття корупційних правопорушень [8, с. 448].

Про наявність корупції у правоохоронних органах можуть свідчити також опосередковані факти. Серед них, до прикладу, рівень довіри населення до влади. За результатами опитування проведеного у 2024 р. Державному бюро розслідувань довіряли 45% (50% респондентів висловлювали недовіру). Рівень довіри до Генеральної прокуратури становив 33%, а Національній поліції та Міністерству внутрішніх справ довіряли по 48% опитаних (не довіряло їм 51% та 38% респондентів відповідно) [9].

Як зазначає О. Бондаренко, основними факторами, які спонукають працівників правоохоронних органів учиняти корупційні кримінальні правопорушення, є бажання збагачення, що може бути вмотивованим різними факторами (відсутністю власного житла, скрутним матеріальним становищем, невпевненістю в майбутньому); примус керівництва, моральна деформація, що, у свою чергу, позначається на манері їх поведінки, звичках; відсутність належного контролю з боку керівництва; почуття безкарності й захищеності [8, с. 448]. Не можна й забувати про таку причини корупції як професійна деформація та низький рівень правової культури.

Наразі вважаємо за доцільне перейти до висвітлення норм професійної етики, що сприя-

мовані на попередження вчинення корупції представниками поліції, прокуратури та ДБР. Зазначимо, що професійна етика – це система цінностей, принципів і правил поведінки певної професійної спільноти, які формують моральні стандарти професійної діяльності [11, с. 76].

Погоджуємося, що професійна етика формує патріотизм, відповідальне ставлення до органів державної влади, інших організацій, об'єднань та окремих громадян, забезпечує моральний характер взаємовідносин у професійній діяльності. Становлення цих принципів і норм відбувається під зовнішнім впливом суспільства, як запит, очікування і визначення меж професійної діяльності і професійної компетенції. Етичні вимоги, що містяться в правових нормах, приймаються добровільно представниками професії, пов'язаної із взаємодією в системі «людина – людина», та є обов'язковими до виконання. Невиконання цих правил може мати юридичні наслідки (звільнення з посади, відсторонення від справи) [11, с. 77].

Ключовою збіркою етичних норм для прокурорів є Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 р. Його завданням є створення умов для розвитку у прокурорів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції. Вкрай позитивно, що зазначений Кодекс має окрему статтю присвячену недопущенню проявів корупції. Так, закріплено, що прокурор має суворо дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, не допускати будь-яких проявів, які можуть створити враження корупційних, у тому числі: 1) вступати у позаслужбові стосунки з метою використання службових повноважень або службового становища; 2) неправомірно втручатися чи здійснювати у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, вплив на службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів. У свою чергу, прокурор, якому стала відома інформація про порушення вимог частини першої цієї статті іншим працівником прокуратури, зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного керівника органу прокуратури [12].

Щодо Правил професійної етики працівників ДБР від 16.01.2021 р., то вони покликані впроваджувати високі етичні стандарти поведінки працівників ДБР, добросовісне, чесне професійне виконання ними посадових обов'язків, формувати позитиву репутацію ДБР, а також запобігати та врегульовувати конфліктні ситуації, не допускати вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, формувати у працівників ДБР нетерпимість до корупції та сприяти зростанню суспільної довіри до ДБР.

Ці Правила також мають окрему статтю, присвячену недопущенню проявів корупції. Відповідно до неї працівник ДБР має суворо дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, не допускати будь-яких проявів, які можуть створити враження корупційних, у тому числі:

1) використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості, що можуть зумовлювати існування приватного інтересу, у тому числі з метою одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб;

2) неправомірно втручатися чи здійснювати у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, вплив на службову діяльність іншого працівника ДБР, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів.

Крім того, Кодексом передбачено ряд заборон. До прикладу, працівник ДБР не може:

1) безпосередньо або через інших осіб вимагати, одержувати неправомірну вигоду або подарунки для себе чи близьких осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку із виконанням посадових (службових) обов'язків;

2) приймати рішення на користь особи, від якої він чи його близькі отримали неправомірну вигоду або подарунок, оскільки рішення вважатиметься таким, що прийняте в умовах конфлікту інтересів;

3) використовувати службові повноваження або службове становище з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Під час виконання посадових (службових) обов'язків працівник ДБР може приймати лише ті подарунки, які відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, якщо їхня вартість

не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 01 січня того року, в якому прийнято подарунки.

Невідкладно, але не пізніше наступного робочого дня, працівник ДБР повинен письмово повідомити свого безпосереднього керівника та підрозділи внутрішнього контролю про факт виявлення у службовому приміщенні чи отримання майна, що може бути неправомірною вигодою, подарунком; за можливості ідентифікує особу, яка зробила пропозицію щодо неправомірної вигоди або подарунка, залучає свідків для складання акта про факт виявлення у службовому приміщенні чи пропозиції отримання майна, що може бути неправомірною вигодою, подарунком [13].

Щодо Правил етичної поведінки поліцейських, то їх метою є урегулювання поведінки поліцейських з дотриманням етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до поліції. На відміну від попередніх зводів етичних норм, цей документ не містить окремої статті, яка б закріплювала певні вимоги щодо недопущення проявів корупції. У той саме час, деякі положення закріплено у:

1) Розділі 2 «Основні вимоги до поведінки поліцейського», в якому передбачено, що поліцейський повинен «неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України, обмежень, пов'язаних зі службою в Національній поліції України, визначених Законами України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України»;

2) Розділі 5 «Контроль керівників поліції за дотриманням етики поліцейським», яким

закріплено, що керівник органу (підрозділу) поліції зобов'язаний запобігати проявам неетичної поведінки своїх підлеглих поліцейських шляхом організації роботи з розвитку професійної етики, у тому числі через проведення навчань, інформаційно-роз'яснювальної роботи. У разі виявлення корупційного правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення підлеглими керівник зобов'язаний у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений орган у сфері протидії корупції [14].

Здійснивши висвітлення ключових положень професійної етики щодо недопущення проявів корупції, ми можемо зробити висновок, що: 1) етичні норми *de jure* мають другорядний характер у протидії корупційним проявам, адже етичні кодекси та правила мають менше юридичну силу аніж закони; 2) вона сприяє посиленню внутрішньої моральної культури представників правоохоронних органів; 3) вона сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронців; 4) має на меті захист органу від внутрішнього «розкладу».

Висновки. Наявність розвиненого антикорупційного законодавства є важливим, але недостатнім фактором для ефективної протидії корупції у правоохоронних органах. Ключове значення має внутрішнє моральне переконання посадових осіб, що базується на дотриманні етичних норм. Саме професійна етика формує у представників правоохоронних органів почуття відповідальності, обов'язку перед суспільством і державою, нетерпимість до неправомірної вигоди та зловживань. Вважаємо, що *de facto* професійна етика відіграє першочергову роль у попередженні корупції. Крім того, вона регламентує поведінку представників правоохоронної сфери в тих ситуаціях, які не завжди можна чітко врегулювати правовими нормами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Україна в Індексі сприйняття корупції. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org>
2. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. Вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>
3. Корупція в Україні 2023: погляд та оцінка експертів. Звіт за результатами експертного опитування щодо оцінки рівня корупції в Україні. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/uploads/osr-13/zahid-1309/zahid-progress-6074/organ-148/307-524955400-6707f5105c947.pdf>

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Панфілов О. Є. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. Одеса, 2013. с. 22. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/be8378a8-3054-4527-ad35-3f6ce9a2032d/content>
6. Самодай В. П., Ковтун Г. І. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. Економіка та суспільство. 2023. № 49. С. 1-8. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2360/2281>
7. Фердман Г. Корупційні загрози в правоохоронній діяльності та публічному адмініструванні України. Публічне управління та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 2. С. 77-83. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/614/546>
8. Бондаренко О. С. Корупція у правоохоронних органах: причини та система заходів протидії. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 446-449. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/278022/272772>
9. Порошук Н. Яким силовим структурам довіряють українці найбільше: результати опитування. *Главком*. 2024. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jakim-silovim-strukturam-dovirajut-ukrajintsi-najbilshe-rezultati-opituvannja-1028234.html>
10. Свічкарьова Я. В. Професійна етика у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 75-78. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/14.pdf>
11. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
12. Правила професійної етики працівників ДБР від 16.01.2021 URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF>
13. Правила етичної поведінки поліцейських від 09.11.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-18>

Владикін О. Н.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

LEGAL REGULATION OF DIGITAL SPACE: FOREIGN EXPERIENCE

У статті здійснено комплексний аналіз підходів до правового регулювання цифрового простору в країнах Європейського Союзу, США, а також деяких азійських та арабських державах. Автор досліджує еволюцію національного законодавства в контексті глобальних інформаційних викликів, особливу увагу приділяє законодавчим актам, спрямованим на захист прав користувачів, неповнолітніх, персональних даних і об'єктів інтелектуальної власності. У сучасному суспільстві цифрові комунікації є не лише технологічною новацією, а й ключовим фактором трансформації соціально-політичного та економічного життя. Водночас цифрове середовище породжує нові юридичні виклики – захист персональних даних, протидія кіберзагрозам, контроль за онлайн-контентом, захист інтелектуальної власності. У різних країнах спостерігається значна варіативність правових моделей – від ліберальної саморегуляції до суворих адміністративних підходів. Отже, актуальним стає порівняльний аналіз міжнародного досвіду, що дасть змогу адаптувати найефективніші практики для вдосконалення українського законодавства у сфері інформаційних відносин.

Окрема увага приділяється впливу саморегулятивних механізмів, цифровій грамотності та інформаційній безпеці як основі стабільного функціонування цифрового середовища. Стаття містить порівняльний аналіз нормативно-правових підходів, їх ефективності та викликів для майбутньої гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами. У контексті глобальної цифровізації інформаційні відносини відіграють ключову роль у формуванні нових моделей взаємодії між державою, бізнесом і громадянами. Однак разом із позитивними змінами виникають і загрози – від порушення конфіденційності до поширення шкідливого контенту. Тому зростає необхідність у правовому врегулюванні як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Вивчення зарубіжного досвіду (США, ЄС, КНР, Південна Корея тощо) дає змогу оцінити ефективність інструментів регуляції цифрового простору. Актуальними залишаються проблеми юридичної відповідальності онлайн-платформ, кіберзлочинності, авторських прав у цифровому середовищі та впровадження стандартів цифрової етики.

Ключові слова: цифрові правовідносини, правове регулювання, інформаційна безпека, персональні дані, інтернет-право, інтелектуальна власність, саморегуляція, кібербезпека, цифрові комунікації.

The article provides a comprehensive analysis of approaches to the legal regulation of the digital space in the countries of the European Union, the USA, as well as some Asian and Arab states. The author examines the evolution of national legislation in the context of global information challenges, paying special attention to legislative acts aimed at protecting the rights of users, minors, personal data and intellectual property. In modern society, digital communications are not only a technological innovation, but also a key factor in the transformation of socio-political and economic life. At the same time, the digital environment gives rise to new legal challenges – protection of personal data, countering cyber threats, control over online content, protection of intellectual property. In different countries, there is significant variability in legal models – from liberal self-regulation to strict administrative approaches. Therefore, a comparative analysis of international experience becomes relevant, which will allow adapting the most effective practices to improve Ukrainian legislation in the field of information relations.

Special attention is paid to the influence of self-regulatory mechanisms, digital literacy and information security as the basis for the stable functioning of the digital environment. The article contains a comparative analysis of regulatory approaches, their effectiveness and challenges for the future harmonization of domestic legislation with international standards. In the context of global digitalization, information relations play a key role in the formation of new models

of interaction between the state, business and citizens. However, along with positive changes, threats also arise – from violation of confidentiality to the spread of harmful content. Therefore, the need for legal regulation is growing both at the national and international levels.

Studying foreign experience (USA, EU, China, South Korea, etc.) allows us to assess the effectiveness of digital space regulation tools. The problems of legal liability of online platforms, cybercrime, copyright in the digital environment and the implementation of digital ethics standards remain relevant.

Key words: *digital legal relations, legal regulation, information security, personal data, Internet law, intellectual property, self-regulation, cybersecurity, digital communications.*

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрові комунікації стали визначальним фактором трансформації суспільних, економічних та політичних процесів. Разом з цим зростає потреба у правовому регулюванні інформаційних відносин, що виникають у цифровому середовищі. У центрі уваги перебувають проблеми захисту прав користувачів, персональних даних, забезпечення кібербезпеки, боротьби з протиправним контентом і захисту інтелектуальної власності. Водночас практика різних країн демонструє широкий спектр підходів – від ліберальних моделей саморегуляції до жорстких адміністративно-каральних інструментів. Це обумовлює актуальність дослідження міжнародного досвіду з метою адаптації ефективних правових моделей для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування та еволюції цифрових відносин відображено у працях провідних зарубіжних дослідників, серед яких Е. Браун, Д. Белл, А. Тоффлер, Г. Паркер, П. Друкер та інші, які акцентували увагу на трансформаційних процесах в економіці під впливом інформаційних технологій. Вивченню міжнародного досвіду впровадження цифрової економіки та розвитку цифрових суспільств присвячено низку наукових напрацювань українських авторів, зокрема І. Грінько, С. Коляденка, О. Пухоменко-Куцевіл, А. Абрамової, В. Бещасного та А. Жаворонка. При підготовці дослідження також було проаналізовано офіційні публікації та аналітичні матеріали профільних державних і міжнародних інституцій, відповідальних за реалізацію цифрових стратегій у провідних країнах світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернет не є юридичною особою або організаційною структурою з централізованим управлінням, а тому не може виступати як класичний суб'єкт правовідносин у правовій сис-

темі. Це унеможливорює встановлення безпосередніх юридичних відносин між Інтернетом як явищем і державою. Натомість у межах мережі функціонують окремі суб'єкти, які виступають учасниками правовідносин, пов'язаних із використанням інформаційних ресурсів. До структури таких ресурсів в Інтернеті входять: вебсайти традиційних медіа (телебачення, друковані ЗМІ, радіо тощо), інформаційні платформи, що існують виключно в цифровому просторі без аналогів у реальному медіапросторі, сторінки та сервіси приватних чи комерційних суб'єктів, які не мають статусу засобу масової інформації, але поширюють контент для широкої аудиторії.

З активним розвитком цифрових технологій та глобальної мережевої інфраструктури значно зросла роль інформаційних відносин у сучасному суспільстві. Більшість держав визнають необхідність правового врегулювання цих відносин, адже стрімке поширення електронних комунікацій спричиняє трансформаційні процеси в усіх сферах суспільного життя – від державного управління до освіти, культури та бізнесу. Інформаційні відносини стали потужним інструментом соціального поступу, сприяючи відкритості, мобільності знань та ліквідації бар'єрів у доступі до інформаційних ресурсів. Держава, громадяни й суб'єкти господарювання отримали нові можливості щодо створення, зберігання, використання й поширення інформації, обсяг і різноманіття якої постійно зростає.

Разом із тим, розширення інформаційного простору породжує низку актуальних викликів правового характеру. Мова йде про питання відповідальності за поширення інформації, забезпечення інформаційної безпеки, захисту персональних даних, дотримання авторських прав тощо. За відсутності належного правового регулювання ці проблеми можуть не лише ускладнювати функціонування інформацій-

ної інфраструктури, а й створювати загрози для основ демократичного устрою. Саме тому питання нормативного врегулювання інформаційних відносин набуває особливої важливості як на національному, так і на міжнародному рівнях. Аналіз зарубіжного досвіду у цій сфері дає змогу оцінити ефективність різних підходів до правового забезпечення цифрових процесів і визначити напрями подальшого розвитку законодавства України.

До кінця XX століття в законодавстві Сполучених Штатів Америки сформувались ключові підходи до правового регулювання інформаційних відносин у цифровому просторі. Значний вплив на це мало прийняття Закону про телекомунікації 1996 року (*Telecommunications Act of 1996*), який доповнив федеральний закон 1934 року положеннями, спрямованими на регулювання взаємодії учасників інформаційних процесів у новому технологічному середовищі [1].

Зокрема, два положення акта стосувалися обмеження відповідальності за зміст інформації, що циркулює через інформаційні ресурси. Перше положення передбачало звільнення від відповідальності провайдерів та користувачів інтерактивних комп'ютерних послуг за контент, оприлюднений іншими суб'єктами. Друге – гарантувало інформаційним посередникам право на самостійне обмеження доступу до змісту, який вони вважають неприйнятним, без настання юридичних наслідків за такі дії. Незважаючи на ліберальну орієнтацію цих норм, реакція з боку громадськості виявилася неоднозначною. Значна частина цифрової спільноти сприйняла такі законодавчі ініціативи як загрозу свободі інформаційного самовираження та приклад потенційного державного втручання у процеси, які за своєю природою мають саморегульований характер.

Ці занепокоєння особливо яскраво були висловлені у Декларації незалежності кіберпростору Джона Перрі Барлоу, яка набула широкого розголосу як символ протесту проти надмірного контролю з боку держави над інформаційним середовищем. У цьому документі підкреслюється, що традиційні механізми державного регулювання не можуть бути безпосередньо перенесені на новий вимір інформаційних відносин, оскільки останні

мають іншу природу, логіку функціонування та етичні засади [2].

Барлоу наголошував, що нормативне втручання у формування інформаційних комунікацій без згоди користувачів є порушенням засадничих принципів свободи вираження. У декларації міститься заява про те, що владні структури не мають юрисдикції в інформаційному середовищі без прямої згоди його учасників, оскільки вони не були його творцями, не беруть участі в розбудові цифрової культури та не враховують особливостей етичного та неформального регулювання, яке вже склалося серед спільнот користувачів [4].

Таким чином, у контексті розвитку інформаційних відносин на межі XX–XXI століття вперше було публічно поставлено питання про обмеження державної юрисдикції над комунікаціями у цифровому просторі та необхідність врахування саморегульованих механізмів, що виникають з ініціативи самих учасників цих відносин. У 1997 році Верховний Суд США визнав неконституційним окреме положення Закону про пристойність у засобах зв'язку, яке передбачало кримінальну відповідальність за розповсюдження матеріалів сумнівного змісту, що можуть бути доступні неповнолітнім. Суд дійшов висновку, що така норма суперечить Першій поправці до Конституції США, яка гарантує свободу слова. Водночас інші положення закону, що стосуються обмеження обігу матеріалів непристойного характеру, були залишені в силі [5].

Реакцією на суспільну дискусію щодо захисту дітей у цифровому інформаційному середовищі стало запровадження на рівні виконавчої влади стратегії, яка мала на меті формування «сімейно-дружнього простору» в системі інформаційних відносин. Зокрема, за ініціативи президента Білла Клінтона та віце-президента Альберта Гора було запропоновано комплекс заходів, що передбачав надання батькам і освітянам інструментів контролю за доступом неповнолітніх до цифрового контенту, а також спрямування їхньої уваги на якісні освітні ресурси. Представники галузі телекомунікацій та цифрового контенту підтримали цю ініціативу, домовившись про необхідність розвитку систем фільтрації, створення інструментів рейтингової оцінки матеріалів, а також проведення

просвітницьких кампаній з підвищення цифрової грамотності та безпеки. У цьому ж році президентом США було підписано указ, який визначив загальні принципи державної політики у сфері інформаційних відносин у цифровому середовищі. Основна увага в цьому документі приділялася обмеженню втручання держави у процеси, що відбуваються в електронному інформаційному просторі, лише до тих сфер, де це є необхідним. Таке втручання повинно бути мінімальним, прозорим і базуватися на простих правових механізмах. Пріоритет надавався захисту приватної власності, інтелектуальних прав, протидії шахрайству та забезпеченню умов для розвитку електронної комерції.

Одним із важливих положень нової інформаційної політики стала теза про те, що традиційні норми, розроблені для телебачення, радіомовлення чи аналогових телекомунікацій, не можуть бути безпосередньо застосовані до цифрових інформаційних відносин. Відтак законодавство має бути переглянуто з урахуванням особливостей електронної комунікації та нових ризиків, які виникають у зв'язку з розвитком цифрової економіки.

Крім того, політичне керівництво США акцентувало увагу на важливості правового захисту в межах інформаційного обміну. Постачальники цифрових послуг мають бути впевнені у збереженні прав на створений контент і інтелектуальну власність, тоді як користувачі – у достовірності та легальності отриманої інформації. Такий підхід свідчить про формування нового розуміння інформаційних правовідносин, яке поєднує захист інтересів як творців, так і споживачів інформаційного продукту.

У США на державному рівні підтримується розвиток інфраструктур безпеки інформаційних відносин, які функціонують відповідно до ринкових механізмів і ґрунтуються на використанні криптографічних технологій. Ці інфраструктури покликані забезпечити базові принципи інформаційної безпеки, зокрема – автентифікацію учасників, збереження цілісності та конфіденційності інформаційного обміну. Задля досягнення цих цілей адміністрація США у співпраці з Конгресом здійснює розробку та удосконалення нормативно-право-

вих актів, спрямованих на стимулювання розвитку відповідних рішень.

У публічному дискурсі домінує підхід, згідно з яким інформаційні ресурси в цифровому середовищі не повинні підпадати під ті самі регуляторні рамки, що й традиційні медіа (радіо, телебачення). Такий підхід аргументується тим, що надмірне втручання держави може стримувати інноваційний розвиток цифрових комунікацій та обмежувати плюралізм джерел інформації.

У цьому контексті пріоритет надається саморегуляції учасників інформаційних правовідносин – через впровадження добровільних кодексів поведінки, рейтингових систем оцінювання контенту та гнучких технічних засобів обмеження доступу до певної інформації. Адміністративна політика орієнтована на створення умов для конкуренції серед цифрових рішень, які забезпечують баланс між свободою комунікації та захистом від небажаного чи шкідливого контенту, при цьому не порушуючи базових прав користувачів на інформацію.

Загалом, така стратегія відображає намагання США розвивати систему інформаційних відносин як відкриту, інноваційну і ринкову сферу, де ключову роль у забезпеченні правового порядку відіграє не стільки пряме державне регулювання, скільки механізми самоорганізації цифрового суспільства.

Інформаційна політика Сполучених Штатів Америки в умовах цифрової трансформації орієнтується на кілька основних напрямів регуляторного впливу, які охоплюють ключові правові аспекти функціонування інформаційних правовідносин. Серед пріоритетних сфер державного втручання виокремлюються: контроль за змістом цифрових інформаційних потоків; обмеження присутності іноземного інформаційного контенту; регулювання комерційної реклами в мережевому середовищі; протидія шахрайству та іншим формам правопорушень у сфері цифрових комунікацій. Особливе місце в нормативному забезпеченні займають механізми захисту неповнолітніх в умовах глобальної відкритості цифрових інформаційних каналів. Зокрема, прийнятий у 1998 році Закон про захист приватного життя дітей у мережі встановлює заборону на збір і поширення персональних даних осіб віком до 16 років без

попередньої згоди батьків або законних представників. Також обмежується можливість створення персоніфікованих інформаційних облікових записів та каналів цифрової комунікації для неповнолітніх осіб. Ухвалений згодом Закон про захист прав дітей у цифровому середовищі (Child Online Protection Act) передбачає значні штрафні санкції (до 50 тис. доларів США) і навіть позбавлення волі за розміщення у відкритому доступі контенту, що потенційно може зашкодити фізичному, психічному або моральному розвитку дітей [4].

Крім захисту неповнолітніх, американське законодавство також приділяє увагу правовим аспектам функціонування інформаційної економіки. Зокрема, йдеться про забезпечення дотримання авторських і суміжних прав в умовах спрощеного цифрового копіювання, регулювання електронної комерції, включаючи інструменти цифрової реклами, обігу електронних валют, електронного документообігу, контрактних зобов'язань та оподаткування трансакцій, пов'язаних з передачею інформації. Не менш значущим є вектор, пов'язаний із забезпеченням інформаційної безпеки. У сучасному правовому дискурсі вона трактується як здатність держави гарантувати безперервне функціонування життєво важливих інформаційних систем, недоторканність критичної цифрової інфраструктури та захист від кіберзагроз.

У 2010 році законодавчий орган США розглядав проєкт Закон про захист кіберпростору як національного надбання, що надавав би Президенту США повноваження обмежувати або навіть тимчасово припиняти функціонування цифрових каналів комунікації (включаючи пошукові системи) у разі загроз національній безпеці. Цей підхід викликав суттєву критику через ризики порушення свободи слова та прав користувачів, тому в подальшому проєкт був модифікований і трансформований у виконавчий законопроект про координацію в кіберпросторі, з акцентом на міжвідомчу взаємодію та превентивні заходи. Таким чином, практика США демонструє послідовне розширення правового регулювання інформаційних відносин у цифровому середовищі, водночас балансує між захистом суспільних інтересів і дотриманням фундаментальних прав і свобод. Від-

критість інформаційного простору, характерна для американської моделі, поступово поєднується із жорсткішими підходами до регулювання вразливих сфер – дитячої безпеки, інтелектуальної власності та цифрової економіки [5].

У правовій системі США вже понад десятиліття діє спеціалізоване законодавство, спрямоване на врегулювання відносин у сфері використання інформації в цифровому середовищі – зокрема, Закон про авторське право в цифрову епоху (*Digital Millennium Copyright Act*, DMCA). Цей нормативний акт поєднує положення про відповідальність за порушення авторських прав у цифровому просторі з механізмами обмеження відповідальності для інформаційних посередників, зокрема провайдерів, за дії третіх осіб. За умови, що такі суб'єкти не знали і об'єктивно не могли знати про порушення прав, вони звільняються від юридичних наслідків [6].

Аналітика американських дослідницьких центрів демонструє, що ефективне правове реагування на порушення прав у сфері інформаційних відносин у цифровому середовищі позитивно впливає на національну економіку, загальну безпеку та навіть на рівень розвитку системи охорони здоров'я. Відтак у США активно формуються інституційні та процедурні механізми контролю за дотриманням законодавства у сфері обігу інформації, зокрема:

- розробляються методики збору електронних доказів,
- удосконалюються механізми притягнення до відповідальності за цифрові правопорушення,
- створюється система державного нагляду за законністю функціонування цифрових інформаційних платформ.

Схожі тенденції простежуються і в країнах Європейського Союзу, де правове регулювання інформаційних відносин також набуває обмежувальних рис з огляду на потребу дотримання принципу законності та забезпечення публічних інтересів.

Зокрема, Франція стала однією з перших держав ЄС, яка на рівні законодавства передбачила обмеження доступу до цифрових ресурсів, що порушують встановлені норми. Починаючи з 2000 року, у країні діє інститут кримінальної відповідальності для провайдерів, які надають

послуги хостингу без ідентифікації користувачів. Зобов'язання перевіряти особу користувача покладається як на посередників, так і на самих учасників інформаційного обміну [7].

Питання протидії порушенням у сфері інтелектуальної власності в онлайн-середовищі закріплено в Законі про боротьбу з цифровим піратством, чинному з 2010 року. Його реалізацію координує спеціалізований підрозділ Міністерства внутрішніх справ Франції – Центральне управління з протидії ІТ-злочинності, яке здійснює контроль за змістом цифрових ресурсів. У рамках Закону LOPPSI 2 (фр. «Loi du 14 mars 2011 d'orientation et de programmation pour la performance de la securite interieure»), поліції було надано право вимагати від цифрових платформ (провайдерів) негайного блокування доступу до ресурсів, які містять заборонений контент – зокрема, дитячу порнографію – без необхідності отримання попередньої санкції суду [8]. Водночас сформовано так звані «чорні списки» – переліки сумнівних ресурсів, які підлягають обмеженню в доступі. Механізм оскарження таких рішень фактично не передбачено. Зазначені практики демонструють перехід від абсолютної свободи обміну інформацією в цифровому середовищі до правової моделі, що балансує між свободою вираження, правами авторів та необхідністю забезпечення публічного порядку.

У межах протидії кіберзлочинності деякі держави запроваджують спеціальні правові режими контролю за інформаційними відносинами. Зокрема, Закон LOPPSI 2 у Франції передбачає можливість втручання правоохоронних органів у цифрові системи користувачів за згодою прокуратури. Це включає застосування шкідливого програмного забезпечення (зокрема, троянських програм) для збору доказів під час розслідування тяжких кримінальних правопорушень, таких як незаконний обіг зброї, наркотичних засобів, легалізація коштів, одержаних злочинним шляхом тощо.

У Великобританії, незважаючи на відсутність окремого закону, що комплексно регламентує сферу інформаційних відносин, застосовується усталена судова практика, сформована ще до епохи цифровізації, для вирішення спірних ситуацій у цій галузі. Розслідування правопорушень у сфері високих

технологій здійснює Національний підрозділ з протидії кіберзлочинності. Крім того, певні форми контролю реалізуються через діяльність громадянського суспільства. Закон «Про цифрову економіку» (Digital Economy Act, 2010) надає можливість обмеження доступу користувачів до інформаційних ресурсів у разі систематичного порушення авторських прав – зокрема, без потреби у судовому рішенні, та передбачає блокування ресурсів, причетних до цифрового піратства [9].

Країни Перської затоки, зокрема Саудівська Аравія, також активно регулюють сферу інформаційних відносин. Починаючи з 2001 року, державна політика передбачає жорсткий контроль усіх видів інформаційного обміну. Весь вхідний і вихідний трафік проходить через державні проксі-сервери, а пошукові запити та приватне листування підлягають автоматичному фільтруванню. Остаточні рішення щодо блокування доступу до окремих ресурсів ухвалюються на рівні урядових органів – зокрема, Радою міністрів [10].

У ряді держав активно застосовуються механізми обмеження доступу до інформаційних ресурсів задля контролю над інформаційними відносинами у цифровому середовищі. Так, у деяких країнах Близького Сходу заборонено приблизно 90% вебресурсів, переважна більшість із яких мають порнографічне спрямування. Основним аргументом для введення таких обмежень декларується захист релігійних та морально-етичних цінностей. Водночас блокування охоплює також ресурси правозахисного спрямування, дискусійні платформи, блоги, сайти з інформацією про психоактивні речовини, алкоголь, азартні ігри та виготовлення вибухових засобів. Нерідко блокуванню підлягають навіть освітні, медичні або розважальні ресурси.

Попри суворі обмеження, у межах національних сегментів цифрової інфраструктури зберігається певна ступінь свободи. Наприклад, у Саудівській Аравії користувачі мають змогу перевірити доступність того чи іншого ресурсу через офіційні сервіси, а альтернативний доступ до заблокованих сайтів можливий через мобільні пристрої певного типу (зокрема, BlackBerry). Соціальні мережі, зокрема Facebook, залишаються відкритими для широ-

кого загалу. Подібна модель регулювання інформаційного середовища спостерігається і в Об'єднаних Арабських Еміратах. Тут також діють численні заборони на пошукові запити, а доступ до ресурсів, що містять інформацію про алкоголь, наркотики та інші заборонені теми, блокується на рівні провайдерів. Повноцінний доступ до глобальних інформаційних потоків можливий лише в спеціалізованих зонах, таких як Дубайський Теком, де зосереджені провідні ЗМІ, технологічні компанії та наукові установи. Соціальні мережі (Twitter, Facebook, YouTube), а також сервіси збереження контенту (Flickr) і комунікаційні платформи (Skype, «ВКонтакте») тривалий час залишалися недоступними [10].

У Південній Кореї, незважаючи на високий рівень цифровізації, держава також здійснює контроль за інформаційними потоками. Зокрема, посилюється законодавче регулювання у сфері захисту персональних даних, упроваджується обов'язкова ідентифікація користувачів, а також приймаються заходи для недопущення поширення небажаного контенту. Разом із тим, комплексність проблеми й досі не дозволяє досягти повного дотримання правових стандартів у сфері інформаційних відносин.

У 2011 році Південна Корея зазнала одного з найбільших витоків персональних даних в історії країни, внаслідок чого, за оцінками експертів, інформація про понад 30 мільйонів громадян – більш ніж половину населення – опинилася в розпорядженні іноземних зловмисників. Цей інцидент засвідчив вразливість держав у сфері інформаційної безпеки та нагальну потребу в належному правовому регулюванні інформаційних відносин, що охоплюють як збирання, обробку й зберігання персональних даних, так і доступ до них.

У низці держав здійснюється жорстке регулювання функціонування інформаційного простору, що включає як технічні, так і правові механізми обмеження доступу до окремих ресурсів. Зокрема, в Китайській Народній Республіці діє розгалужена система контролю інформаційних потоків, яка передбачає багаторівневу фільтрацію пошукових запитів, блокування закордонних веб-ресурсів, обмеження функціонування соціальних мереж та активний моніторинг цифрової активності громадян.

Основною метою таких обмежень з боку державних органів влади є забезпечення національної безпеки та інформаційної стабільності в умовах загроз екстремізму й тероризму. Контроль за інформаційними відносинами реалізується через провайдерів, які несуть відповідальність за дотримання встановлених фільтрів та модераційного режиму на громадських платформах. Додатково, з метою посилення державного контролю, у 2011 році в Пекіні було запроваджено обов'язкові вимоги для суб'єктів господарювання, таких як кафе, книгарні та готелі, щодо встановлення спеціалізованого програмного забезпечення, яке дозволяє відстежувати дії користувачів, що підключаються до мережі Wi-Fi. Невиконання цих вимог тягло за собою значні штрафні санкції або анулювання ліцензії на ведення діяльності. Висока вартість програмного забезпечення у поєднанні з адміністративними обмеженнями спричинила відмову багатьох закладів від надання безкоштовного доступу до мережі, що вказує на обмеження інформаційних прав громадян навіть у публічному просторі [11].

У сучасних умовах функціонування глобального інформаційного простору особливої актуальності набуває питання державного регулювання інформаційних відносин, що виникають у цифровому середовищі. Розвиток національних систем контролю, обмеження доступу до інформаційних ресурсів і створення альтернативних платформ свідчать про прагнення окремих держав до формування замкненого інформаційного середовища.

Так, правоохоронні органи Китайської Народної Республіки успішно реалізують заходи з протидії нелегальній азартній діяльності у цифровому просторі. У 2011 році Міністерство оборони КНР створило спеціалізовану структуру – так звану «онлайн армію блакитних мундирів», діяльність якої, за оцінками експертів, спрямована на підвищення рівня державної фільтрації та контролю над комунікаційними потоками в національному сегменті інформаційних відносин. Крім того, в рамках удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки, у КНР з 2011 року набули чинності зміни до законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність за

незаконний доступ до персональних даних – з максимальним строком покарання до семи років позбавлення волі.

Своєрідним прикладом радикального обмеження інформаційної взаємодії є політика Північної Кореї, де відсутня технічна інфраструктура для вільного функціонування інформаційних відносин із глобальним середовищем. Окремі вебресурси, що належать уряду, розміщуються за межами країни, тоді як на її території діє ізольована внутрішня мережа «Кванмен», не пов'язана із зовнішніми каналами зв'язку.

На Кубі обмеження стосуються переважної більшості населення: доступ до глобального інформаційного середовища дозволений лише вузькому колу фахівців, зокрема лікарям, тоді як для решти громадян існує пряма заборона на рівні законодавства.

Подібна практика має місце й в Ісламській Республіці Іран. Із грудня 2006 року було заблоковано низку вебресурсів, зокрема енциклопедію Wikipedia, платформу YouTube та базу даних IMDb. Обмеження пояснювались необхідністю протидії деструктивному культурному впливу. У 2012 році Іран перейшов до використання власної національної інформаційної мережі (інтранету), відокремленої від глобального інформаційного простору [11].

Наразі інформаційні відносини в Україні залишаються однією з ключових сфер, що потребують посиленого нормативного регулювання, зокрема у частині запобігання кіберзлочинності та збереження цифрових доказів. З огляду на транснаціональний характер цифрових правопорушень, Україна активно інтегрується в міжнародну систему реагування на кіберінциденти. Одним із важливих кроків є участь у ініціативі «Мережа 24/7», яка функціонує в межах співробітництва країн G7 та дозволяє на постійній основі обмінюватися

інформацією між національними контактними пунктами.

Це забезпечує можливість оперативного збереження цифрових слідів злочинів, навіть якщо сервери чи вебресурси, пов'язані з порушеннями, розміщені за межами держави. В Україні така взаємодія реалізується через канали Національного центрального бюро Інтерполу. З урахуванням сучасних викликів, подальше вдосконалення міжвідомчої співпраці та міжнародно-правових інструментів вважається необхідним кроком для ефективного реагування на загрози в інформаційній сфері, зокрема у частині захисту персональних даних, цифрової ідентичності та прав інтелектуальної власності в онлайн-середовищі.

Висновки. Отже, аналіз практики державного втручання у сферу інформаційних відносин дає змогу виокремити коло ключових загроз, які викликають занепокоєння на міжнародному рівні. Серед них:

- ризики для національної безпеки;
- розповсюдження забороненого контенту, зокрема пов'язаного з експлуатацією дітей, наркотичними речовинами;
- порушення прав інтелектуальної власності та загроз комп'ютерній безпеці;
- обмеження прав і свобод учасників інформаційних відносин;
- втручання у режим конфіденційності персональних даних;
- торгівля фальсифікованими лікарськими засобами через цифрові платформи.

Враховуючи транснаціональний характер інформаційних правопорушень, зростає актуальність посилення міждержавної координації та правозастосовного потенціалу відповідних інституцій. Ефективне функціонування таких механізмів є передумовою належного захисту суб'єктів інформаційного права в умовах глобалізованого цифрового простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Telecommunications Act of 1996. Public Law 104–104, USA. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.fcc.gov/general/telecommunications-act-1996#:~:text=The%20Telecommunications%20Act%20of%201996,any%20market%20against%20any%20other.>
2. United Nations. Roadmap for Digital Cooperation. Report of the Secretary-General, 2023.
3. Барлоу, Дж. Пеппі. Декларація незалежності кіберпростору // Electronic Frontier Foundation. – 1996. [англ. Declaration of the Independence of Cyberspace].
4. Children's Online Privacy Protection Act (COPPA), 15 U.S.C. §§ 6501–6506. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa>

5. OECD. Global Forum on Digital Security for Prosperity. Reports 2022–2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd-events.org/global-forum-digital-security-for-prosperity/eventagenda>
6. Digital Millennium Copyright Act (DMCA), 17 U.S.C. § 512. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf>
7. European Commission. Digital Services Act (DSA). Regulation (EU) 2022/2065. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2065>
8. H.R.3261- Stop Online Piracy Act [Електронний ресурс] // The Library of Congress. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:H.R.3261>.
9. Digital Economy Act 2010 [Електронний ресурс] // Parliament of the United Kingdom. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/pdfs/ukpga_20100024_en.pdf.
10. Залєвська, І., Удренас, Г. (2022). Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. Південноукраїнський правничий часопис, 1–2, с.20–26. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/6.pdf>
11. Detektor Media. Вірусні новини. Історія Асіна Торабі... – 2025. URL: <https://detector.media> Березовська І. С., Русак, Д. М. Державна інформаційна політика України та основні напрями її вдосконалення // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». 2014. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/132.
12. Samuels J. An Alternative to SOPA: An Open Process Befitting an Open Internet [Електронний ресурс] / Samuels // Electronic Frontier Foundation. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eff.org/ru/deeplinks/2011/12/alternative-sopa-open-process-befittingopen-internet>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Довгаль О. С.,
аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
<https://orcid.org/0009-0002-2247-236X>

УРАХУВАННЯ СТАНДАРТІВ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

INTRODUCTION OF NEW STANDARDS AND RECOMMENDED PRACTICES OF THE INTERNATIONAL CIVIL AVIATION ORGANIZATION IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Стаття присвячена аналізу Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), необхідності імплементації оновлених вимог у правову систему України. Стандарти відтворюють прагнення міжнародного співтовариства максимально скоординувати політику, засоби й методи діяльності та безпосередньо діяльність суб'єктів міжнародного права. У статті акцентовано, що надаючи згоду на обов'язковість міжнародних документів, держава визнає стандарти міжнародного співтовариства складовою чинного національного законодавства та невід'ємною частиною національної правової системи. Наголошено, що вимогу відповідності вітчизняної державної політики міжнародно-правовим і європейським стандартам закріплено у статті 18 Конституції України, у якій зазначено, що зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва із членами міжнародної спільноти. Проаналізовано Додаток 17 «Безпека. Захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання», в якому містяться Стандарти та Рекомендована практика, що стосуються безпеки міжнародного повітряного транспорту. Скоординовані та узгоджені дії у застосуванні сучасних технологій можуть забезпечити постійне підвищення безпеки польотів та авіаційної безпеки міжнародного повітряного транспорту. Урахування Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації у правовій системі України, адаптація національного законодавства до міжнародних та європейських стандартів допомагає досягти вдосконалення правового забезпечення функціонування цивільної авіації в Україні. Гармонізація нових технологій авіаційної безпеки має вирішальне значення для забезпечення подальшого покращення безпеки та ефективності повітряного транспорту. Основна увага у статті зосереджена на аналізі забезпечення внутрішньої узгодженості законодавства, правової визначеності та ефективності правозастосування. Стандарти і Рекомендована практика ICAO є джерелом удосконалення системи цивільної авіації України. Співпраця між державами та забезпечення безпеки є важливою для впровадження інноваційних технологій для урахування Стандартів і Рекомендованої практики ICAO, які забезпечують безпеку та ефективність використання повітряного простору сьогодні і в майбутньому.

Ключові слова: Міжнародна організація цивільної авіації, імплементація, ефективність повітряного транспорту, безпека міжнародного повітряного транспорту, Стандарти і Рекомендована практика ICAO.

The article is devoted to the analysis of the Standards and Recommended Practices of the International Civil Aviation Organization (ICAO), the need to implement the updated requirements into the legal system of Ukraine. The standards reflect the desire of the international community to maximally coordinate the policy, means and methods of activity and directly the activities of subjects of international law. The article emphasizes that by agreeing to the binding nature of international documents, the state recognizes the standards of the international community as a component of the current national legislation and an integral part of the national legal system. It is emphasized that the requirement for compliance of domestic state policy with international legal and European standards is enshrined in Article 18 of the Constitution of Ukraine, which states that the foreign policy activity of our state is aimed at ensuring its national interests and security by maintaining peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community. Annex 17 "Security. Protection of International Civil Aviation from Acts of Unlawful Interference" was analyzed, which contains Standards and Recommended Practices relating to the security of international air transport. Taking into account the Standards and Recommended Practices of the International Civil Aviation Organization in the legal system of Ukraine, the adaptation of national legislation to international and European standards helps to achieve improvement of legal

support for the functioning of civil aviation in Ukraine. ICAO Standards and Recommended Practices are a source of improvement for the civil aviation system of Ukraine. Cooperation between States and ensuring safety is important for the implementation of innovative technologies to take into account ICAO Standards and Recommended Practices, which ensure the safety and efficiency of airspace use today and in the future.

Key words: *International Civil Aviation Organization, implementation, air transport efficiency, international air transport safety, ICAO Standards and Recommended Practices.*

Постановка проблеми. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція), яку Україна підписала у 1992 році, проголошує принципи і правила польотів, встановлює загальні вимоги до діяльності цивільної авіації при здійсненні міжнародних польотів, щоб міжнародна цивільна авіація розвивалася безпечним і упорядкованим чином, щоб міжнародні повітряні сполучення могли встановлюватися на основі рівності повітряним шляхом і здійснюватися раціонально та економічно [1].

Участь у Конвенції сприяє розробці та прийнятті міжнародних стандартів у сфері цивільної авіації, які є додатками до неї. Про важливість міжнародних стандартів і рекомендованої практики йдеться у главі VI Конвенції про міжнародну цивільну авіацію. Надаючи згоду на обов'язковість міжнародних документів, держава визнає стандарти міжнародного співтовариства складовою частиною національного законодавства та невід'ємною частиною національної правової системи. Стандарти встановлюють певні вимоги, виконувати й дотримуватися яких мають усі держави, що надали згоду на обов'язковість певного документа. Загальновизнані принципи, норми, стандарти міжнародної спільноти впливають на зміст національного законодавства держав-членів у сфері цивільної авіації. З розвитком інноваційних технологій Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO) вносить зміни до міжнародних Стандартів і Рекомендованої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність урахування Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації у правовій системі України є важливим напрямом наукових досліджень. Проте не можна констатувати активність вітчизняних вчених у дослідженні правових аспектів цієї проблеми. Питання стандартів і рекомендованої практики міжнародної цивільної авіації, необхідності їх імплементації до національного законодавства, які є важливими для досяг-

нення та підтримання безпеки авіації та ефективної діяльності державних органів, прямо чи опосередковано досліджували Ю. Волошин, А.Філіппов, А.Нашинець-Наумова, М. Раскалей та інші. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації охарактеризовано у монографії О.Григорова. Глобальні цілі сталого розвитку в регіональній політиці України аналізували Л. Громоздова, М. Короленко, С. Бартош. Наукові дослідження підкреслюють значення імплементації Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації у правову систему України, їх роль у забезпеченні внутрішньої узгодженості законодавства, правової визначеності та ефективності правозастосування. Однак питання урахування Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації у правовій системі України потребує нових досліджень.

Метою дослідження є висвітлення із залученням порівняльного та системного методів ефективності заходів Міжнародної організації цивільної авіації, необхідності їх імплементації у національне законодавство держав-членів. Потребує дослідження питання пріоритетів міжнародної цивільної авіації щодо стандартів та рекомендованої практики для забезпечення безпеки або регулярності міжнародної авіації, і яких будуть дотримуватися договірні держави згідно з Конвенцією.

Виклад основного матеріалу. Стандарти цивільної авіації встановлюють вимоги до фізичних характеристик, матеріальної частини, технічних характеристик, персоналу або правил, однакове застосування яких визнається *необхідним* для забезпечення безпеки договірними державами згідно з Конвенцією. У разі неможливості дотримання Стандартів Раді ICAO в обов'язковому порядку надсилається повідомлення згідно зі статтею 38 Конвенції. На відміну від Стандартів Рекомендована практика передбачає вимоги однакового засто-

сування, які визнаються *бажаними* для забезпечення безпеки, регулярності або ефективності міжнародної аеронавігації, яких будуть намагатися дотримуватися Договірні держави згідно з Конвенцією.

Стандарти і Рекомендована практика існують у вигляді Додатків до Чиказької конвенції [2]. Стандарти відтворюють прагнення міжнародного співтовариства максимально скоординувати політику, засоби й методи діяльності та безпосередньо діяльність суб'єктів міжнародного права. Серед ознак міжнародних та європейських стандартів цивільної авіації науковці підкреслюють такі, як розробки державами в межах міжнародних і європейських організацій; регламентація державами через визначених ними окремих суб'єктів, наприклад, Департамент інспектування безпеки польотів, Державна служба України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації (Державіаслужба) та ін. [3].

Вимогу відповідності вітчизняної державної політики міжнародно-правовим і європейським стандартам закріплено у статті 18 Конституції України [4], у якій зазначено, що зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва із членами міжнародної спільноти за загально-визнаними принципами й нормами міжнародного права. У Законі України «Про міжнародні договори» поняття «міжнародний договір України» визначається як договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який урегульовано міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо [5]. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію проголошує, що кожна держава-член зобов'язується підтримувати максимально можливу однаковість власних правил у цій сфері маневрування і правил, які встановлюються на підставі цієї Конвенції.

Міжнародні стандарти і рекомендації приймаються Радою ІКАО, а їх виконання державами-членами є обов'язковим. Існує 19 додат-

ків до Чиказької конвенції, які ґрунтуються на стандартах і рекомендованій практиці ІКАО, мають юридичну силу, а також є найважливішими для міжнародної цивільної авіації. У Чиказькій конвенції та додатках до неї містяться єдині вимоги щодо техніки безпеки аеронавігації, розробка та вдосконалення яких відповідно до статті 44 покладена на Міжнародну організацію цивільної авіації.

Порядок роботи з документацією ІКАО, що надходить до Державіаслужби України визначає послідовність роботи з документацією ІКАО у Державіаслужбі України. Зі Штаб-квартири ІКАО в Монреалі за графіком постачання 10 разів на рік на ім'я Голови Державіаслужби України надходить посилка ІКАО зі Стандартами та Рекомендованою практикою [6].

До групи експертів ІКАО входять провідні фахівці із широкого кола галузей цивільної авіації, які надають оперативні вказівки та консультації державам-членам ІКАО у підтримці їхніх проєктів розвитку потенціалу та впровадження. Експерти гарантують, що напрацьовані державних органів відповідають стандартам і рекомендованій практиці ІКАО і сприяють як стратегічним цілям ІКАО, так і Цілям сталого розвитку ООН [7].

У зв'язку з випадками захоплень та викрадень цивільних повітряних суден, а також інших актів, які погрожують безпеці повітряних сполучень, в ІКАО був розроблений спеціальний Додаток 17 до Чиказької конвенції – Безпека. Захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання» [8]. Цей Додаток визначає, що держави-учасниці мають обов'язок утримуватися від застосування зброї проти цивільних повітряних суден у польоті.

У Додатку 17 містяться Стандарти та Рекомендована практика, що стосуються безпеки міжнародного повітряного транспорту, інформація регулярно оновлюється з урахуванням загроз, що виникають. Додаток враховує здійснення заходів безпеки і включає доповнення з витягами з інших додатків, технічних інструкцій з безпечного перевезення небезпечних вантажів повітрям, правил аеронавігаційного обслуговування, присвячених діям, які повинні вживатися державами з метою запобі-

гання незаконному втручанню цивільної авіації чи у разі, коли таке втручання мало місце.

Кожна держава-учасниця імплементує всі необхідні положення у своєму національному законодавстві чи правилах для того, щоб зробити їх виконання обов'язковими для будь-якого цивільного повітряного судна, що зареєстроване в цій державі чи експлуатується експлуатантом, основне місце діяльності якого чи постійне місце перебування знаходиться в цій державі. Кожна держава-учасниця передбачає сурові покарання за будь-яке порушення таких законів чи правил та передає право своїм компетентним органам діяти відповідно до своїх законів чи правил.

Виправдання державою своїх дій із застосування сили з метою самозахисту може братися до уваги, наприклад, коли повітряне судно, що вторгається, застосовується для вчинення акту агресії чи тероризму. Перехоплювачі можуть вдаватися до застосування сили, що пропорційна загрозі, якщо це необхідно. Хоча цивільний авіалайнер навряд чи може являти собою загрозу, достатню для застосування зброї перехоплювачами, атака Світового торговельного центру 11 вересня 2001 р. свідчить про таку можливість.

Міжнародні стандарти, що містяться в Додатку 17, постійно доповнюються новими нормами. Наприклад, в грудні 2001 р. після атаки 11 вересня Світового торговельного центру була прийнята поправка стосовно міжнародного тероризму. Науковці звертають увагу на те, що того ж року Асамблея ІКАО прийняла Декларацію про невикористання цивільної авіації як зброї знищення, яка засудила таку діяльність та інші терористичні дії з використанням цивільної авіації, оголошуючи їх порушеннями Чиказької конвенції 1944 р. та міжнародного права взагалі [9].

Європейський Союз після подій 11 вересня 2001 р. ухвалив кілька регламентів у цій сфері, встановлюючи мінімальні стандарти безпеки для аеропортів, повітряних суден, багажу, обладнання, персоналу, включаючи персонала аеропортів. Регламенти Європейського Союзу уповноважують держави та перевізників встановлювати ефективні превентивні системи, використовуючи новітні технології та поширювати безпекову освіченість персоналу та пасажирів [10].

В Україні національний механізм забезпечення прав пасажирів на виконання договору міжнародного повітряного перевезення забезпечується Правилами повітряних перевезень пасажирів і багажу, які було розроблено відповідно до Програми інтеграції України до ЄС, Повітряного кодексу України, Закону України «Про захист прав споживачів», Положення про Державну авіаційну адміністрацію та низки Регламентів ЄС. Крім того, правила розроблено з урахуванням Загальних умов перевезень пасажирів і багажу, встановлених Міжнародною асоціацією повітряного транспорту [11]. Під час виконання міжнародних перевезень пасажирів, їх зареєстрований багаж і ручна поклажа обов'язково проходять контроль на безпеку і паспортний контроль, а також на вимогу митних та інших уповноважених органів інші види контролю. Така ж вимога стосується і внутрішніх перевезень.

Зважаючи на те, що Додаток 17 містить Стандарти та Рекомендовану практику щодо загальної мети заходів авіаційної безпеки; заходів щодо пасажирів і їх ручної поклажі; заходів щодо зареєстрованого багажу, вантажу та інших предметів; заходів щодо контролю доступу в контрольовані та інші зони аеропорту; заходів щодо проектування аеропортів з урахуванням забезпечення безпеки, усі ці процеси залежать від нових іновіаційних ідей. Національні програми здійснення польотів повітряних суден враховують усі пов'язані з безпекою іновіаційні досягнення, рекомендовані практики і процедури. Скоординовані та узгоджені дії у застосуванні сучасних технологій можуть забезпечити постійне підвищення безпеки польотів та авіаційної безпеки міжнародного повітряного транспорту. Лише при використанні системного підходу до досягнень сучасних технологій можна досягти найважливішої мети авіаційної безпеки, а саме забезпечення надійного захисту людини, аналізуючи взаємодію факторів небезпеки з людиною та техногенними об'єктами. Сучасні технології сприяють оновленню стандартів ІКАО, щоб забезпечити впровадження новітніх технологій у конструкції повітряних суден та двигунів.

Важливим є проаналізувати, як сучасні технології дозволяють державам скорочувати час

контролю за безпекою авіапасажирів. Перевірка проїзних документів є звичайним етапом міжнародних авіаперельотів, що потребує спеціалізованої інфраструктури та персоналу, а також часу на обробку даних подорожей. Наведемо два приклади. Аеропорт Гельсінкі анонсував зняття суворих обмежень на перевезення рідин у літаках з 28 червня 2023. Тепер пасажирам не доведеться викидати заповнені ємності обсягом понад 100 мілілітрів на безпековому контролі для проходу в зону вильоту. Нові правила передбачають, що кожен пасажир, який вилітає з Гельсінкі, зможе взяти із собою до 2 літрів рідини. Зняття суворих обмежень стало можливим після того, як оператор аеропорту – компанія Finavia – встановила у терміналі сканери на основі комп'ютерної томографії. Вони перевіряють речі пасажирів на наявність небезпечних речовин та дозволяють не виймати з ручної поклажі електроніку та рідини для проведення контролю [12].

У 2024 році найбільший аеропорт Нідерландів Схіпхол в Амстердамі зміг скоротити час на огляд пасажирів та їх багажу до 3 секунд [13]. Схіпхол оновив усі 53 сканери, які перевіряли пасажирів щодо небезпечних речей. При встановленні нових сканерів безпека та комфорт мандрівників та співробітників служби безпеки мали першочергове значення. Нове обладнання лише за 3 секунди оцінює, чи є на пасажирі щось небезпечне. Також воно дозволяє скоротити кількість мандрівників, яких необхідно спрямовувати на детальніший огляд за участю співробітника безпеки. Раніше Схіпхол придбав сучасні сканери для ручної поклажі, які використовують технологію комп'ютерної томографії. Ці пристрої також дозволили пасажирам не викладати електроніку з валіз для окремого контролю. Окрім цього аеропорт зняв суворі обмеження на перевезення рідини. Таким чином, сучасні технології дозволили державам скорочувати час контролю за безпекою авіапасажирів.

Удосконалення системи національної авіабезпеки за рахунок сучасних технологій і введення її до міжнародних вимог здійснюється на основі єдиної державної політики у сфері захисту безпеки цивільної авіації. Ця політика спрямована на виконання основної задачі системи авіабезпеки – забезпечення безпеки життя і здоров'я пасажирів, членів екіпажу повітряного судна, наземного персоналу авіа-підприємств, охорони і засобів аеропортів відповідно до державних норм, правил і процедур, що застосовуються до цивільних повітряних суден, національних та іноземних експлуатантів (авіакомпаній), які здійснюють внутрішні та міжнародні повітряні перевезення.

Наближення законодавства цивільної авіації України до міжнародних та європейських стандартів, урахування Стандартів і Рекомендованої практики ІКАО у правовій системі України є важливим елементом правової реформи, яка відбувається у нашій державі

Висновки. Отже, Додатки і Рекомендована практика до Чиказької Конвенції присвячені різним питанням експлуатації повітряних суден та діяльності цивільної авіації, містять технічні дані, які держави-учасниці погодилися дотримуватися. Додатки і Рекомендована практика до Чиказької Конвенції враховують системи зв'язку, метеорології, норми льотної придатності та експлуатації повітряного судна, захист навколишнього середовища, забезпечення безпеки польотів і вибухових речовин. Гармонізація нових технологій авіаційної безпеки має вирішальне значення для забезпечення подальшого покращення безпеки та ефективності повітряного транспорту через інновації.

Урахування Стандартів і Рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації у правовій системі України, адаптація національного законодавства до міжнародних та європейських стандартів допомагає досягти вдосконалення правового забезпечення функціонування цивільної авіації в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text.
2. Annexes to the Convention on International Civil Aviation (ICAO). URL: <https://www.bazl.admin.ch/bazl/en/home/themen/rechtliche-grundlagen/anhaenge-icao.html>.
3. Григоров О.М. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток. Монографія. – Одеса: Фенікс. – 2020. 440 с. – С.57-113.

4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Про міжнародні договори: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
6. Про порядок роботи зі Стандартами та Рекомендованою практикою ICAO: Наказ державної авіаційної служби України 07.11.2011 № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356763-11#Text>
7. Чулінда Л.І Цілі сталого розвитку: пріоритети цивільної авіації. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022, nr 2 (34). С.113-133. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/34/ksm3407.pdf>.
8. Annex 17 – Aviation Security. URL: <https://www.icao.int/security/sfp/pages/annex17.aspx>
9. Малавацький О. Відповідальність держави за знищення повітряного судна у результаті застосування зброї. *European political and law discourse*. Wolum 5 Issue 2 2020. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-2/05.pdf>
10. EU Response to the 11 September: European Commission action. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_02_122
11. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» Редакція від 19.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text>
12. Аеропорт Гельсінкі анонсував зняття суворих обмежень на перевезення рідин у літаках. URL: https://cfts.org.ua/news/2023/06/28/aeroporto_gelsinki_anonsuvav_znyattya_suvorikh_obmezhen_na_perevezennya_ridin_u_litakakh_75528
13. У великому аеропорту в ЄС зміниться перевірка пасажирів: деталі URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/velikomu-aeroportu-es-zminitsya-perevirka-1714469564.html#:~:text=Найбільший%20аеропорт%20Нідерландів%20Схіпгол%20неодноразово,пасажирів%20щодо%20перевезення%20небезпечних%20речей>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

Лисик В. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ІДЕЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В ХРИСТІЯНСТВІ

THE IDEA OF PROTECTING HUMAN RIGHTS DURING ARMED CONFLICT IN CHRISTIANITY

Стаття присвячена комплексному аналізу впливу християнської теологічної та філософської думки на формування та розвиток ключових принципів захисту прав людини під час збройних конфліктів, кодифікованих у сучасному міжнародному гуманітарному праві (МГП). Дослідження розкриває внутрішню напруженість у біблійних текстах, що коливається від наративів про божественно санкціоновану війну (*herem*) до зародкових гуманітарних обмежень, як-от захист некомбатантів та заборона надмірної жорстокості. Аналізується радикальний пацифізм раннього християнства та його подальша трансформація після «Константинівського зсуву», що зумовила необхідність розробки доктрини справедливої війни.

Центральну увагу приділено інтелектуальній генеалогії норм *jus in bello*. Простежується внесок святого Августина, який через вимогу «правильного наміру» (*recta intentio*) та любові до ворога (*caritas*) заклав етичні підвалини для обмеження насильства. Детально розглядається вирішальна роль іспанської школи Саламанки, зокрема Франсиско де Віторії, який обґрунтував універсальність природного права (*ius gentium*) та сформулював першу систематичну концепцію імунітету «невинних» (некомбатантів), засновану на спільній людській природі, а не релігійній приналежності. Показано, як Гуго Гроцій, секуляризуючи ці ідеї та обґрунтовуючи їх на раціональному природному праві, створив фундамент для сучасного позитивного МГП.

Стаття встановлює прямі концептуальні паралелі між теологічними доктринами та нормами МГП. Доводиться, що принцип гуманності, закріплений у Женевських конвенціях 1949 р., є юридичним вираженням теологічної концепції Образу Божого (*Imago Dei*), яка стверджує невід'ємну гідність кожної людської особистості. Принцип розрізнення розглядається як еволюція від морального захисту «невинних» до правової категорії «цивільних осіб». Принцип пропорційності аналізується як секуляризована ітерація доктрини подвійного ефекту.

Робиться висновок, що розуміння цих теологічних витоків не лише збагачує історичне знання, але й посилює нормативну та моральну вагу МГП, демонструючи, що його імперативи є результатом багатовікового етичного пошуку людства.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право (МГП), права людини, християнство, теорія справедливої війни, *jus in bello*, принцип гуманності, принцип розрізнення, імунітет некомбатантів, *Imago Dei*, Августин Гіппонський, Франсиско де Віторія, Гуго Гроцій, Женевські конвенції, теологія, право війни.

This article provides a comprehensive analysis of the influence of Christian theological and philosophical thought on the formation and development of key principles for the protection of human rights during armed conflicts, codified in modern international humanitarian law (IHL). The study reveals the internal tension within biblical texts, which range from narratives of divinely sanctioned warfare (*herem*) to nascent humanitarian limitations, such as the protection of non-combatants and the prohibition of excessive cruelty. It examines the radical pacifism of early Christianity and its subsequent transformation after the "Constantinian shift," which necessitated the development of the just war doctrine.

Central attention is paid to the intellectual genealogy of *jus in bello* norms. The contribution of St. Augustine is traced, who, through the requirements of "right intention" (*recta intentio*) and love for the enemy (*caritas*), laid the ethical foundations for limiting violence. The decisive role of the Spanish School of Salamanca, particularly Francisco de Vitoria, is examined in detail. Vitoria grounded the universality of natural law (*ius gentium*) and formulated the first systematic concept of the immunity of the "innocent" (non-combatants) based on a shared human nature rather than religious affiliation. The article shows how Hugo Grotius, by secularising these ideas and basing them on rational natural law, created the foundation for modern positive IHL.

The article establishes direct conceptual parallels between theological doctrines and IHL norms. It argues that the principle of humanity, enshrined in the Geneva Conventions, is a legal expression of the theological concept of *Imago Dei* (the Image of God), which affirms the inherent dignity of every human person. The principle of distinction is viewed

as an evolution from the moral protection of the "innocent" to the legal category of "civilians." The principle of proportionality is analysed as a secularised iteration of the doctrine of double effect.

It is concluded that understanding these theological origins not only enriches historical knowledge but also strengthens the normative and moral weight of IHL, demonstrating that its imperatives are the result of humanity's centuries-long ethical quest.

Key words: international humanitarian law (IHL), human rights, Christianity, just war theory, jus in bello, principle of humanity, principle of distinction, non-combatant immunity, *Imago Dei*, Augustine of Hippo, Francisco de Vitoria, Hugo Grotius, Geneva Conventions, theology, law of war.

У сучасному дискурсі міжнародне гуманітарне право (МГП) переважно розглядається як світська, універсальна та позитивістська система норм. Однак такий підхід часто ігнорує глибокі історичні та філософські витоки, що сформували його фундаментальні принципи. Зв'язок між релігією та МГП є складним, проте саме внутрішня боротьба в межах християнської теології щодо етики насильства стала одним із ключових каталізаторів розвитку ідей про обмеження війни. Розуміння цієї інтелектуальної генеалогії є не просто академічним інтересом, а важливим завданням для посилення нормативної ваги МГП. Воно дозволяє побачити, що гуманітарні імперативи не є абстрактними конструкціями, а результатом багатовікового пошуку способів захисту людської гідності в умовах збройного конфлікту, що надає їм додаткової легітимності у світі, де релігійні нарративи продовжують відігравати значну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія християнського ставлення до війни є предметом ґрунтовних наукових розвідок. Класичні праці Роланда Бейнтонна (*Christian Attitudes Toward War and Peace*) та Джеймса Тернера Джонсона (*Ideology, Reason, and the Limitation of War*) заклали фундамент для розуміння еволюції від ранньохристиянського пацифізму до розробки доктрини справедливої війни. Дослідження біблійних джерел, зокрема праці Сьюзен Нідіч (*War in the Hebrew Bible*), розкривають етичну напруженість між концепціями тотальної війни (*herem*) та зародковими гуманітарними обмеженнями вже у Старому Завіті. Внесок іспанських схоластів, таких як Франсиско де Віторія, у формування універсальних принципів права народів (*ius gentium*) детально проаналізовано у працях Квентіна Скіннера. Роботи Гуго Гроція розглядаються як ключовий етап секуляризації права війни. Однак, попри значну кількість історичних

досліджень, невирішеною залишається частина проблеми, що стосується прямого концептуального зв'язку між конкретними теологічними доктринами та їхнім сучасним юридичним втіленням у статтях Женевських конвенцій 1949 р. та Додатковими протоколами 1977 р. Дана стаття покликана заповнити цю прогалину, переходячи від історичного опису до компаративного аналізу теологічних ідей (як-от *Imago Dei*) та їхніх правових еквівалентів у МГП (як-от принцип гуманності).

Метою даної статті є проаналізувати глибокий і багатогранний вплив християнської теологічної та філософської думки на формування та розвиток ключових принципів захисту прав людини під час збройного конфлікту, які сьогодні кодифіковані в сучасному МГП. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: дослідити еволюцію етичних рамок ведення війни від біблійних текстів до доктрин Отців Церкви та схоластів; продемонструвати процес трансформації та секуляризації цих релігійно-етичних норм у правові принципи в працях мислителів Нового часу, зокрема Гуго Гроція; встановити прямі концептуальні паралелі між основоположними теологічними доктринами (такими як *Imago Dei*, *caritas*, захист «невинних») та ключовими принципами МГП (гуманність, розрізнення, пропорційність, імунітет цивільних осіб), а також обґрунтувати, як розуміння цих теологічних витоків посилює нормативну та моральну вагу сучасного МГП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичний правовий та теологічний аналіз основоположних текстів християнства виявляє глибоку напруженість у межах священного канону щодо етичних рамок збройного конфлікту, яка коливається між концепціями божественно санкціонованої тотальної війни, зародковими принципами гуманітарного обмеження, радикальною пацифістською етикою та пристосуванням до державної влади. Старий

Завіт пропонує не єдине право війни, а складний і суперечливий набір наративів та правових приписів. Центральне місце тут посідає концепція *herem* – божественно санкціонованої війни на знищення, що викладена у Второзаконні. Її передумови – відсутність розрізнення, пропорційності та відмова у помилуванні – роблять її теологічною та етичною антитезою сучасного міжнародного гуманітарного права (МГП) [1, р. 30–32]. *Herem* виправдовувався теологічно як засіб запобігання релігійному забрудненню, створюючи прецедент для релігійно мотивованої війни [1, р. 77]. Історично християнські групи спиралися на обидві традиції: риторика хрестових походів та колоніальних завоювань значною мірою використовувала наративи про «священну війну» [2, р. 25–28], тоді як інтелектуальні архітектори традиції справедливої війни, від Августина до Гроція, займалися проектом обмеження, будуючи теорію на правових та релігійних текстах, що стримували війну [3, р. 122–124]. Таким чином, Старий Завіт є не просто джерелом МГП, а джерелом фундаментальної етичної проблеми, яку МГП намагається вирішити. Християнський внесок полягав у теологічній та філософській роботі з відбору, піднесення та універсалізації однієї гілки власного священного тексту над іншою.

Водночас сам Старий Завіт містить ключові контр-наративи, зокрема правове розрізнення у 20-й главі Второзаконня між війнами проти ханаанських народів та війнами проти «далеких міст», де вимагалось пропонувати мир, а життя некомбатантів – жінок та дітей – мало бути збережене [4, р. 251–252]. Розглядаються також норми, що є прообразами сучасного МГП, як-от заборона знищення плодоносних дерев під час облоги (Второзаконня 20:19–20) та гуманне поводження з полоненими жінками (Второзаконня 21:10–14) [5, р. 45–46]. А пророка традиція засудження надмірної жорстокості, наприклад, в Книзі пророка Амоса, слугує етичним корективом до ідеології тотальної війни [1, р. 125].

Вчення Ісуса Христа та апостолів, на перший погляд, встановлює радикальну етику ненасильства та любові до ворогів, що виключає будь-яку участь у війні [6, р. 52–54]. Уривки, такі як Нагірна проповідь (Матвія 5–7) та докір Ісуса Петру (Матвія 26:52), аналізуються

як такі, що встановлюють *prima facie* пацифістський імператив для ранньої Церкви, що підтверджується працями Тертуліана та Орігена, які заперечували можливість для християн нести військову службу [6, р. 67, 85]. Проте навернення імператора Костянтина та інтеграція Церкви в імперську структуру, що відомо як «Константинівський зсув», вимагали нової теологічної основи, яка б могла примирити християнську етику з відповідальністю держави за підтримання порядку [7, р. 40–42]. Цей перехід змусив християнських мислителів розробити етичну систему, яка б не відкидала застосування сили, а намагалася обмежити її та підпорядкувати моральним принципам, що стало предтечею сучасного МГП.

Інтелектуальна генеалогія правил ведення війни (*jus in bello*) була систематично розроблена християнськими богословами протягом понад тисячоліття. Основоположним архітектором традиції справедливої війни є святий Августин Гіппонський. Хоча його увага була зосереджена на *jus ad bellum*, вимога «правильного наміру» (*recta intentio*) забезпечила моральну телеологію для розвитку *jus in bello* [3, р. 16–18]. Наполягання Августина на тому, що єдиною метою війни є відновлення миру (*tranquillitas ordinis*) і що вона повинна вестися з любові (*caritas*) до ворога, створило потужне етичне обмеження [8, Book XIX, Ch. 12]. Його думка, що «мир має бути бажаним, а війна – лише необхідністю», стала наріжним каменем, а вимога дотримуватися обіцянок навіть у війні є зародком принципу добросовісності. Він писав: "Будьте миротворцями навіть у війні... щоб, перемагаючи тих, проти кого ви воюєте, ви могли привести їх до блага миру" [9, sec. 6]. Формалізація принципів *jus in bello* продовжилася у працях схоластів. Тома Аквінський у «Сумі теології» уточнив критерії Августина [10, Pt. II-II, Q. 40, Art. 1], проте ключовий внесок зробили іспанські богослови Саламанкської школи XVI століття, зокрема Франсиско де Віторія та Франсиско Суарес [11, р. 98–99].

Зіткнувшись із викликами іспанського завоювання Америки, Ф. Віторія у своїх лекціях *De Indis* та *De Jure Belli* обстоював універсальну застосовність природного права (*ius gentium*) до всіх народів [12, р. 233, 296]. Він стверджував, що «невинних» – категорія, що включала

некомбатантів, – не можна навмисно вбивати, заклавши основу для принципу розрізнення та першої систематичної, заснованої на правах, концепції імунітету некомбатантів [13, р. 303]. Відокремивши права «невинних» від релігійної приналежності та обґрунтувавши їх у спільній людській природі, Віторія перетворив право війни з внутрішнього кодексу християнського світу на зародкову систему універсального міжнародного права. Він рішуче стверджував, що корінні народи володіють пануванням над своїми землями та підпадають під дію *ius gentium*, що означало застосування до них правил справедливої війни [12, р. 240, 250]. Цей універсалістський аргумент встановив, що джерелом захисту є не спільна віра, а спільна людяність, що в сьогоденні є передумовою глобального охоплення Женевських конвенцій 1949 р.

Критично важливе завдання систематизації та секуляризації права війни виконав нідерландський юрист Г. Гроцій у трактаті *De Jure Belli ac Pacis*. Перебуваючи під впливом Віторії та Суареса, він обґрунтував принципи *jus in bello* на теорії природного права, яке можна пізнати розумом [14, р. 24] і яке було б дійсним, "навіть якби ми припустили... що Бога немає" [15, *Prolegomena*, § 11]. Цей «гроціанський момент» надав правовій рамці війни універсально прийнятну основу [14, р. 45]. Гроцій, спостерігаючи "відсутність стриманості щодо війни" у християнському світі, прагнув створити систему, що обмежувала б конфлікти на основі широкого морального консенсусу, виведеного з розуму та природи, а не виключно з божественного одкровення, {заклавши фундамент для сучасного позитивного МГП [15, *Prolegomena*, § 28].

Порівняльний аналіз християнської доктрини та сучасного МГП, зокрема Женевських конвенцій та їхніх Додаткових протоколів, виявляє прямі паралелі. Кардинальний принцип МГП «гуманність» знаходить свій теологічний попередник у доктрині *Imago Dei* (Образ Божий) [16, р. 115]. Біблійне твердження, що кожна людина створена «на образ і подобу Богу» (Буття 1:27), встановлює концепцію невід'ємної людської гідності, яка не залежить від статусу чи поведінки. Ця теологічна антропологія надає остаточне моральне обґрунтуван-

ня для правової вимоги гуманного поводження з усіма особами у конфлікті [17, р. 289–290]. Принцип гуманності, як він сформульований у загальній статті 3, є юридичним вираженням фундаментального теологічного переконання про священну цінність людської особистості [18, р. 491]. Так само, принцип розрізнення, що є наріжним каменем МГП, еволюціонував від теологічної концепції захисту «невинних» у Віторії до правової категорії «цивільних осіб» згідно зі ст. 4 IV Женевської конвенції [19, Art. 4] та ст. 51 Додаткового протоколу I [20, Art. 51]. Правовий парадокс, за яким цивільна особа може тимчасово втрачати захист, "поки вона бере безпосередню участь у воєнних діях" [20, Art. 51(3)], краще осмислюється через християнську антропологію. Хоча правовий захист може бути призупинений, теологічний статус особи як *Imago Dei* є невід'ємним, що надає моральний аргумент, чому таке призупинення має тлумачитися якомога вужче, а особа після припинення участі повинна негайно повернутися до статусу захищеної [16, р. 120]. Це також демонструє судову практику міжнародних трибуналів, зокрема у справі Аль-Махді в МКС, де було засуджено за напад на релігійні та історичні об'єкти, що підкреслює захист не лише фізичного існування, а й культурної та духовної спадщини цивільних осіб [21, para. 73]. Принцип пропорційності, кодифікований у ст. 51(5)(b) та 57 ДП I [20, Art. 51, 57], є секуляризованою ітерацією теологічної напруги між обов'язком милосердя (*agape*) та допустимим використанням сили. Боротьба богословів з проблемою ненавмисної шкоди невинним, що породила доктрину подвійного ефекту, перегукується з вимогою до командирів вживати всіх запобіжних заходів для мінімізації випадкових втрат [22, р. 195–196]. Цей процес зважування є сучасною правовою формою давньої етичної дилеми.

Сучасна взаємодія християнства та МГП є динамічним діалогом. Пацифістська критика, сформульована богословами як Джон Говард Йодер та Стенлі Гауервас, розглядає традицію справедливої війни і МГП як «константинівський» компроміс, що зраджує ненасильство Ісуса та легітимізує війну [7, р. 57–59]. На противагу цьому, «християнський реалізм» Рейнгольда Нібура обстоював трагічну необхідність

застосування сили для досягнення справедливості, відкидаючи політичний пацифізм як зречення від відповідальності перед тиранією [23, р. 174]. Ця внутрішня дискусія показує, що зв'язок між християнством та МГП не є монолітним. На практиці християнські інституції активно сприяють імплементації МГП. Дипломатична діяльність Святого Престолу, який є стороною ЖК 1949 р. [24], заяви Всесвітньої Ради Церков [25] та робота на місцях неурядових організацій, як-от Caritas Internationalis, демонструють трансформацію теологічних переконань у конкретні дії із захисту людської гідності.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що хоча сучасне міжнародне гуманітарне право є світським та універсальним зведенням законів, його історичний розвиток, моральна сила та ключові гуманітарні імперативи нерозривно пов'язані з багатовіковою інтелектуальною боротьбою християнської традиції, яка прагнула примирити вимоги віри з жорстокою реальністю війни. Аналіз продемонстрував

чітку концептуальну еволюцію: від теологічної доктрини *Imago Dei* (Образу Божого), що стверджує невід'ємну гідність кожної людини, до кодифікованого правового принципу гуманності, закріпленого в Женевських конвенціях. Аналогічно, моральне зобов'язання захищати «невинних», що було сформульоване схоластами, трансформувалося у фундаментальний для МГП принцип розрізнення та правовий імунітет «цивільних осіб».

Таким чином, шлях від теологічної концепції до правової норми є свідченням унікальної здатності релігійно-філософських ідей формувати архітектуру міжнародного правопорядку. Розуміння цих теологічних витоків виконує подвійну функцію: воно не лише збагачує наше історичне знання про генезу МГП, але й посилює його нормативну вагу в сучасному світі, надаючи глибше моральне обґрунтування його вимогам і демонструючи, що захист людської гідності є спільним спадком як релігійної, так і світської думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Niditch S. *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence*. Oxford: Oxford University Press, 1993. 180 p.
2. Riley-Smith J. *The Crusades: A History*. 3rd ed. London: Bloomsbury, 2014. 458 p.
3. Johnson J. T. *Ideology, Reason, and the Limitation of War: Religious and Secular Concepts, 1200-1740*. Princeton: Princeton University Press, 1975. 291 p.
4. Weinfeld M. The Ban on the Canaanites in the Biblical Codes and its Historical Development. *History and Traditions of Early Israel: Studies Presented to Eduard Nielsen*. Leiden : Brill, 1993. P. 249–260.
5. Solomon N. *Judaism and War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 175 p.
6. Bainton R. H. *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation*. New York: Abingdon Press, 1960. 299 p.
7. Yoder J. H. *The Politics of Jesus: Vicit Agnus Noster*. 2nd ed. Grand Rapids : Eerdmans, 1994. 272 p.
8. Augustine. *The City of God Against the Pagans*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 1248 p.
9. Augustine. Letter 189 (to Boniface). *The Nicene and Post-Nicene Fathers, First Series, Vol. 1*. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1887. P. 553–556.
10. Aquinas T. *Summa Theologiae*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 3104 p.
11. Skinner Q. *The Foundations of Modern Political Thought. Vol. 2: The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 405 p.
12. Vitoria F. de. On the Law of War (De Jure Belli). *Vitoria: Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 293–328.
13. Vitoria F. de. On the American Indians (De Indis). *Vitoria: Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 231–292.
14. Haggenmacher P. Grotius and Gentili: A Reassessment of the 'Grotian Moment'. *The World of Hugo Grotius (1583-1645): Proceedings of the International Colloquium*. Amsterdam: APA-Holland University Press, 1984. P. 139–176.
15. Grotius H. *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres*. Oxford: Clarendon Press, 1925. 958 p.
16. Biggar N. *In Defence of War*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 368 p.
17. Hollenbach D. Human Dignity: Religious and Philosophical Roots. *The Oxford Handbook of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 287–301.

18. Pictet J. S. *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949. Vol. III: Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*. Geneva : ICRC, 1960. 764 p.
19. *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention)*. 1949. 12 August.
20. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*. 1977. 8 June.
21. *The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Judgment and Sentence*. International Criminal Court. 2016. ICC-01/12-01/15.
22. Walzer M. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. 5th ed. New York: Basic Books, 2015. 416 p.
23. Niebuhr R. *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2013. 336 p.
24. State Parties to the Following International Humanitarian Law and Other Related Treaties as of 19-Jul-2024: Holy See / International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-and-additional-protocols/parties/va> (дата звернення: 01.06.2025).
25. *The Protection of Civilians in Armed Conflict: A Statement of the Central Committee of the World Council of Churches* / World Council of Churches. 2013. URL: <https://www.oikoumene.org/resources/documents/central-committee-statement-on-the-protection-of-civilians-in-armed-conflict> (дата звернення: 01.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Ілин Л. М.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ДЕСТРУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ
ПІД ВПЛИВОМ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....3

Чубата М. В., Карпічков В. О.

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ:
ІСТОРІОГРАФІЧНА ОЦІНКА ТРАНСФОРМАЦІЇ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.....9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Ігнатова А. С.

ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН:
АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ.....16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Андрущенко Т. С.

МАТЕРІАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ
СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА.....22

Булат Є. А., Зуб І. В.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....28

Спесівцев Д. С.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ДЕРЖАВИ НА ЛІС ЯК ОБ'ЄКТ ОХОРОНИ
ТА ЗАХИСТУ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСОВИХ
ЕКОСИСТЕМ (ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТРУКЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ НЕРУХОМОСТІ).....35

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Добровольська В. В., Ляховецький О. О.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЦИФРОВИХ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ.....44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Богослов А. В.

СТАДІЇ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....50

Боровик А. В.

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ВСТАНОВЛЕНІ ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО
ДО ДИТИНИ В УКРАЇНІ.....60

Мазепа С. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
В ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....67

Манжула А. А., Сокурченко О. А.

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА
В ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ
ТА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....73

Швайка Д. М.

АКТУАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ
З СУБ'ЄКТАМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....78

Штепа О. О., Коваленко С. В.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РУХОМИХ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЗЕЙНИХ ЗІБРАННЯХ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, РЕСТИТУЦІЯ.....84

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Калінніков О. В.

OSINT У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA:

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....90

Малетова О. С.

ДИНАМІКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ

АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ (СТ. 368 КК УКРАЇНИ):

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗА 2014-2024 РОКИ.....98

Riabykh N. V.

CRIMINAL LAW ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION

FOR TRAFFIC ACCIDENT DATA ANALYSIS.....108

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Кравченко М. О., Кісліцина І. О.

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ПОПЕРЕДЖЕННІ КОРУПЦІЇ

В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ (НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ, ПРОКУРАТУРИ

ТА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ).....118

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Владикін О. Н.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....124

Довгаль О. С.

УРАХУВАННЯ СТАНДАРТІВ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ПРАКТИКИ

МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....133

Лисик В. М.

ІДЕЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

В ХРИСТИЯНСТВІ.....139

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Ilyn L. M.

TRANSFORMATION AND DESTRUCTION OF THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION
UNDER THE INFLUENCE OF SOVIET LEGAL IDEOLOGY.....3

Chubata M. V., Karpichkov V. O.

LEGISLATIVE ENSHRINEMENT OF THE STATUS OF UKRAINIAN
AS THE STATE LANGUAGE: A HISTORIOGRAPHICAL ASSESSMENT OF TRANSFORMATIONS
DURING THE STAGES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921.....9

CONSTITUTIONAL LAW

Ihnatova A. S.

IDENTITY OF NATIONAL MINORITIES:
AN ANALYSIS THROUGH THE LENS OF SELF-IDENTIFICATION THEORY.....16

CIVIL LAW AND PROCESS

Andrushchenko T. S.

MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF CONCLUDING
A SURROGACY AGREEMENT.....22

Bulat Ye. A., Zub I. V.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATION IN THE FIELD
OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....28

Spiesivtsev D. S.

THE STATE'S OWNERSHIP RIGHTS TO FORESTS AS OBJECTS
OF SAFEGUARDING AND PROTECTION IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE ECOLOGICAL
SUSTAINABILITY OF FOREST ECOSYSTEMS (THE EVOLUTION OF THE CONCEPT
THROUGH THE PRISM OF REAL ESTATE THEORY).....35

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Dobrovol'ska V. V., Liakhovetskyi O. O.

THE ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF DIGITAL BANKING SERVICES.....44

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bohoslov A. V.

STAGES OF PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES,
PROBLEMATIC ISSUES AND POSSIBLE WAYS OF IMPROVING THEIR LEGAL REGULATION..... 50

Borovyk A. V.

THE ROLE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN ESTABLISHING
CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN UKRAINE..... 60

Mazepa S. O.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING INFORMATION SECURITY
IN THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE.....67

Manzhula A. A., Sokurenko O. A.

FORMATION OF A SECURITY ENVIRONMENT IN THE PUBLIC INFORMATION SPHERE
AS AN ELEMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING NATIONAL
SECURITY: THE ROLE OF PUBLIC AUTHORITIES AND ACCESS TO PUBLIC INFORMATION..... 73

Shvaika D. M.

CURRENT ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF PUBLIC ENGAGEMENT WITH SECURITY
AND DEFENSE SECTOR ENTITIES IN UKRAINE..... 78

Shtepa O. O., Kovalenko S. V.

THE LEGAL REGIME OF MOVABLE CULTURAL HERITAGE IN UKRAINIAN MUSEUM
COLLECTIONS UNDER MARTIAL LAW: PROTECTION, DISPLACEMENT, AND RESTITUTION.....84

CRIMINAL LAW AND PROCESS

Kalinnikov O. V.

OSINT IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA:
ANALYSIS OF COURT PRACTICE.....90

Maletova O. S.

SENTENCING DYNAMICS FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE,
OR RECEIVING AN IMPROPER BENEFIT BY AN OFFICIAL
(ARTICLE 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE):
AN ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE FROM 2014 TO 2024.....98

Riabykh N. V.

CRIMINAL LAW ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION
FOR TRAFFIC ACCIDENT DATA ANALYSIS.....108

JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY

Kravchenko M. O., Kislitsyna I. O.

THE ROLE OF PROFESSIONAL ETHICS IN PREVENTING CORRUPTION IN LAW ENFORCEMENT
AGENCIES (USING THE EXAMPLE
OF THE POLICE, PROSECUTOR'S OFFICE AND STATE BUREAU
OF INVESTIGATION).....118

INTERNATIONAL LAW AND THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Vladykin O. N.

LEGAL REGULATION OF DIGITAL SPACE: FOREIGN EXPERIENCE.....124

Dovhal O. S.

INTRODUCTION OF NEW STANDARDS AND RECOMMENDED PRACTICES
OF THE INTERNATIONAL CIVIL AVIATION ORGANIZATION
IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE.....133

Lysyk V. M.

THE IDEA OF PROTECTING HUMAN RIGHTS DURING ARMED CONFLICT IN CHRISTIANITY.....139

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – Ю.В. Ковальчук

Підписано до друку: 26.09.2025.

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 14,42, ум. друк. арк. 17,44.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 1125/860.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.